

*O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
IJTIMOIY-IQTISODIYOT FAKULTETI
PSIXOLOGIYA KAFEDRASI*

PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISH TEXNOLOGIYASI

Andijon–2016

Anatatsiya

Hozirgi kunda har tomonlama yetuk, jismonan sog'lom avlodni tarbiyash, bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida jahon mamlakatlari standartlariga mos, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash asosiy maqsadlarimizdan bo'lib, buni amalga oshirish masalasi O'zbekiston Respublikasi xalq talimi tizimi, «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ko'zda to'tilgan vazifalar va qarorlarda o'z aksini topadi. Oldimizga qo'yilgan maqsadni muvofaqiyatli hal etish ko'p jihatdan talabalar o'zlashtirayotgan manbalarga bog'liq. Shu munosabat bilan psixologiya fan sohalarini o'zlashtirish jarayonini yuqori darajada bo'lishi, fanni mukammal bilishiga bog'liqdir.

Ushbu uslubiy qo'llanma Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgan.

O'quv qo'llanma Andijon davlat universiteti psixologiya kafedrasining 20__-yil __-yanvaridagi _____ son yig'ilishida, va ijtimoiy iqtisodiyot fakultetining 20__-yil __-yanvaridagi _____ son ilmiy kengashida ko'rib chiqildi va foydalanishga tavsiya etildi

Tuzuvchi: Psixologiya kafedrasini mudiri, dotsent *M.V. Halimova*

Psixologiya kafedrasini assistenti *O.DJ. Qodirova*.

Pedagogika psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi *R.N. Nuriddinov*

Taqrizchi: Psixologiya fanlari nomzodi *T.G. Suleymanova*.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo'shilishni ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurmoqda. Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir.

Respublikamizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar psixologik bilimlardan mutaxassislar tayyorlashda unumli foydalanishni taqozo etmoqda. Davlatimiz tomonidan ishlab chiqarilgan "Ta'lim to'g'risidagi qonun", "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" singari hujjatlarni amaliyotga tatbiq etish uchun bo'lg'usi mutaxassislarni davr talabiga binoan tayyorlash muammosini kun tartibiga kiritmoqda. Xuddi shu bois psixolog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish uchun mutaxassislarni psixologiya o'qitish metodikasi bo'yicha bilimlar bilan qurollantirish ijtimoiy zarurat bo'lib hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, fanlarni o'qitish texnologiyasi murakkab o'quv predmetlari qatoriga kirib, keng ko'lamdagi ma'lumot umumlashmasini hamda sintetik aqliy faoliyat majmuasini o'zida mujassamlashtiradi. Hozirgi davrdagi psixologiya fanida yuz berayotgan metodologik o'zgarishlar, dialektikani cheklanganlik xususiyati, neosferaviy aloqalarni aks ettirish jarayoniga ta'siri, betartib harakatlarning borliqdagi roli masalalari psixologiya o'qitish metodikasi fani predmetini qaytadan tahlil qilishni talab qiladi. Xuddi shu sababdan ob'ekt-sub'ekt, sub'ekt-sub'ekt munosabatlarining psixologik mexanizmlarini atroflicha ochib berishni, shuningdek, ta'sirlanishning o'ziga xos xususiyatlarini yoritishni, aniq, ishonchli dalillar keltirishni muayyan darajaga ko'tarishi lozim.

Psixologiya o'qitish metodikasi sohasi o'z ichiga fanning metodologik muammolari, masalalari, uning ilmiy-uslubiy jabhalari, tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlari, mavzu mazmunini o'zlatishning ikkiyoqlama xislatga ega ekanligi, kasbiy- amaliy ko'nikma, malaka tarkib toptirishning imkoniyati, to'g'ri va teskari aloqaning samaradorligini oshirish yo'llari, hamkorlik faoliyatidagi yaqinlik va distantsiyaning fenomenologiya jabhalarini qamrab oladi.

Psixologiya o'qitish metodikasi barcha fan tarmoqlari yuzasidan ma'lumotlarni o'zlatish va shaxslararo munosabat o'rnatishning muhim vositalari, usullari, malakalari bilan bo'lg'usi

psixologlarni quollantirish funksiyasini o`zichiga oladi. Pedagogik mahorat, innovatsiya, vaziyat, sharoit, muammo xususiyatlarini shakllantirish psixologiya o`qitish metodikasi predmetiga kiradi.

**1-mavzu.PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISH METODIKASI FANINING
PREDMETI**

R E J A:

1. Psixologik bilimlarga extiyojning kuchayishi – davr talabi.
2. Psixologiya o'qitish metodikasi kursini tashkil etishning maqsad va vazifalari.
3. Bo'lg'usi pedagoglarning psixologik bilimlarini oshirishning ahamiyati.

Tayanch tushunchalar:

Etnopsixologik bilimlar, psixologiya o'qitishni takomillashtirish, psixologik bilimlarga extiyojning kuchayishi, yangi davr va psixologiya, psixologiya printsiplari.

Dars berish metodikasi-bu o'quv fani xususiyatining sharti sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining tizimi haqidagi ko'rsatmadir.

Bu tizimni bilish o'qituvchiga psixologiyaning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi maqsadlarini va o'qitish jarayonini boshqarish imkonini beradi. Psixologiyani o'qitish metodikasi barcha psixologiya sohalari uchun umumpedagogik qoidalarni ajratib ko'rsatish bilan birga psixologik materiallarini o'rganishning o'ziga xosligini moslashtirishga asoslanadi. Psixologiya o'qitish metodikasi o'qituvchining o'quvchilarga psixologiyaga doir bilimlarni ongli mustahkam ravishda egallab olishlari uchun o'quv materialini yetkazishning oqilona usul va vositalarini ko'rsatadi. Shu bilan birga pedagogika — o'qituvchi uchun retseptlar va ko'rsatmalar to'plami emas, balki ilmiy fan hisoblanib, uning qoidalari psixologiyani o'qitish jarayoni qonuniyatlarini shunga mos ravishda ishlab chiqishga asoslanadi.

Metodika—pedagogik fanlar, shuningdek, ijtimoiy tizim talab qiladigan, pedagogika fani ko'rsatgan umumiy o'rta va oliy ta'limning maqsad vazifalariga mos ravishda ishlab chiqiladi.

Metodika o'quv jarayoni mazmunini, ta'lim va tarbiya usullari va shakllarini o'rganadi. Metodikaning barcha bo'limlari bir-biriga bog'liq bo'ladi. Metodika o'quv faoliyatida qo'llaniladigan usul va vositalar shuningdek, o'qitishning noan'aviy uslublarini belgilab beradi. Shu tariqa, metodika quyidagi savollarga javob beradi: Psixologiyani nima uchun o'rganish kerak? Nimaga va qanday o'qitish kerak? Qanday qilib va nima bilan tarbiyalash kerak?

Psixologiya o'quv fani sifatida o'qitish shakli va usullarining o'ziga xosligi bilan farq qiladi. Psixologiya o'quv fani sifatida maqsadi, hajmi, tuzilishi, usullari va ifoda etilishi bo'yicha farqlar

mavjud. Psixologiya fanining maqsadi — fan tomonidan qo'lga kiritilgan ma'lumotlar va qonuniyatlar haqida o'quvchilarga, talabalarga axborotlarni yetkazishdan iborat. O'quv darsini olib borishga vaqt cheklangan bo'lib, bunda o'quvchilar ortiqcha ma'lumotlar bilan band etmay mustahkam ilmiy asosdagi bilimlar va muammolar bilan tanishtiriladi. O'quv fanida bilimlar tuzilishi va ulami bayon etilishi shakllari boshqacha, bo'lib, bu haqda K.D.Ushinskiy quyidagi fikrni ilgari suradi: «Fanni ilmiy va pedagogik bayon etish — bu ikkita turli narsalardir va butun dunyo pedagoglari ilmiy tizimlarni pedagogika fanini qayta ishlash ustida faoliyat olib bormoqdalar». Shunday qilib, o'quv fani maktab, kollej, institut, umumiy ta'lim muassasalari va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos qonuniyatlari bilan belgilanadigan, mutaxassislik doirasidagi kerakli fanlardan tanlab olingan bilimlarni o'zida birlashtiradi.

Metodikaning fan sifatida rivojlanishi o'qituvchining shaxsiy tajribasi asosidagi metodik fikrlari, pedagogik mahoratdan ilmiy umumlashtirish, tadqiqotlarda asoslangan subyektiv ijodiyotdan obyektiv ilmiy nazariyaga o'tib borishda davom etdi.

Umuman olganda, har bir o'qituvchi gurulilar va sinflarda hamda yillar davomida metodik usullar samaradorligini tekshirib o'zi dars o'tish jarayonini o'rganib boradi. Eng muhim metodik yangiliklarni oldingilarga bog'lagan holda eng qulay usullarini ishlab chiqib, uni amalga oshirishdan iboratdir.

Psixologiyani o'qitish jarayonida ishlab chiqilgan qonuniyatlar asosida metodika fan sifatida belgilandi. Metodika o'zining o'rganish obyektiga ega bo'lib u psixologiyaning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi o'qitishning barcha masalalarini qamrab oladi. Uning boshqa o'quv fanlari metodikalaridan farq qiluvchi jihati psixologiyani o'rganish xususiyatlari, sabablari o'ziga xosliklari mavjud bo'lib shunga bog'liq ravishda o'qitish usullari qo'llaniladi. Fan o'zining kashf etgan qonuniyatlari asosida hodisalarning bog'liqlik sabablarini tushuntirib beradi va shu bilan bu hodisani ma'lum sharoitlarda deyarli takrorlash imkonini beradi. Metodikada bunday qonuniyatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- psixologiya o'quv materiallari tuzilishi va mazmunida fanlarni birlashtirib olib borish;
- ko'nikma va mahoratlarini asta-sekin rivojlantirib borib o'quvchilar, talabalarning anglab yetgan mustahkam bilimlarni egallashlari;
- o'quv materialining asosiy roli va dars berishning shakl va usullari unga mos kechishi;
- o'qitish jarayonida tarbiyaning barcha tomonlarini bir-biriga bog'liqligi;
- dars o'tish jarayonining yaxlitligi va tizimlilik.

Ana shu qonuniyatlar asosida psixologiya o'qitish metodikasida tarbiyalovchi funksiyasining umumiy tizimi aniqlandi, ular quyidagilardan iborat:

- psixologik tushunchalar tizimi;
- o'qitish usullari tizimi;
- psixologiyani o'qitish jarayonida tarbiya va ta'limni rivojlantirish tizimi;
- o'quv ishlarining shakli, tizimi;
- dars o'tishning moddiy bazasini yaratish bilan bog'liq tizimi.

Metodika amaliy tekshirib ko'rilgan ilmiy nazariyani beradi, ukuchni tejab sarflash va o'quv vaqtidan to'g'ri foydalanish orqali o'qitishga imkon beradi. Metodika ta'lim va tarbiya maqsadlarini tushunib yetish, bu maqsadlarga olib boruvchii butun pedagogik jarayonni ko'ra olishni, dars berishning eng samarali va qulay shaldlari, metodlari va vositalarini egallab olishga imkon beradi.

«Birgina nazariyasiz pedagogik tajribaning o'zi — deb ta'kidlaydi K.D.Ushinskiy, - bu tibbiyotda tabiblikning o'zidir». Bilimi yo'q o'qituvchi ko'pincha bir qator pedagogik xatolarga yo'l qo'yganidan so'ng, metodikada ancha yillar oldin ma'lum bo'lgan narsalarni kashf etadi. Metodik nazariyani bilmay turib o'qituvchi ko'pincha o'zi puxta egallab olgan, lekin o'qitishning muhim bo'lmagan tomonlariga berilib ketib, har doim ham butun tizimni qamrab olish imkoniyatiga ega boimaydi, buning natijasida o'qitishning tarbiyalovchi va rivojlantiruvchi maqsadlariga erisha olmaydi.

Bilim, mahorat va o'qituvchining shaxsiy qiyofasi, sinf e'tiborini mohirlik bilan jalb etishi o'qitish sifatini oshiradi, lekin shu bilan birga o'qituvchining o'qitish san'ati tug'ma qobiliyatlariga bog'liq deb xulosa chiqarishga asos bo'la olmaydi. O'qituvchi fanning faqatgina ilmiy mazmuninigina bilishi kerak, degan fikr ham noto'g'ri. Bunday qarashlar nazariya va metodikaga fan sifatidagi munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchining pedagogik ijodi u metodika nazariyasini yaxshi egallab olganidagina yuksak samara berishi mumkin. Metodika o'qituvchi uchun ijod qilishga, turli usullarni bilib olishga, o'qitish va tarbiyalashda qulay uslub va vositalarni egallashlariga keng yo'l ochib beradi.

Psixologiya yosh fiziologiyasi, falsafa, pedagogika bilan uzviy bog'liq bo'ladi va psixologiyani o'qitishda bu bog'liqlik o'rnatiladi. Falsafiy pedagogik bilimlar o'qituvchilar uchun juda zarurdir. Metodika xususan psixologik o'ziga xoslik bilangina belgilanmaganligi, balki o'quvchilarning yosh xususiyatlari bilan ham belgilanganligi sababli yosh psixologiyasiga ham tayanadi. Tushunish, tasavvurlarining to'g'riligi tushunchasi va mahoratlarning rivojlanishi,

bilimlarini mustahkamlash, o'quvchilarning yosh psixologiyasi asosida amalga oshirilishi kerak. Psixologiya o'qitish metodikasi pedagogik fan hisoblanib, pedagogika bilan didaktika yo'nalishi bo'yicha uning hamma fanlar uchun umumiy bo'lgan va tarbiya yo'nalishi bo'yicha uzviy bog'liq hisoblanadi.

O'qitish tamoyillarini bilish o'quv fanini samarali o'qitish uchun zarurdir. Tamoyil deganda - odatda, biror bir faoliyatda tayanilishi kerak bo'lgan ba'zi bir dastlabki qoidalar tizimi tushuniladi.

Didaktik tamoyillar yoki o'qitish tamoyili o'qitish maqsadlari va o'quvchilarning o'rganish faoliyati qonuniyatlari bilan uzviy bog'liqdir. T.A. Ilina o'qitish tamoyillaridan quyidagilarini ko'rsatadi:

1. Ko'rgazmalilik tamoyili.
2. O'quvchilarning o'qishda ongliligi va faolligi tamoyili.
3. O'qitishning tushunarlik tamoyili.
4. O'qitishning ilmiyligi.
5. O'quvchilarning individual xususiyatlari va yoshini hisobga olish tamoyili.
6. Muntazamligi va izchillik tamoyili.
7. Bilimlarni mustahkam egallash tamoyili.
8. Ta'limning hayot bilan bog'liqligi tamoyili.
9. O'qitish jarayonida tarbiyalash tamoyili.

Oliy va o'rta maktabning zamonaviy didaktik tamoyillari (L.D. Stolyarenko bo'yicha):

1. Rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi ta'lim.
2. Ilmiyligi va tushunarligi, yoshga bog'liqligi.
3. O'qituvchining rahbarlik roli ostida o'quvchilarning ongli va ijodiy faolligi.
4. Ko'rgazmaliligi va ijodiy fikrlashini rivojlanishi.
5. Ta'limning tizimliliigi va muntazamliligi.
6. O'qitishda mustaqil ta'lim olishga yo'naltirish.
7. Ta'limning hayot va kasbiy faoliyat amaliyoti bilan bog'liqligi.
8. O'quvchilarning o'qitish natijalari va idrok etish qobiliyatlarini rivojlanishining mustahkamligi.
9. O'qitishning ijodiy hissiy ta'siri:

10. O'qitishning jamoatchilik xususiyatlari va o'quvchilar individual xususiyatlarini hisobga olish.

11. Ta'limni insonparvarlashtirish va ijtimoiylashtirish.

12. Ta'limni kompyuterlashtirish.

13. Ta'limning integrativligi, fanlar o'rtasidagi bog'liqliklarni hisobga olish.

14. Ta'limning inovatsionligi.

Eng muhim didaktik tamoyillar:

- ta'lim ilmiy va dunyoqarash xarakteriga ega bo'lishi;
- ta'limni muammolilik xususiyatiga ega bo'lishi;
- ta'lim ko'rgazmali bo'lishi;
- ta'lim faol va ongli bo'lishi;
- ta'lim tushunarli bo'lishi;
- ta'lim muntazam va ketma-ket tartibda bo'lishi;
- o'qitish jarayonida ta'limda, o'quvchilarni rivojlantirish va tarbiyalashni uzviy birlikda amalga oshirib boorish.

Oliy maktabda o'qitish tamoyillari:

- oliy ta'limning bo'lajak mutaxassis shaxsini rivojlantirishga qaratilganligi;
- zamonaviy oliy o'quv yurti ta'limini fan (texnika), ishlab chiqarish (texnologiya) zamonaviy va kelajakdagi rivojlanish an'analari mazmuniga ega bo'lishi;
- oliy o'quv yurtida o'quv jarayoni umumiy, guruhU va individual shakllarda tashkil etishning optimal umumlashganligi;
- mutaxassislarni tayyorlashning turli bosqichlarida o'qitishning zamonaviy metod va vositalarini qo'llash;
- mutaxassislarni ularning kasbiy faoliyati aniq sohasida talablarga javob bera oladigan qilib tayyorlash, ularning raqobatga* bardosh bera olishlarini ta'minlash.

Zamonaviy oliy ta'limning muhim elementi metodologik tayyorgarlik hisoblanadi. Fan va amaliyotning rivojlanishi axborotlar oqimining rang-barangligi shaxsda barcha zarur narsalarni o'zlashtirish va egallab olishga kuch va imkoniyat etmaydi. Shuning uchun u shunday o'quv materialini o'zlashtirishi kerakki, uning hajmi qisqa bo'la turib uni yuqori ma'lumotlar bilan qurollantirsin va ikkinchi tomondan, keyinchalik bir qator sohalarda muvaffaqiyatli ishlashiga imkon bersin. Bu yerda oliy o'quv yurtida ilmiy bilimlarni tanlab olish masalasi paydo bo'ladi. Lekin buning o'zi yetarli emas. Shu bilan birga talabalarda

umumiy intellektni, turli vazifalarni hal etish qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish muhim bo'lib qoldi.

Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning o'ziga xos alohida tamoyillari mavjud:

- oliy o'quv yurtidan keyin amaliy ishlashi uchun zarur bo'lgan bilimlarga o'qitish;
- talabalarning yoshi, ijtimoiy — psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- ta'lim va tarbiyani kasbiy yo'naltirilganligi;
- ta'limni fan, ijtimoiy va ishlab chiqarish faoliyati bilan uzviy bog'lanishi.

2-Mavzu. **PSIXOLOGIYAFANLARINI O'QITISH METODIKASI FANINING
NAZARIY MASALALARI.**

REJA:

1. Hozirgi davr psixologiya fani mazmuni va mohiyati.
2. Ta'limni takomillashtirishning psixologik asoslari
3. Hozirgi davrda psixologiya fanining muhim, dolzarb vazifalari.
4. Psixologiya fanining nazariy muammolari.

Tayanch tushunchalar

Ong va faoliyat birligi, onglilik, ongsizlik, ongostilik, insonning inson tomonidan idrok qilinishi, antitsipatsiya, refleksiya, attraksiya, idrok, tashqi qiyofa, muloqot, hamkorlik.

Hozirgi davrda psixologiya fani keskin o'zgarishlarni boshidan kechirayotir. Unda ichki to'zilishi, tarkibiy qismlari, ularning o'zaro uyg'unligi, mohiyati va talqin etilishi jihatidan qayta qurishlar, har qaysi narsa va insonga (jonli va jonsiz tabiatga) insonparvarlik psixologiyasi qonuniyatlari hamda printsiplari asosida yondashishni tatbiq qilish namoyon bo'lmoqda. Narsa va hodisalarga, hayvonot va insoniyatga nisbatan yangicha yondashish, ularning shaxs tomonidan aks ettirilishini faqat onglilik holatidan kelib chiqqan holda ta'riflash bilan cheklanib qolmasdan, balki odamning ongsizlik va ongostlilik (g'ayri ixtiyoriylik) holatlari bu borada muayyan ahamiyat kasb etishini tushuntirish, unda bir holatdan ikkinchisiga o'zluksiz o'tib turish tabiiy ravishda ro'y berishini ta'kidlash o'rinlidir. Chunki shu davrgacha psixologiya fanida yetakchi printsiplari sifatida "ong va faoliyat birligi" hisoblanib kelindi, binobarin, psixikaning har qaysi ko'rinishi, bosqichi, xususiyati, darajasi, xossasi, o'zaro ta'sirlanishi, bir—birini taqozo etuvchanligi faoliyat nuqtai nazaridan baholanishi an'anaga aylandi. Natijada onglilikdan chetlanish holatining inson hayoti uchun ahamiyati tadqiqotchining diqqat markazidan, izlanish mavzusidan ancha o'zoqlashdi. Buning oqibatida shaxsning ongosti, ongsizlik holatlari, bularga uning moslashishi, intilishi, bilish sababi va mayli, ruhiy tayyorligi, ixtiyorsizligi, muvofiqlashuvi, to'siqlar va qarama—qarshiliklarga nisbatan ichki kurashi, shuningdek, uning mexanizmlari kabi muammolar yechimi uchun qay darajada ahamiyatli ekanligiga oqilona baho berilmadi. Aks ettirishning moddiy asoslariga suyangan holda tushuntirish, talqin qilish nazariyalari ilmiylik jihatdan qo'pol nuqsonlarga ega bo'lmasa—da, lekin psixikaning o'ziga xosligi, muomala xususiyatlari va ixtiyorsizlikni ta'riflashdagi

cheklanganligi, bir tomonlamaligi natijasida ularning ko'p jihatlarini tushuntirish imkoniyati mumkin qadar pasaydi.

Shu narsani alohida ta'kidlash kerakki, insonning hayoti va faoliyati o'zaro o'zviy bog'liq, biri ikkinchisini takozo qiluvchi uchta muhim manbadan, ya'ni ongsizlik, ongostlilik va onglilik holatlaridan tashkil topgan holda hukm suradi. Shuning uchun ham insonning bir kecha — kundo'zdagi umri ongsizlik, ongostlilik va onglilik holatlarining hukmiga tobelikda kechadi, ularning har qaysisi qanday vazifa bajarishidan qat'i nazar ongsizlik (faol hordiq) — ongostlilik (muvofiglashgan izlanish) — onglilik (aqliy zo'riqish, ixtiyoriy ijod) holatlaridan iborat o'zluksiz halqa harakatlaridan to'zilgan bo'ladi.

Insonning ongsizlik holatida ixtiyorsiz diqqat, ixtiyorsiz esda saqlab qolish, esga tushirish, assotsiatsiyalar, obrazlar, intuitsiya, anglashilmagan mayllar, irsiy alomatlar, tasodifiy voqealar, tush ko'rishlar, xayoliy timsollar, insonning biron—bir narsaga psixologik jihatdan tayyorgarligi yuzaga keladi va ularning mahsuli xuddi shu jarayonda namoyon bo'ladi. Bularning kechishi unchalik ko'p fursatni talab qilmasa—da, lekin ma'lumotlarning to'planishi tabiiy omillar ta'sirida vujudga keladi, bu hol atrofdagi muhit bilan tanishishda muhim ahamiyat kasb etadi, ular jismoniy a'zolarining umrini o'zaytirishga xizmat qiladi. Ijodiy mantiqiy fikrlash shaxsga muvofiglashgan xatti— harakatlar vujudga kelishiga puxta zamin hozirlaydi, ularni muayyan materiallar bilan ta'minlaydi.

Odatda ongsizlik holati bilan ongli holat o'rtasida oraliq holat mavjud bo'lib, u ongostlilik atamasi bilan belgilanadi, uning inson hayoti va faoliyati uchun qanchalik ahamiyatli ekanligi o'rganiladi. Insonda kechishi mumkin bo'lgan faoliyat, muomala, xulq—atvor, ijodiy tashabbus, ilhomlanish kabi jarayonlar shaxsga tobora muvofiglashib borsa, ularning boshqaruvi yengil ko'chsa, shakllangan, barqarorlashgan, mustahkam, puxta uquv va malakalar o'z vazifasini bajarishga kirishsa, bularning barchasi ongostlilik holatining bevosita hukmi ostida ro'y beradi.

Hozirgi davrda psixologiya fanining muhim, dolzarb vazifalaridan biri — bu uning tadqiqot metodlari va printsiplarini nazariy hamda metodologik jihatdan chuqurroq tadqiq qilishdan iboratdir. Jumladan, ko'zatish juda sodda, ikki ko'rinishga (ko'zatish va o'zini o'zi ko'zatishga) ega bo'lgan amaliy tajriba metodi tariqasida tahlil kilinmasdan, balki uning murakkablik xususiyatiga xos metodikalarni qamrab olish zarurligini ta'kidlab o'tish, natijalarni qayd qilishning o'ta murakkab texnologiyasi mavjudligini, ijtimoiy psixologik yondashuvda u alohida ahamiyat kasb etishini uqtirib o'tish maqsadga muvofigdir.

Psixologiya fanining nazariy muammolari qatoriga yana insonning inson tomonidan idrok qilinishini kiritish mumkin. Chunki insonning ayrim xususiyatlari uning yuz alomatlari, chehrasidagi o'zgarishlar, tana a'zolarining harakatlari orqali aniqlanadi. Odamning tashqi ko'rinishiga asoslanib, uning xarakter xususiyatlari, xislatlari yuzasidan ishonchli mulohaza bildirish ko'p asrlik tadqiqot tarixiga ega bo'lsa—da, lekin muammoning tub ilmiy negizi endigina kengroq o'rganilmokda. Insonning tashqi qiyofasini tahlil etish orqali uning ichki dunyosiga baho berish bo'yicha jahon psixologlari tomonidan to'plangan natijalar umumlashtirilsa, mazkur holatni quyidagi ko'rinishlarga ajratish mumkin:

1. Insonning tashqi qiyofasidagi har bir o'zgarish, uning aynan bir—biriga o'xshashligi, kishining yaqqol shaxsiy xususiyati bilan o'zviy bog'liq ekanligini tushuntirishga asoslangan analitik yoki aql—mulohazaga moyil talqin uslubi, masalan, labni qattiq qisib yurishlik — odamning mustahkam irodaliligi alomatidir. Ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot davomida ajdodlar tomonidan to'plangan tajribalarga asoslanib, odamning tashqi qiyofasiga qarab ruhiy dunyosini baholash.

2. Insonning tashqi qiyofasidagi (attraktsiya) ixtiyorsiz ifoda, nafosatli ko'rinish, o'ziga mahliyo etishlik, jozibadorlik, xushbichimlilik shaxsning his—tuyg'usi xususiyatlari bilan uyg'unligini e'tirof qilishga qaratilgan yondashuv: did bilan qiyinish, me'yori bilan o'ziga oro berish, ibo va ishvaning tabiiyligi, guyoki uning ichki dunyosi bilan mutanosibdir. Idrok qilinayotgan inson muayyan masofada muloqotga kirishuvchi tomonidan qay yo'sinda qabul qilinsa, demak, uning to'g'risidagi taassurot bevosita favquloddagi holatga bog'liq bo'ladi, chunki yoqish, yoqtirish, simpatiya — (yunoncha "sympathea" ichdan yoqtirish, ichki mayl, iliqlik, samimiyat ma'nosini anglatadi), ichdan yoqtirmaslik, xush ko'rmaslik, antipatiya — (yunoncha "antipatheio" simpatiyaning aksini bildiradi), — muruvvat, (yunoncha "epatheia" — hamdardlik, xayrixohlik tuyg'usini bildiradi, o'zgalar ruhiy kechinmalariga sheriklik, hamohanglik hissini ifodalaydi) bir lahzalik idrok qilish mahsulida o'z aksini topadi.

3. Idrok qilinayotgan tashqi ko'rinish alomatlari ilk taassurot uyg'otuvchi boshqa shaxsga o'xshashligi tufayli tanish odamdagi psixologik xususiyatlar, xislatlar, fazilatlar, sifatlar ixtiyorsiz ravishda notanish kishiga qiyos beriladi. Avval idrok qilingan tanish insonning barcha ruhiy holatlari tashqi qiyofa evaziga notanishga ko'chiriladi, vaholanki, bu kezda mantiqiy tahlil, o'zviylik talqini ishtirok etmaydi. Shuning uchun bu tarzda insonning inson tomonidan idrok qilinishini o'xshashlikka asoslangan in'ikos deb nomlasa bo'ladi.

4. Tashqi qiyofani idrok qilish zamirida insonning u yoki bu ijtimoiy guruhga (ishchi, dehqon, ziyoli) aloqadorligi to'g'risida muayyan qarorga kelinsa, uning shaxsiy fazilatiga nisbatan xuddi shu nuqtai nazardan baho beriladi va tashqi ko'rinishning ijtimoiy kelib chiqishi bilan o'xshashligiga asoslaniladi.

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, psixologiyada refleksiya, ya'ni o'zini o'zi anglash shaxsning barcha hissiy, bilishga oid, irodaviy, boshqaruv xususiyatlarini oqilona baholashni bildiradi, degan qarashlar to hozirgi kungacha davom etmoqda. Bunday yo'sindagi ilmiy talqin qilish inson tomonidan o'zini o'zi aks ettira olishni bildiradi, xolos. Lekin o'zga kishilar uning shaxsiy sifatlarini qay hajmda bilishadi, unda qanday baholash imkoniyati mavjud, uning nimalarga qodir ekanligini tushuna olishadimi, degan savollarga javob berish orqali anglashning boshqa qirralarini aniqlash mumkin. Insonlar o'zaro bir—birini idrok qilish jarayonida, birinchidan, haqiqatan ham idrok qilinayotgan shaxsning asl ruhiy qiyofasi ifodalanishida; ikkinchidan, shaxs o'zini aniq tasavvur qilib, to'g'ri baholay olishi; uchinchidan, shaxsning boshqa odamlar tomonidan anglanishi ikki yoqlama in'ikos qilish jarayonining vujudga keltirishi ma'lum bo'ladi. Shaxslarning o'zaro bir — birlarini aks ettirish jarayonining mohiyati inson fazilatlarini qayta esga tushirish, qayta tiklash va mujassamlashtirish jarayonida o'z aksini topadi.

Muammolar to'g'risida mulohazalar yuritilayotganda yana bir muhim jabhani tahlil qilish juda o'rinlidir. Chet el psixologlari asarlarini tahlil qilish inson amalga oshiradigan faoliyat maqsadini ruyobga chiqarish rejasi va modelini yaratishda o'z ifodasini topuvchi antitsipatsiya (lotincha "anticipo" — oldindan sezish, payqash ma'nosini bildiradi) bir necha bosqichlardan iborat ekanligi namoyon bo'lmoqda.

Antitsipatsiya hozirgi zamon rus psixologiyasida besh darajaga ajratilib o'rganilmokda: chunonchi, anglashilmagan, subsensor (lotincha "sub" — osti va "sensis" — sezish so'zlaridan to'zilgan bo'lib, idrok qilishning ongostki holatini anglatadi), sensomotor (lotincha "sensus sezish, "mator" harakat degan ma'noni bildirib, nozik harakatlarni sezish demakdir), pertseptiv (lotincha "perceptio" — idrok degan ma'noni anglatadi), tasavvur, bashorat qilish (nutq va so'z yordamida amalga oshiriladi) kabilar. .

Psixologik bilimlarni o'zlashtirish, ulardan amaliyotda foydalanish uchun fanning barcha sohalari bo'yicha ma'lumotga ega bo'lish lozim. Psixologiya o'qitishni qulaylashtirish faqat metodologik muammolar yechimini qidirish bilan kifoyalanib qolmasdan, balki ta'lim berish, o'zlashtirish, xabarlarini qabul qilishning yangi shakllari, vositalari va variantlarini yaratishni

ham qamrab oladi. Ayniqsa, bugungi kunda iqtidorli bolalar, aqliy salohiyati yuksak o`quvchilar muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun iqtidorlilik bilan intellekt ko`rsatkichi o`rtasidagi o`zviy bog`lanishlar va farqlar aniqroq tahlil qilinsa, amaliyotda uchrayotgan nuqsonlar, qusurlar miqdori biroz kamaygan bo`lar edi.

Hozirgi davrda psixologiya sohalarining kengayishi, bu fan berayotgan bilimlardan ijtimoiy turmushda, ishlab chiqarishda, tibbiyotda, ta'lim va tarbiya jarayonida foydalanish ehtiyojining ortishi fanimizning mavqei, nufu`zi yanada oshayotganligidan dalolat beradi. Oliy va o`rta maxsus o`quv yurtlarida psixologiya kursi o`qitilishining yo`lga qo`yilishi uning tatbiqiy jihatlarini kengaytirishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa, universitetlar va pedagogika institutlari fakultetlarida, innovatsion kollejlarda kasbiy xislatlarni shakllantirish ahamiyatiga molik o`quv predmeti sifatida psixologiya kursi alohida nufu`zga ega bo`lib, bo`lg`usi o`qituvchilarning kasbiy qobiliyatlari va mahoratini tarkib toptirishda hal qiluvchi rol o`ynamokda. Shuning uchun psixologiya kurslarini yuqori saviyada, faol, yangi, samarador metodlar yordamida o`qitish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o`qitish samaradorligini oshirmasdan turib, bilimlar sifati to`g`risida fikr yuritish mumkin emas. Yuqori malakali o`qituvchi mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish uchun psixologiya o`qitishni takomillashtirish, talabalarda predmetga nisbatan qiziqish uyg`otish zarur.

Yuqorida bildirilgan mulohazalar psixologiya o`qitishni takomillashtirishning bitta yo`li hisoblanadi. Uning ikkinchi yo`li — malaka oshirish fakultetlari, institutlari va kurslarida psixologiya kursini yuksak saviyada olib borishda, o`qituvchilarning mustaqil bilim olish ko`nikmalarini barqarorlashtirish, psixologik bilimlar darajasini tekshirish maqsadida ularni attestatsiyadan o`tkazish maqsadga muvofiqdir.

Psixologiya kurslarini yuqori saviyada olib borishda psixolog kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirish, mutaxassislikka oid kasbiy malakalarni puxta shakllantirish yo`llari va vositalarini ishlab chiqish, praktikumlar, amaliy mashg`ulotlar, maxsus seminarlar, umumiy diagnostika, psixokorreksiya, psixologik maslahatlar berish sohasidagi faoliyatni qayta qurish, bayoniy o`qitishdan hamkorlik, muammoli, mustaqil ta'lim shakllariga o`tish, buning uchun reyting, trening tizimlaridan unumli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, ko`p bosqichli psixolog mutaxassislar tayyorlash tizimini amalga oshirish standartini amaliyotga tatbiq qilish zarur. Chunki psixologiya fanlari bakalavriaturasi, magistraturasi, aspiranturasi, doktoranturasi muammolarini ijobiy hal kilmay turib, yuqori malakali kadrlar yetishtirish to`g`risida so`z yuritish mumkin emas. Buning uchun yagona printsipga bo`ysungan kadrlar

tayyorlash tizimidan kelib chiqib o`quv rejasini, dasturlarini yangidan yaratish, ularni butungi kun talabiga binoan to`zish lozim.

Yuqorida bayon qilingan fikrlar asosida oliy maktablarning psixologiya kafedralarida, o`rta maxsus kollejlarning fan kabinetlarida psixolog mutaxassislar ta`lim— tarbiya ishlarida qatnashishi, psixologiya kurslaridan saboq berishi, shaxsni shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Psixologiya o`qitishni qulaylashtirish va takomillashtirishning yana bir muhim yo`li — o`qituvchilarga va talabalarga mo`ljallangan o`quv qo`llanmalari, darsliklar, uslubiy ko`rsatmalar, tavsiyalar, ishlanmalar ishlab chiqishdir. Mazkur muammo yechimining navbatdagi yo`li — har bir psixolog o`qituvchini attestatsiyadan o`tkazish, shartnoma asosida ishlash mezoniga rioya qilishdan iboratdir. Bu muammo rivojlangan mamlakatlarda allaqachon o`z yechimini topgandir.

3-mavzu. O'QUV FAOLIYATINI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Reja:

1. Psixologiya o'qitish maqsadi va mohiyati.
2. Ta'limni tashkil etishning asosiy shakllari.

Tayanch tushunchalar.

Maruza, aralash dars, umumlashtirish va tizimlashtirish, pedagogik aloqa, maruza-vizual-aloqa, maruza konsultatsiya, seminar, muhokama.

Ta'limni tashkil etishning asosiy shakli maktabda dars va oliy maktabdagi ma'ruza hisoblanadi. Biror bir ta'limni tashkil etish shakli o'quv ishlari masalasi va usullariga qarab tuzilishini va modifikatsiyasini o'zgartirishi mumkin. Misol uchun, dars — o'yin, dars — konferensiya, dialog, amaliyot va muammoli ma'ruza, binar, ma'ruza — telekonferensiya va boshqalar. Maktabda darslar bilan birga boshqa tashkiliy shakllar ham qo'llaniladi (laboratoriya praktikum, mustaqil uy ishi, fakultativ, to'garak). Ma'lum nazorat shakllari ham mavjud bo'lib ular: og'zaki va yozma imtihonlar, nazorat va mustaqil ishlar, nazorat, test topshirish, suhbat o'tkazish shular jumlasidandir. Oliy maktabda ma'ruzadan tashqari o'qitishning boshqa tashkiliy shakllaridan ham foydalaniladi — seminar, laboratoriya ishi, amaliy mashg'ulot talabalarning mustaqil ishi, ishlab chiqarish amaliyoti, boshqa o'quv yurtida yoki chet el o'quv yurtida stajirovkada bo'lish va shu kabilar. Ta'limning natijalarini baholash va nazorat qilish shakli sifatida imtihonlar, nazoratlar, baholash reyting tizimidan, referat, kurs ishlari va diplom ishidan foydalaniladi.

Dars tiplari quyidagilardan iborat:

1. Aralash dars. Uning tuzilishi: tashkiliy qismi, uy ishini tekshirish, yangi materialni o'rgatish, yangisini ilgari o'rganilgan material bilan solishtirish va mustahkamlash, amaliy topshiriqlarni bajarilishi, darsga yakun yasash va uyga topshiriqlar berish.

2. Yangi materiallarni o'rganish darsi odatda, katta sinf o'quvchilarini o'qitishda qo'llaniladi. Ushbu turdagi dars doirasida quyidagi darslar olib boriladi — ma'ruza, muammoli dars, dars — konferensiya, kino dars, dars - tadqiqot.

3. Bilimlarni mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish darsi seminar, amaliy, ekskursiya, mustaqil ishlar hamda laboratoriya amaliyoti ko'rinisliida olib boriladi.

4. Umumlashtirish va tizimlashtirish darsi fanni to'liq o'zlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan dasturning asosiy masalalari bo'yicha o'quv materialining katta qismlarini tizimli takrorlashga qaratilgan. Bunday darsni o'tishda o'qituvchi o'quvchilar oldiga muammoni qo'yadi, qo'shimcha ma'lumotlar olish manbalarini ko'rsatadi hamda o'xshash masala va amaliy mashqlar beradi, topshiriqlar va ijodiy xarakterdagi ishlarni topshiradi. Bunday dars paytida o'quvchilarning uzoq vaqt davomida — chorak, yarim yillik, o'quv yili davomida bir necha mavzular bo'yicha bilim, mahorat va ko'nikmalari tekshiriladi, baholanadi.

5. Bilim, mahorat va ko'nikmalarni nazorat qilish hamda tuzatish darsi o'qitish natijalarini baholash uchun, o'quvchilarning bilim darajasini diagnostika qilish, o'quvchilarning o'z bilimlarini qo'llashga tayyorliklari, o'qitishning turli vaziyatlarida mahoratlari va ko'nikmalarini tekshirish uchun mo'ljallangan. Bunday darslarning ko'rinishlari og'zaki yoki yozma so'rov, diktant, masala va misollarni ifoda etish yoki mustaqil yechish, amaliy ishlarni bajarish, imtihon, mustaqil yoki nazorat ishi, test olish bo'lishi mumkin. Yakuniy dars natijalariga qarab keyingi mashg'ulot odatiy xatolarni, bilimdagi kamchiliklarni tahlil qilishga, qo'shimcha topshiriqlarni belgilashga bag'ishlanadi.

Maktab amaliyotida darsning boshqa turlaridan - dars muso- baqa, maslahat, bir-birini to'ldirish ma'ruzasi, fanlararo dars, o'yin kabilardan foydalaniladi.

Har qanday ma'ruzaning umumiy tuzilishini asosi — bu mavzuni bayon etish, rejani va mustaqil ishlash uchun tavsiya etiladigan adabiyotlarni ko'rsatish, keyin esa — ko'rsatilgan ishning rejasiga qat'iy amal qilishdir. Ma'ruza o'qishga qo'yiladigan asosiy talablar sifatida quyidagilar shart deb hisoblanadi.

- Ifoda etilayotgan ma'lumotlarning yuksak ilmiy darajadaliligi, odatdagidek dunyoqarash ahamiyatiga egaligi.
- Zamonaviy ilmiy ma'lumotlarning aniq tizimlashtirilgan va metodik qayta ishlab chiqilgan hajmlari.
- Bildirayotgan fikr-mulohazalarining isbotlanganligi va asoslanganligi.
- Keltiriladigan ishonchli isbotlar, misollar, tekstlar va hujjatlarning yetarhcha bo'lishi.
- Fikriari aniq, tushunarli bayon etilishi va eshituvchilar fikrlashlarini faollashtirish, muhokama etilayotgan muammolar bo'yicha mustaqil ishlar uchun savollarning qo'yilishi.
- Qo'yilgan muammoni hal etish uchun turli nuqtayi nazarlarni keltirib chiqarish, xulosalarni ifoda etish.

- Kiritilayotgan termin va nomlarni tushuntirish: fikr- mulohazalami talabalarga eshitishga, fikrlash va ma'lumotlarni qisqacha yozib ohshga imkon berish.
- Auditoriya bilan pedagogik aloqa o'rnatish mahorati.
- Tekst, konspekt, bloksxemalar, chizmalar, jadvallar, grafiklar, asosiy materiallarini qo'llash.

Yuqoridagi fikrlarga asoslanib ma'ruza quyidagi turlarga ajratiladi:

1. Kirish ma'ruzasi o'quv fani haqida birinchi yaxlit tasavvurni beradi va talabalarni ushbu kurs bo'yicha ishlash tizimiga yo'naltiradi. Ma'ruzachi talabalarni kursning vazifasi va masalalari bilan tanishtiradi. O'quv fanlari va mutaxassislar tayyorlash tizimidagi uning roli va o'rni bilan tanishtiradi. Kursning va fanning rivojlanish davri, amaliyoti, bu sohadagi yutuqlar, mashhur olimlar nomlari bo'yicha qisqacha ma'lumotlar beradi, tadqiqotlar istiqbolli yo'nalishlarini ifoda etib beradi. Bu ma'ruzada kurs doirasidagi ishlar metodik va tashkiliy xususiyatlari ko'rsatib beriladi hamda talabalarga tavsiya etiladigan o'quv-metodik adabiyotlar tahlil beriladi, shuningdek, hisobot shakli va muddati belgilanadi.

2. Axborot-ma'ruza tushunib olish esda qolishi kerak bo'lgan bilimlar zaxirasini talabalarga ilmiy ma'lumotlarni bayon etish va tushuntirishga qaratilgan. Bu oliy maktab tajribasida eng odatiy bo'lgan turdir.

3. Obzorli ma'ruza — bu aniqlashtirish va detallashtirishsiz fan ichidagi va fanlararo aloqalarni ochib berishdagi bayon etiladigan ma'lumotlarni anglab yetish jarayonida ko'p sonli assotsiativ bog'hqliklarga asoslanishi mumkin. Yuqori darajada hisoblangan ilmiy bilimlarni tizimlashtirishdir. Odatda, bayon etiladigan nazariy qoidalar asosini butun kursning yoki uning katta bo'limining ilmiy-tushunchali va konseptual asosi tashkil etadi.

4. Muammoli ma'ruza. Bu ma'ruzada bilimlar masalaning, savol yoki vaziyatning muammoliligi orqali beriladi, shu bilan birga idrok etish jarayoni o'qituvchi bilan hamkorlik suhbatlari bilan tadqiqotchilik faohyatiga yaqinlashadi. Muammoning mazmuni uning yechimini izlashni tashkil etish yo'li bilan yoki an'anaviy va zamonaviy nuqtayi nazarlarni qo'shish va tahlil qilish yo'li bilan ochib beriladi.

5. Ma'ruza-vizual-aloqa. Ma'ruza materiallarini O'TV vositalari yoki audio-video texnikalari yordamida ko'rsatib yetkazib berishdan iborat bo'ladi. Bunday ma'ruzani o'qish ko'rilayotgan materiallarni keng va qisqacha izohlab berishdan iborat bo'ladi.

6. Binar ma'ruza - bu ma'ruzani ikki o'qituvchi suhbat shaklida o'qish turi hisoblanadi, ya'ni ikki ilmiy maktab vakillari sifatida yoki o'qituvchi va talaba o'rtasida va boshqalar.

7. Oldindan xatolar ko'zda to'tilgan ma'ruza - talabalarni berilayotgan ma'jumotlarni doimiy kuzatib borishga rag'batlantirishga mo'ljallangan (mazmunida xatoni izlash: metodologik, metodik, orfografik). Ma'ruza yakunida tinglovchilarni diagnostika qilish va yo'l qo'yilgan xatolarni tahlil qilish amalga oshiriladi.

8. Ma'ruza-konferensiya — oldindan qo'yilgan muammo 5—10 minut davom etadigan axborotlar tizimi bilan ilmiy-amaliy mashg'ulot sifatida o'tkaziladi. Har bir chiqishi o'qituvchi taqlif etgan dastur doirasida tayyorlangan mantiqiy yakunlangan matndan iborat bo'ladi. Beriladigan matnlar birgalikda muammoni har tomonlama yoritib beradi. Ma'ruza yakunida o'qituvchi talabalarning mustaqil ishlari va chiqishlarini to'ldirib yoki taqlif etilgan ma'lumotlarga aniqlik kiritib yakun yasaydi va asosiy xulosalarni shakllantiradi.

9. Ma'ruza-konsultatsiya — turlicha ssenariyda o'tkazilishi mumkin. Birinchi varianti «savol-javoblar» usulida amalga oshiriladi. Ma'ruzachi butun ma'ruza vaqti davomida bir bo'lim yoki bir kurs bo'yicha talabalarning savollariga javob qaytaradi.

Bunday ma'ruzalarning ikkinchi varianti «bahs-munozara» usulida o'tkazilib bu uch xilda olib boriladi: ma'ruzachi yangi o'quv ma'lumotlarini bayon etadi, savol qo'yiladi, qo'yilgan savolga javob izlashda tortishuvlar, muhokama tashkil etiladi.

Maktabda o'quv jarayonini tashkil etish turlarining juda ko'pligi va turli tumanligiga qaramay ularning har bir turi va ko'rinishi ma'ium didaktik masalalar to'plamini hal etadi va o'z vazifasini bajaradi. Ularning turli-tumanligi amalda maktab va oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarining ijodi va mahorati haqida xabar beradi, o'z ishlari samaradorligidan mafaatdorliklarini bildiradi. Shunga ko'ra o'quv ma'ruzasi uning tuzilish komponentlari haqida ma'lumot berishi lozim.

I. O'quv ma'ruzasining tuzilishi (V.Ya.Lyaudis bo'yicha)

1. Ma'ruza mavzusi, mavzusini tanlashni asoslash.
2. Mavzuning butun kurs tizimidagi o'rni va ahamiyatini aniqlash (konspekt).
3. Mavzu bo'yicha adabiyotlarni tanlab olish (o'qituvchi uchun adabiyotlar, talabalarga tavsiya etiladigan adabiyotlar).

II. Ma'ruzani tashkil etish shakllari

1. Auditoriya (tinglovchilar tayyorgarligi xususiyatlari va darajasi).
2. Ma'ruzaning maqsadlari (butun fan mazmunini birlashtiruvchi) ma'ruzaning mazmuni, asosiy g'oyalari.
3. Asosiy mazmunini amalga oshiruvchi ma'ruzaning vazifalari:

- a) vazifaning tarkibi va ketma-ketlik tartibi;
- b) vazifalarning xususiyatlari: informatsion-analitik, tizimlashtiruvni, muammoli;
- d) ko'rsatilgan vazifalarni hal etish uchun talabalarga zarur bo'lgan vositalar;
- e) qo'yilgan masalalarni hal etishda tinglovchilarda o'qituvchi yuzaga keltiradigan emotsional holatlari va munosabatlari.

4. Ma'ruzani tashkil etish shakli:

- a) fikrni monologik bayon etish;
- b) evristik suhbat elementlari bilan monolog; d) evristik suhbat;
- e) audio-video namoyish etish vositalariga tayanilgan monolog;
- f) dialog-tortishuv (muhokama etilayotgan muammo bo'yicha ikki qarama-qarshi nuqtayi nazarni ifoda etuvchi ikki o'qituvchining tortishuvi).

III. Ma'ruza mazmuni

Ma'ruza mazmuni rejasi va konspekti.

Yaxlitligi, tizimlilik, ketma-ketligi, tushunarlilik, yaqqolliligi, isbotlilikini ta'minlovchi o'quv vositalari va didaktik uslublari (konspekt chetida ajratib ko'rsatiladi).

IV. Ma'ruza davomida o'qituvchining yaxlitlik obrazi

1. Ma'ruza mazmunining har bir bo'limi bo'yicha masalalarni yechish jarayonida o'qituvchining talabalar bilan hamkorlik qilish usullari (birgalikda masalalarni yechish, namunaga taqlid qilish, sheriklik).

2. Bayon etishning tipik shakli (leksika, grammatika, stilistika).

3. O'qituvchining auditoriya bilan emotsional munosabati, noverbal munosabat vositalari (imo-ishora, mimika, patomimika, vokal mimika, intonatsiya, ovozi balandligi, sur'ati, tezligi, pauzasi).

I. Seminar mashg'ulotlari tuzilishi I. Mashg'ulot mavzusi

- 1. Mavzu tanlashni asoslab berish.
- 2. Kurs dasturidagi o'rnini aniqlash.
- 3. Mashg'ulot maqsadi, vazifalari: ta'limiy, tarbiyaviy, metodik.
- 4. Adabiyotlarni o'qib chiqish, hajmi, matnning murakkabligini hisobga olib adabiyotlarni tanlashni asoslab berish.

II. Seminarni tashkil etish shakli

1. Auditoriya tayyorgarligi xarakteri bilan bog'liq seminar o'tkazish shaklini tanlashni asoslab berish:

- a) savol-javobli;
- b) reja asosida keng suhbat;
- d) o'zaro tanqidiy baholab axborot berish;
- e) yozma referatlarni munozara elementi bilan muhokama qilish.
- f) guruhli muhokama: yo'naltirilgan, erkin o'quv-rolli o'yin.

2. Talabalarni adabiyotdagi mavzu, masalalar, obyektlar, mashg'ulot xususiyati, muhokama ishtirokchilari rollarini taqsimlash, referatlar, hisobotlar, talabalar, mavzuni muhokama qilish shakli va xususiyatiga dastlab yo'naltirish dasturi.

III. Mashg'ulot borishini rejalashtirish va konspektlar tayyorlash

1. Mashg'ulot mazmuni dasturi: mavzuning asosiy bo'limlari, uning vazifalari, ko'rilyotgan muammoni hal etilishi davomida asosiy qarama-qarshiliklarni qayd etish.

2. Dastur bo'limlari mazmunini konspektlashtirish. Ko'rilyotgan nuqtayi nazarlarni asosiligi va isbotlanganligi, qarama-qarshiliklarni aniqlashni ta'minlovchi didaktik uslublarni ko'rsatish. Guruhli muhokama shaklini ko'zda tutuvchi qoidalar va vazifalarni ko'rsatish. Mashg'ulotning turli bosqichlarida guruhlar aloqalari uslublari.

3. Seminar mashg'ulotida muhokama etilgan mavzu bo'yicha xulosalar,

4. Seminar mashg'ulotini o'tkazgandan keyin uning borishini o'rganib chiqish.

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar psixologiya kursini o'qitishning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularda mg'ruzalarda olingan nazariy bilimlarini faollashtiradi, mustahkamlaydi va aniqlashtiradi. Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalar psixologik tadqiqotlarning oddiy usullari va ko'nikmalarini o'zlashtiradilar, ulardan keyinchalik maktabda kundalik ishlarida foydalanishlari mumkin bo'ladi.

Bu yerda ular o'tkaziladigan tajribalarda tekshirilayotganlar sifatida ishtirok etadilar va ularni mustaqil o'tkazishga o'rganadilar. Tajribalarda ishtirok etish va turli test topshiriqlarini yechish talabalarda alohida qiziqish uyg'otadi, chunki bu ularga o'zlarini anglab yetishga, mavjud psixologik sifatlarini o'rganishga, o'zining rivojlanganlik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Turli psixologik masalalarni yechishda ham talabalar o'z bilimlarini amalda ko'rsatishlari mumkin. Shunga o'xshash masalalarni hal etib, talabalar yana bir bor bo'ijak amaliy ishlari uchun psixologik bilimlarning zarurligiga ishonch hosil qiladilar. Amaliy mashg'ulotlarda masalalardan foydalanish o'qituvchiga ham o'quv materialini o'zlashtirib borishi va shu bilan bu jarayonni nazorat qilishni kuchaytirishga yordam beradi.

Amaliy mashg'ulotlarda kompyuter texnikasidan foydalanish talabning butun intellektual imkoniyatlarini maksimal darajada jamlaydi, faqatgina nazorat qilish va amalga oshirishni ta'minlaydi, bu talabani o'ziga baho berishini shakllanishiga va uning shaxsini tarkib topishiga yordam beradi.

Laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan ishlarning turli xillari mavjud. Ularning har bin aniq mashg'ulotni tanlab olish, mashg'ulot mavzusini va o'qituvchining real imkoniyatiga, shu jumladan, texnik imkoniyatlarga ham bog'liq bo'ladi. Umumiy talablar esa o'qituvchining talabalarni tayyorlash hamda har bir mashg'ulot oldidan tekshirish kiradi.

Tajriba ishlarini bajarish uchun talabalar ikkita daftarga ega bo'lishlari kerak: ish davomida yozuvlarni qayd etib borish uchun va ishlari natijalarini yaxshilab ishlab chiqib, tartibga solib hisobot berish uchun kerak bo'ladi. Hisobot daftarida bayonnoma rasmiylashtiriladi. U yoki bu usul bilan maktabda olingan ma'lumotlar asosida mashg'ulotlarni maktab materiallarida o'tkazsa yaxshi bo'ladi. Bu psixologiya bo'yicha o'quvchi bilimlarini chuqurlashtiradi va aniqlashtirish imkonini beradi, yosh psixologiyasi masalalariga qiziqishini oshiradi.

4-mavzu. O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Reja:

1. Psixologiya o'qitish texnikaasi fanida interfaol usullar.
2. Hozirgi kunda keng qo'llanilayotgan interfaol usullar.
3. Bahs inerfaol usulidan foydalanish.

Tayanch tushunchalar

Inerfaol usul, o'qitish shakli, o'quv faoliyati, belashuv, ruhiy intellekt, o'qitish konsepsiyasi, o'qitish shakli, faoliyat subekti, davra stoli, baxs-munozara

Psixologiya o'qitish metodikasi fanida interfaol usullarri ta'lim jarayoniga qo'llashning psixologik jihatlarini mazmunan yoritishga asoslanadi. Shunga muvofiq o'qitish metodikasida o'qitishning asosiy konsepsiyalari ishlab chiqilib interfaol usullarni qo'llanilishi mazkur masalalar negiziga asoslanadi.

Mazkur konsepsiyalardan asosiylari quyidagilardan iborat:

a) o'qitish uning shakllarini shakllanishi o'qituvchining faol faoliyati — o'quv faoliyati hisoblanib, bunda o'qituvchi bu faoliyatning tashkilotchisi rovida ishtirok etadi;

b) o'quv faoliyatining predmeti va natijasi faoliyatining subyekti o'quvchi hisoblanadi, u faoliyat hisobiga qayta tashkil bo'ladi predmet sifatida va o'qitish yakunida o'zgartirilgan ko'rinishda namoyon bo'ladi (o'quv faoliyatining natijasi sifatida);

d) muvaffaqiyatli o'quv faoliyatining asosiy ko'rsatkichi, uning natijasi o'quvchining fikrlash mahoratini o'rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish ilmiy va amaliy muammolarda erkin va mustaqil yo'l topa olishni tushunish hisoblanadi, shu bilan birga bilimlarning fikrlash material va vositasi bo'lib xizmat qiladi;

e) o'quv faoliyatining birligi o'quv masalasi hisoblanadi. Hayotda yuzaga keladigan boshqa hamma masalalardan uning predmet ini o'zgartirishga emas balki amaldagi subyektning o'zini o'zgartirishga birinchi navbatda uning fikrlash harakatlar usullarini egallab olishga qaratilganligi bilan farq qiluvchi o'quv taktikasi hisoblanadi;

o'quv faoliyati jarayoni o'quvchining tashqi predmetni mazmunida o'z harakatlarini ichki aqliy ko'rinishga (interiorizatsiya) o'tkazilishi ko'rinishidagi o'quv masalalarini hal etish bo'yicha harakatlaridir, ya'ni ularining shaxsiy bilimlar, mahorati va ko'nikmalarini hosil qilib olishidir;

g) bilish mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirish — bu aqliy harakatlar hisoblanadi, ular individ tomonidan shakl obraz ko'rinishida tashqi vositalarga tayanilgan holda (predmetlar yordamida yo'l topish yoki so'z bilan yordamlashish) bajariladi va o'quv faoliyati natijasida o'zlashtirilgan, qayta tashkil etilgan «sobiq» tashqi predmetli harakatlardan iborat.

Insonlar psixologiyasining birgalikdagi munosabat va harakatiga asoslangan o'qitish interfaol o'qitish usuli deyiladi. Individ sifatida alohida o'qiydigan emas, aksincha, guruh bilan birga faoliyat yurituvchi, savollarni o'zaro kelishib bahslashib muhokama qiluvchi bir-birini qo'zg'atib va faollashtirib boradigan o'quvchi va o'qituvchi faoliyati markaziy o'rinni egallaydi.

Interfaol usulni qo'llaganda hammasidan ko'ra bellashuv, raqobat, tortishuv ruhiyatini intellektual faolligiga kuchli ta'sir etadi. Bu insonlar uyushgan holda muammoni yechishni izlaganlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, shunday psixologik omillar ta'sir qiladigan, atrofdegilar tomonidan bildirilgan har qanday fikrga o'zining shunga o'xshash, yaqin yoki aksincha mutlaqo qarama-qarshi fikr bildirishga da'vat etadi.

Bunday mashg'ulotlar vaqtida o'qituvchidan ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etiladi. Oldindan ma'lum yoki ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etuvchi kitobdan o'qiganlarini hikoya qilish shaklidagi dars passiv darajada o'tadi. Interfaol usuli nafaqat ta'limda balki, tarbiyada ham ayniqsa yaxshi natija keltiradi, ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda o'qituvchi muhokamaga ta'sir qilganda nafaqat fikr bildiradi, balki muammoga o'zining shaxsiy munosabatini, axloqiy mavqeyi va dunyoqarashini bildiradi. Talabalar bahsida o'qituvchini ishtiroki turlicha bo'lishi mumkin. Lekin har qanday holatda ham o'zini fikrini o'tkazmasligi kerak. Yaxshisi bahsni boshqarishda yaxshilab hisoblab chiqilgan usul, sermahsul fikrlashni, yechimini topishda ijodiy izlanuvchanlikni talab etuvchi yo'lni muammoli savol qo'yish orqali boshqarish lozim. O'qituvchi o'z nuqtayi nazaridan chiqarishda fikr bildiradi, faqat talabalar fikridan xulosa chiqarish bilan isbotlash va xato fikrlarni rad etish kerak. Bu usul bilan bahsni nafaqat mazmuni intellektual — bilish, nazariy savollarni yo'llash mumkin, shuningdek, hamkorlikda sermahsul faoliyatlarini tuzish, talabalar shaxsiga o'z ta'siri bilan o'quv faoliyatini o'quv tarbiya jarayoniga aylantirishi mumkin.

Shu tartibda, interfaol o'qitish usuli, talabalarning hamkorlikdagi faoliyati o'qituvchining bahslardagi ishtiroki tufayli dars jarayonini nafaqat hamkorlikdagi faoliyati bo'ladi, balki shaxsning ijtimoiy raunosabatlarining real ijodiy sermahsul faoliyatiga aylanadi. O'qishdagi hamkorlik o'z-o'zidan talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, to'g'ridan-to'g'ri ularning ichki dunyosiga ta'sir etadi va dars jarayonini asosiy tarbiyaviy funksiyasi hisoblanadi.

Hamkorlikdan tuzilgan sermahsul faoliyatni uchta alohida faol usul nomi bilan ajratish mumkinmi? Umuman olganda, dars jarayonini tarbiyaviy funksiyasini hisobga olganda mumkin. Lekin bunday qilish kerakmi? Bu maqsadga muvofiq hisoblanmavdi, zero interfaol usul bu o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy (sermahsul) faoliyati, shaxsning hamkorlikdagi jarayonigina emas, shuningdek, bilish izlanish jarayonini yuzaga kelishi hamdir. O'qituvchi shu narsani doim esda to'tishi lozimki, bahsda savollarni o'z holicha qilmasdan, faqat faol bilishning yo'nalishi «talaba-talaba» hamkorligi bilan chegaralanib qolmasdan, doim «o'qituvchi-talaba» tizimini qo'shilishi muhimligini nazarda to'tish kerak.

Interfaol o'qitish usuliga quyidagilar kiradi:

1) evrestik suhbat;

2) bahs usul;

3) aqliy hujum;

4) davra stoli;

5) ishbilarmon o'yinlar usuli;

6) amaliy ish bo'yicha tanlov muhokamasi va boshqa alohida o'qituvchi bilan qo'llanuvchi — zavqli interfaol o'qitish usullari kiradi. Ularning mazmuni bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Interfaol o'qitishning bir usuli everstik suhbat bo'lib, lotincha — «to'playman, izlayman» ma'nolarini anglatadi. Bu suhbat usuli bo'lib qadimgi grekcha ko'rinishi Suqrot suhbat deb nomlangan o'qitish tizimiga asoslangan. Shu yo'l bilan mohirona savollar tuzish va o'quvchini qo'yilgan savolga mustaqil ravishda to'g'ri javob topishga yo'naltirish kerak. Bu o'qitish usulini Suqrotnikidan farqi uning keng doirada jonligidir. Lekin uning so'zsiz o'xshashlik tomonlari ham mavjud, o'z tavsifiga ko'ra olinayotgan funksiyasi bevosita ularni faol o'ylash orqali o'quvchilarni mohirona savol berishga qaratilganligidir. O'z yo'nalishining psixologik tabiatiga ko'ra — evrestik suhbat bu jamoaviy fikrlash yoki suhbat, muammoning yechimini izlovchi sifatidagi suhbatdir. Shuning uchun pedagogikada bu usul muammoli o'qitish usullaridan hisoblanadi, shu qatorda muammoli izlanuvchi deb mlanuvchi suhbatdan everestik suhbat psixologik tomondan hech ham farq qilmaydi. Pedagogika ular orasida shaxsiy miqdoriy chegara o'tkazadi. Agar evrestik suhbat faqat qaysidir mavzuni bitta elementiga tegishli bo'lsa, muammoli izlanishda esa — muammoli vaziyatlar ko'p. Biroq bunday farqlanish taqidni ko'tarmaydi, amaliyotda suhbatni haqiqiysiga aylantirishsa mashg'ulotlarda «faqat bitta» va «ko'p» muammolar orasidagi bu ko'rinmas farqni sezish mumkin emas: o'qituvchi va auditoriya

orasidagi suhbat ko'p savolli suhbatga aylanadi va mavzuga tegishli suhbat bilinmasdan bahsga o'tadi. Lekin endi bu o'qitishning boshqa usulidir, bunga keyinroq to'xtalamiz. Gap shundaki, suhbatda fikrlab izlanish jamoaviy izlanishga aylanadi va muammoning yechimini izlashda fikrlar almashinuvi, turli variantlar, orasidagi xulosalar hamkorlik va hamfikrliqlik bir-birini faollashtiradi.

Shuning uchun mantiqan bu usul interfaol o'qitish usuli sifatida ko'rib chiqiladi.

Suhbatni evrestik suhbatga aylantirish uchun qo'yilgan savollar ham boshqa muammoli o'qitish usullari rioya qiladigan shartlarga bo'ysunadi. Evrestik suhbatga aylanish jarayonida esa, muammoli vaziyatni keltirib chiqarilgan interfaol o'qitish usullaridan birini amalga oshirishdan bo'lak narsa emas.

So'nggi ishlarda bahs interfaol o'qitish usuli sifatida qo'lanila boshlandi.

Bahs usuli yoki o'quv bahslari evrestik suhbat kabi namoyon bo'ladi, to'g'rirog'i maxsus dasturlashtirilgan erkin nazariy savollarni muhokama qiladi, odatda, savol qo'yish bilan evrestik suhbatni boshlanishi kabi boshlanadi. Uni doimo bahsga aylanish — darsdagi me'yoriy holatdir. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda bahs qanday xususiyatga ega?

Birinchidan, bahs — bu faoliyatni dialogik shakli bo'lib, turli fikrlar orasida boradigan shiddatii kurashni, suhbatni yuzaga keltirishdir. Fikrlar almashinuvi oddiy suhbatdagi kabi izchil va salmoqli ketmaydi, bahsda esa bir fikrni boshqasi bilan to'qnashuvi bir muncha asabiy ko'rinishga ega. Bahsni alohidaligi shundaki, bahslashuvlarning fikri bu bahslashayotganlarni faol fikrlashlarini yuzaga keltiruvchi yoki fikrni dalil bilan isbotlashdir.

Ikkinchidan psixologik jihatdan shunisi qiziqki, ayni fikrlar to'qnashuvi bahsni yuzaga keltiradi, u esa bahsga olib keluvchi turli xil fikrlarni tug'ilishidir. Bahs va fikrlashni — faoliyatdagi sababli bog'lanish deb tushunishadi, bunday yondashuv L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan, lekin nutq faoliyatini tekshirganlarida bunga to'xtalib o'tmaganlar, ayniqsa, muammoli bahsdagi fikrlash va diologni o'zaro bog'liqligini analiz qilmaganlar.

Odatda, fikrlash orqali bahsda e'tirozchini gapiga javob tug'iladi, shuning uchun turli fikrlar bahsni yuzaga keltiradi, deb taxmin qilinadi. Natijada, esa vaziat mutlaqo aksincha: bahs munozara fikrni tug'diradi fikrlashni faollashtiradi, o'quv bahslari esa ustiga ustak o'quv materialini fikrlash mahsuli sifatida anglab o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bunday psixologik alohidalik bahslashuv va fikrlashni o'zaro bog'liqligi A.K.Markov izlanishlarida ko'rsatilgan.

Munozarani vaziyatga aloqadorligi mulohaza qilishni faollashtiradi, ularni dalillar tizimiga aylantiradi. Afsuski, psixologning bunday xulosasi natijasida bu usuli na maktab, na pedagogika — psixologiya oliy o'quv yurtlari amaliyotida keng doirada qo'llanilish imkoniyatini bermayapti.

Bahs usuli darslarning guruhiy shaklida amaliy mashg'ulotlarda yoki laboratoriya mashg'ulotlarida, talabalar gapirish imkoniyati bo'lgan darslarda foydalaniladi. Ba'zan ma'ruzada ham foydalaniladi, unda ma'ruzachi mavzuga oid savollar bilan auditoriyaga murojaat qilishi orqali yuzaga keladi. Bahsni ma'ruza darslarida to'la qo'llab bo'lmaydi, lekin auditoriyadan savollarga javoblarni tezlik bilan javob oladigan natijasida, ulardan mazkur muammoga fikr bildirish orqali qo'llash mumkin. Endi bu munozarali savolga javob berish, jamoaviy fikrlash va ma'ruzachini xulosasini tinglash psixologik muhitni yaratadi. Turli xil dars shakllarida bir necha munozarali savollarni qo'yishni namuna sifatida ko'rsatamiz. Dastlab ma'ruzada qo'llanilgan munozarali savoldan boshlaymiz. Ma'ruzachi tashkiliy qismda nazariy faoliyatga bag'ishlangan savolni talabalar oldiga qo'yadi. «Biz hozirgina faoliyatni mavjudotni o'rab turgan borliq bilan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun qiladigan hamkorligi ekanligini aniqladik. Bunday faktlar faoliyatni turli xilligi hisoblanadi: nafaqaxo'r sayr vaqtida oyoqlariga dam berish uchun o'rindiqqa o'tirdi; chumoli o'z iniga o'lgan pashshani olib ketayapti; tuyaqush kallasini qo'yniga tiqib olib nafas olayapti; talaba «faoliyat» tushunchasini o'rganayapti, vaholangki, unga nima bo'lganda ham quruq yodlash emas, aksincha, tushunib esda olib qolish kerakligini ogohlantirishgandi; o'quvchi adabiyot darsida uyga yodlash uchun berilgan she'ni o'rganyapti; qo'mondon o'z qo'shiniga qanday harakat qilish kerakligini aytish uchun; raqibini hammasini kutayapti; ular ko'tish vaqtida biror bir faoliyat bilan band deb bo'ladimi? Ana shu hamma vaziyat haqida kirn nima o'ylayotganini darrov aytishingizni so'rayman». Keyin o'qituvchi aytgan subyektlarini harakatini ketma-ketlikda o'tkaza boshladi («nafaqaxo'r», «chumoli», «tuyaqush», «talaba», «o'quvchi», «qo'mondon») talabalar esa «ha» yoki «yo'q» deb javob berdilar. Barcha «faoliyat» tushunchasini ham ancha tushuntirish talab etishini va bu mavzuga boshqa darslarda yana to'xtalish lozimligiga amin bo'ladilar, lekin bu yetarli bo'lib, ma'ruzachi maqsadga erishadi. U talabalarni faoliyat tushunchasini psixologik asosini faqat lug'aviy ma'nosini yodlab olish emas, balki jiddiy hayotiy vaziyatlarda tahlil qilinadigan ish ekanligiga ishontirdi.

Seminar mashg'ulotida: talaba mavzu rejasida ko'rsatilgan «Vaqtning idrok qilish» bo'yicha tajriba o'tkazib referat bilan chiqish qildi, psixolog D.B.Elkonin o'tkazgan izlanishlar, vaqtning qadriga yetish bo'yicha turli vaziyatlarda insonlarning vaqtning idrok etishi bo'yicha ma'lumotlarni

berdi. O'qituvchi guruh oldiga savol qo'yadi: «Bu ma'lumotlarni o'qituvchi amaliy ishlarda qanday qo'llashi lozim?».

«O'quvchilarning vaqtni subyektiv baholashga hukm qilishi, darslar qiziqarlimi yoki zerikarlimi?» deb tavsif qilishi mumkinmi? Aytgancha, talaba «R» bayon etganlari qancha davom etdi? Birinchidan talaba R bayon qilganlariga qiziqish uyg'otib, haqiqiy vaqtni kichraytirib baho berishdi.

Ikkinchidan, birdaniga bir qancha talaba psixologlar tomonidan ochilgan qonuniyatlarni qo'llash imkoniyati fikrni asosiashga yordam beradi. Tadqiqot sifatida quyidagi ish amalga oshirildi ya'ni maktab o'quvchilariga darslar qiziqarhmi yoki yo'qmi, qaysi darslarda (qaysi fan o'qituvchisi)dagi zerikarli yoki aksincha qiziqarli va h.k., ularni qanday baholash mumkin? Lekin baholash keraklimi, foydalimi degan savollar borasida bahslashdilar. Buni qanday o'rganish mumkin? Kimgadir matematikada o'tirish qiziqarh bo'lmasa, kimgadir kim bilan hech narsa qilish yoqmaydi ba'zi o'qituvchilar darslarni doim qiziqarli o'tadilar. Balki ichimizdan kimdir o'z faniga qiziqish uyg'ota olmasligini sezib qolar? Barchada shu va shunga o'xshash fikrlar savollarga qiziqish uyg'otayotganini bihshimiz mumkin, lekin bahs endi boshqa mavzu bo'yicha ketyapti: idrokni bilish jarayonlaridan bin ekanligi haqida emas, darslar qiziqarh yoki zerikarliligi haqida. Albatta, tashxisni aniqligi bilan bog'liq emas. Kundalik hayotda turli xil vaziyatlaiga duch kelamiz va o'z imkoniyatlaringizdan kehb chiqib, ularni o'qib o'rganamiz (kuzatib) tashxis qo'yamiz yoki psixiatiga maslahatga boramiz, bu kitobdan o'qishdan ko'ra yaxshiroqdir. Bularni hammasini amaliyotchi psixolog o'rganishi lozim. Hozir o'z ta'riflaringizni o'qib eshittirish orqah biz bir-birimizdagi mavjud bilimlarimizni almashamiz.

Darslarda ularni ko'rib chiqib, biz so'z mantiqiy tafakkurimizni o'stiramiz, psixologik kuzatuvchanlikni tarkib toptiramiz.

Laboratoriya mashg'ulotida: o'qituvchi matematika fakulteti talabalariga «Tafakkur» mavzusi bo'yicha, mantiqiy tafakkurni baholash uchun matematik materialda bir necha test berdi. Mana ulardan ba'zilari: «g'isht og'irligi 500 g va unga yarimta g'isht qo'shiladi. Umumiy og'irhk qancha? 3 kg teng baliqni o'lchagandan so'ng kesib dumi tomonini sizga berishdi. Boshqa (bosh) ko'rinishidan kichikroq tomoni kimgadir tegdi. Baliqning og'irhgi qancha edi? Agar baliqning dumi 4 kg bo'lsa, boshi ham 4 kg bo'lsa, tanasi dumi, bosh qismining og'irligiga teng bo'lsa, unda baliqning og'irhgi qancha?» talabalar matematik bu vazifani yecha oladilarmi? Buni biz hozir muhokama qilmaymiz (zero, hech kim birdaniga yechimini topa olmaydi). Bu yerda bizni tafakkur sifatlarining tasnifi haqidagi fikr qiziqtiradi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan munozarali savol quyidagicha: «Har 3 ta vazifani tez yechishga imkon beradigan,

tafakkurlashning umumiy usulini toping va vazifaning har birini tez hal qilishda sizga tafakkurning qaysi sifati yetishmaganini tushuntirib bering». Dastlab, muhokamadagi bu savolga taqlidga asoslanib, birmuncha sodda javob variantlarini berishdi. Keyin suhbat mulohaza chegarasiga ega bo'la boshladi. O'qituvchining turtki beradigan savollaridan: «Nimaga shunday o'ylaysiz?», «Sizning fikringiz nimaga asoslanadi?», «Bu sizning taxminingizmi yoki bu fikr shunday ekanligini isbotlab bera olasizmi?» va h.k. shundan so'ng talabalar o'z fikrlarini asoslash uchun tafakkur psixologiyasi bo'yicha o'z bilimlarini safarbar qilishga urinishadi.

Talabalarining ko'pchiligida psixologik atamalarni qo'llashda ishonchsizlik, matematik atamalarni adashtirish kuzatildi (masalan, tez, to'liq tafakkurlash yo'nalishida «algebra» yoki «arifmetik» jarayonlarni tez-tez almashtiradilar). Nihoyat, o'tkazilgan har uchala vazifada ular ishonadigan tushunchalar «yarmini» tashkil etadi, degan xulosaga kelishdi. Bunday umumiylikni namoyon bo'lishi masalani tez hal etishga imkon beradi, zero, har qanday butunlik ikkita teng qismdan iborat g'ishtning og'irligi yoki baliqning og'irligining, bu yerda ahamiyati yo'q. Shunga o'xshash masalalarni hal etishning umumiy usuli tafakkurlashning ham umumiy usulidir.

Shundan so'ng o'qituvchi testdan olingan ma'lumotlarni izohlashga o'tdi. Ayni vaziyatda talabalarni matematik qobiliyatlari emas, balki tafakkurning sifatini aniqlashga qiziqish uyg'otishini ta'kidlab, o'qituvchi olingan testning natijalarini psixologik mazmunini tushuntiradi. Shunga muvofik u quyidagicha rasman xulosani aytdi: «Ana shu uchta masalani yechishda namoyon bo'lgan tafakkurning bunday umumiy usulini, mantiqiy tafakkurlash, deb ta'riflash mumkin, biroq bir vaqtning o'zida ham nazariy yoki empirik, ijodiy yoki sermahsul tafakkurlash hamdir. Amaliy foydalanish jarayonida bu usul ilk bor siz uchun ijodiy tafakkurlash hisoblanadi. Agar siz bu usulni o'zlashtirgan bo'lsangiz shunga o'xshash masalalarni yechishda mahsuldorlik yetarli bo'ladi. Har qanday tarkibli turli xil masalalarni yechishda nazariy tafakkurlashdan foydalanish mumkin, zero, bu umumiy ahamiyatga ega. Unda bu tafakkur qachon empirik hisoblanadi? Variantlarni to'g'ri yechishga harakat qiladilar. Keyinchalik, topilgan bu usulni boshqa masalalarda ham qo'llash mumkin va umumiy xulosa chiqarishda bundan foydalanish mumkin. Shunda empirik topilma nazariy xususiyatga ega degan xulosaga olib keladi va boshqa masalalarni yechishda qo'llanilgan bu tafakkurlashning umumiy usuli nazariy xususiyatga ega bo'ladi». O'qituvchi yuqoridagi xulosaga tadqiqot natijalari asosida keldi.

Endi shu o'rinda savol tug'iladi: talabalar bilan «Tafakkur» mavzusi bo'yicha yuzaki dars o'tish deyarli mumkin emas, baho usulini bu yerda nima aloqasi bor? Bunga quyidagicha javob berish mumkin.

To'g'ri bu bahsga o'xshamasligi mumkin, lekin asosiy xususiyati shundaki bahslashish xususiyatiga ega talabalarni o'ylashga majbur qilgan, tayyorgarliksiz biror xulosaga keltirgan va ilmiy adabiyotlarni o'qishga yo'naltiruvchi savolni qo'yishida namoyon bo'ladi. Bunday yo'naltirish o'z-o'zidan ahamiyatli dahldir. Lekin baribir asosiysi munozaralar talabalarni o'ylashga majbur qilyapti: tafakkurlashni talab etuvchi va munozarali muammo qanday bo'lish kerak degan savolga, muhim pedagogik muammoni insonni fikrlashga o'rganishini hal etadi. Shuning uchun og'zaki bahs sifatida ham munozara bo'lmashgi mumkin. Shunday qilib, bahs usuli, hamma dars shakllari, ma'ruzadan tortib laboratoriya mashg'ulotlarigacha qo'llash mumkin. Uni talabalarning qanchalik fikrlashlarini faollashtiradi va o'zlashtirishda rejasini qay darajaga ko'tarilgani, savollarni o'iganishga qiziqish uyg'otishi va ularni adabiyotlar bilan mustaqil ishlash jarayonida chuqur kirib borishlariga qarab natijasi belgilanadi.

«**Aqliy hujum**» usuli ohy o'quv yurtlari amahyotida o'qitish usuli sifatida qo'llashga ulguigani yo'q, bu usul boshqaruv tizimi, shuningdek, ilmiy izlanishlar natijasida kelib chiqqan. U ayniqsa, iqtisodiy boshqaruv faohyati, menejmentda keng qo'llaniladi. O'qitishga bog'liq bo'lmagan holda aqliy hujum usulining mazmuni mohiyati nimada? Mutaxassislarining fikricha, muammoning javobini qidirishda bevosita miyaga kelgan fikrlar, taxminlar tasodifiy o'xshatishlar, shuningdek, birdan kelib chiqadigan, mavjud kerak va nokerak bog'lanishlarni asoslab berishlarini o'z ichiga oladi. Keyin diktofonga yozib olingan tasodifiy jumla, fikrlarni diqqat bilan tahlil qihsh yo'li ayniqsa qiziqarh ya'ni aqliy hujum usuliga yaqin boiganlari ajratib olinadi va keyinchalik chuqurroq savol quyilib, muhokama qihsh uchun foydalaniladi. Aqliy hujumning o'ziga xos oltin qoidasi mavjud bo'lib — ishtirokchilar suhbatida davomida aytishganlaridan hech biriga shubha qilmaslik, aksincha har qanday fikrni bildirishda to'la erkinlik yaratib berish lozim. Bunday psixologik erkinlik o'zini xotijam to'tishga «guruh fikridan» uyalmaslikka omadsiz luqma tashlash bilan o'zini o'ng'aysiz holatga qo'yishdan qo'rqmaslikka imkon beradi. Bunday holatda (ayniqsa, ishtirokchilar bunga moslashganda) ko'chirishi to'g'ri bo'lgan, hech nimaga yaramaydigan (ayni damda muammoni yechish uchun) ahmoqona, kutilmagan, lekin zarur bo'lgan, haqiqatdan intensiv fikrlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham aqliy hujum uyushtiriladi. Lekin bu, menejment va ilmiy izlanishlarda to'g'ri yechimni izlash uchun qo'llaniladi. Bu usulni oliy o'quv yurtlarida qanday qo'llash mumkin? Aytish lozimki, imkoniyatlar diapozoni psixologiya o'qitishda qo'llash uchun yetarli emas. Lekin aqliy hujum usuli qaysidir muammo yechimining qiyinchiliklarini tushuntirish maqsadida qo'llash mumkin. Masalan: iqtisodiy ba'zi muammolar (maoshning kechikishi, korxonalarining ixtiyoriy soliq to'lashi va h.k.) sotsiologiyada (siyosiy faoliyat reytingi interpritatsiyasi)

pedagogikada (axloq va axloqsizlik o'rtasidagi qarama- qarshilik), psixologiyada psixikani rivojlanish qonuniyatlari va ta'lim- tarbiya amaliyoti va h.k.

Aqliy hujumda, yosh va pedagogik psixologiyani o'qitishda foydalanishda quyidagilarni misol qilamiz. Seminar mashg'ulotida o'smirlar psixik rivojlanishida krizisi muammasi muhokama qilinmoqda, pedagogika kollejni tugatib boshlang'ich sinf o'qituvchisi yoki maktab psixologi bo'lib ishlayotgan sirtqi bo'lim talabalari bunday krizisni amaliy faoliyatlari davomida guvohi bo'lganlari uchun ularga bu jarayon. yaxshi tanish edi. Bunday o'smirlar bilan ishlash davomida beriladigan tavsiyalarni ham bilar edilar. Alohida tavsiyalarni o'zini oqlardi, ulardan ko'pchiligi esa, na ta'limda na tarbiyada ko'tirilgan natijani bermadi. Umuman ularda o'tish davrida bo'ladigan inqirozga uchragan o'smirlar bilan ishlash davomida ko'plab usullar va turli xil fikrlar ko'p edi. Bu haqida bilgan o'qituvchi aqliy hujum usulini qo'llashdi: har qanday fikrni bildirishga ruxsat beradi, jumladan, «zararli» yoki «yaramaydigan» deb tanqid qiladigan fikrlar shuningdek, har qanday yaqqol yoki yashirin tanqidiy fikrlarni bildirishni taqiqlaydi. Bundan tashqari, o'qituvchi «juda qiziqarli», «qiziqarli» va h.k. kabi o'z so'zlari bilan ma'qullab turadi. Xo'sh nima bo'пти? Krizisning o'tish davrida o'smirlar bilan qanday ishlash mumkinligi haqida 40 dan ortiq fikrlar bildirildi. Ba'zi fikr shu yerning o'zida boshqa fikrlar bilan bog'liq holda tug'ildi, boshqalari shunchaki aytilgan so'zlar edi, lekin ko'pincha bu shaxsiy malakadan iborat bo'lib, bu nimaga asoslanadi: «tanqid qilgani» tavsiyaga amal qilib, xato yoki nojo'ya maslahatlarni tanqidiy izohsiz, hatto qanday bo'lishdan qat'i nazar unga o'z munosabatini bildirmay, shunchaki hisoblashidir.

Aqliy hujum nima beradi, ayni vaziyatda — bu usul qo'llanishdan olingan foydaning real natijasi qanday? U shundan iboratki talabalar, bu yoshdagi bolalar bilan ishlash malakalari yetarli ancha mashhur pedagogik nazariyalardan va psixologik o'sishda duch keladigan krizisdagi o'smirlar bilan ishlash usullari bo'yicha maslahat va tavsiyalar berishdi. Bunday tavsiyalar orasida, fan va amaliyotda qo'llasa bo'ladigan, kerakli natijalarga olib keladigan fikrlar ham mavjud. Shu yo'l bilan keyingi faoliyat uchun foydali va asosiysi muloqot psixologiyasini o'rganishga taxminan shunday fikrlar yuzaga keladi. Usui va uslublarda ish ko'p, lekin o'smirlar davridagi krizis maktabdagi ta'lim-tarbiyani rad etishda davom etaveradi, zero, hamma uslub va usullar muammoni hal etavermaydi.

Bunday manfiy xulosa talabalarni jiddiy psixologik tahlil qilishga undaydi va quyidagi savolga javob berishni talab qiladi. Nahotki, maktabdagi bu muammodan qutilishning iloji yo'q? Aqliy hujumdan so'ng seminar mashg'ulotida, maktabda tavsiya etiladigan va foydalaniladigan

ko'pchilik usullar samarasizligini psixologik sabablari muhokamasi boshlandi. Shu yo'l bilan ayni vaziyatda aqliy hujum o'smirlar bilan ishlashning ko'plab usuli va yo'nalishlarini hisoblab chiqishga yordamlashdi va shu bilan birga talabalarni psixologik muammoni tahlil qilishga fikrlashga tayyorlaydi. Bunday mezonlar hozirgi zamon psixologiyasida ko'plab uchraydi, demak, aqliy hujum usuli bu kundalik ishimizda uchraydigan muammolarni yechishda talabalarni ijodiy yondashishlarida yordam beradi.

Davra stoli usuli pedagogikaga siyosatshunoshtan kirib kelgan. «Davra stoli» siyosiy va ilmiy yo'nalish namoyondalari tomonidan tashkil qilinadi. Fikrlar almashinuvi qandaydir tegadigan nuqtalarini topishga imkon beradi, chunki ularning keyingi faoliyatida umumiy xulosani yo'naltirishga - ilmiy haqiqat yoki siyosiy turg'unlikka erishishga xizmat qiladi. Dumaloq stol usuli o'qitishning nazariy muammolarni turli ilmiy aspektlar, turli kasb mutaxassisliklari yordamida muammoni ko'rib chiqishning samaradorligini oshirishda qo'llaniladi. Mana masalan, yuridik fakulteti talabalari uchun psixologiya bo'limida yurist shaxsi va faoliyatini o'rganayotgan talabalar uchun psixologiya o'qituvchisi «jinoiy xulq psixologiyasi» mavzusi bo'yicha seminar mashg'ulotini davra stoli usuli bo'yicha tekshirdi. Mashg'ulot davomida jinoiy xulq kafedrasidan yurist- o'qituvchi bilan bir xilda savollar berib fikrlarni aniqlashtirdi, izoh berdi, misollar keltirdi. Psixologiya o'qituvchisi esa «davra stoli»da boshlovchi hisoblandi, yurist — o'qituvchi fikrlarga ketma-ketlik bilan qo'shimchalar qildi. Bu zarur edi, chunki huquqiy savollar ayniqsa insonlarning aniq huquqlari (jabrlanuvchi yoki jinoyatchi, sudya, guvoh va hokazo) psixologik bahoni insonlarning jinoiy xulqni bu tomoni butun mashg'ulot predmeti hisoblanadi, zero, talaba yuristlarni jinoyatchilikni nafaqat huquqiy tomoni balki, psixologik tomoni ham qiziqtiradi. Bunday psixologik savollarni muhokamasi nafaqat yuridik fan vakili qatnashganligi uchun, balki jinoyatchilik borasidagi o'zlarining huquqiy bilimlarini psixologik tahlil uchun material sifatida qo'llash mumkin bo'lgani uchun ham faol o'tdi. Shu yo'l bilan mavzu ikki tomondan ko'rib chiqildi — ya'ni huquqiy va psixologik, shuning uchun mavzu chuqur o'zlashtiriladi. Bu imtihonda o'z isbotini topdi. Boshqa mavzulardan ko'ra, talabalar berilgan mavzudan misollar keltirishdi. Ayniqsa, imtihon paytida biletda qanday savol qo'yilishidan qat'iy nazar davra stolida muhokama qilingan jinoyat xulq masalalari atroflicha ochib berildi. Yurist shaxsi va faoliyati psixologiyasi yaxshi o'zlashtirilganini ko'rsatdi. Davra stoli usuli boshqa shaklda ham qo'llaniladi. Masalan, psixolog guruhi bilan o'quv-metodik konferensiyani davra stoli usulida o'tkazishi mumkin. Muhimi umumiy psixologik ham sotsiologik chuqur tahlil talab etiladigan, mutaxassislik doirasida qiziqishlari jihatidan har tomonlama ko'rib chiqiladigan (ayni vaziyatda psixologik) mavzu

tanlash kerak. Boshqa oliy o'quv yurtidan psixologiya mutaxassisligi bo'yicha taqlif qilingan o'qituvchi va talabalar guruhi bilan shunga o'xshash mashg'ulot o'tkazilgan. Masalan: davra stoli amaliyotda xalqaro Oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikda o'tkazilgan. Germaniyalik yoki Fransiyalik psixolog-talabalar bilan Rossiyalik psixolog talabalar o'rtasida ijtimoiy psixologik muammo millatlararo munosabatlar muammosi muhokama qilindi.

Davra stoh usulini psixologiyani o'qitishda turli-tuman shaklini amalga oshirish mumkin. Agar bu borada muhim shart ya'ni uni qat'iy kuzatib borish — bu anglangan zaruriyat ko'p qirrali nazariy muammolarni diqqat markazdan amaliy hayotdan gavdalantirib ko'rib chiqishni yoddan chiqarilmasa bo'ldi. Agar bunday zaruriyat yo'q yoki bor bo'lsa, lekin har tomonlama anglanilgan bo'lsa, unda davra stoli odatiy, har kim o'zinikini gapiradigan seminarga aylanib qoladi va raqobat bo'la olmaydi.

Ishbilarmon o'yinlar usuli: dastlab o'qitish tizimlarida emas, balki boshqaruv amaliyotida paydo bo'lgan. Hozirda ishbilarmon o'yin usuli turli jabhalarda qo'llanilyapti, ijodiy faoliyatda loyiha tuzishda, real vaziyatlarda jamoaviy ishlab chiqishda, shuningdek, harbiy ishlarda qo'llanilyapti. Aytmoqchi «Ishbilarmon o'yin» usuli o'qitish usuli sifatida aynan harbiy o'yin hisoblanadi, amaliyotchilar qadimdan qo'shinni o'qitish uchun real jangu jadallarda emas, balki jang shartlariga taqlid qilib o'yin shakhda harbiy harakat olib borganlar.

O'yinlar asosan — bu qo'mondonni qo'shinni boshqarishga o'rgatadigan askarni esa jang sharoitlarda o'zini boshqarishga o'rgatadigan ishbilarmon o'yin usulidir.

Oliy o'quv yurtlarida turli kasb mutaxassislari ishbilarmon o'yinlari ko'proq boshqaruv faoliyatida o'qitish uchun foydalaniladi. Ba'zan bu usulni boshqaruvda «ishbilarmon o'yinlari» deb ataladi. Umumiy ko'rinishda ishbilarmon o'yini usulining mohiyati — deb yozadi, bu boradagi mutaxassislardan biri E.A.Xurskiy — biz intonatsiya usuli (taqlid qilish, aks ettirish) turli vaziyatlarni o'yin yo'li bilan boshqarish deyish mumkin. Vaholanki, bunday aniqlik o'qituvchi uchun o'quv-metodik qo'llanmada berilgan, lekin gap ishbilarmon o'yin usulini real boshqaruv usuli sifatida emas, balki talabalarni boshqarishga o'rganish usuli sifatida ekanligi haqida ketyapti. Bizning nazarimizda ishbilarmon o'yin usulini nafaqat boshqaruvda qo'llash mumkin, shuningdek, xulosa chiqarishni boshqarishda ham qo'llash mumkin. Umuraan olganda, bu usulning psixologik mohiyatini olsak, (har qanday) faoliyatga o'rgatish sifatida har qanday o'qitishda qo'llash mumkin.

Ishbilarmon o'yin usulining mohiyati shundaki, o'quvchilarni o'qitish faoliyatini modellashtirish sifatida o'rganishdan iborat, chunki bo'lajak mutaxassislar kasbiy vazifalariga

javob berishga o'rgatadi. Agar pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi o'qituvchilarni tayyorlash haqida gapiradigan bo'lsak, unda psixologiyani o'qitishda quyidagicha vaziyatlar asosiy rol o'ynashi mumkin. «Dars», «orqada qolganlar bilan ishlash», o'qishda orqada qolayotgan o'quvchi va xatolarni psixologik tabiatini psixologik sababini, masalan, diqqatni yoki matematikadan yozma ishda dars natijalarini tahlil qilish sharti va boshqalar. Bunda talabalar turli rollar bilan chiqish qilishlari mumkin: o'qituvchi, metodist, ta'lim departamenti inspektori, amaliyotchi talaba va hatto o'quvchini (a'lochi, qoloq va h.) bunday ishbilarmon o'yinlar usuli oldindan rejalashtirilishi (ssenariy tuzish, rollarga bo'lish vaziyatni tanlash va h.) va amaliy mashg'ulotlarda o'tkazish mumkin.

Masalan, darsda o'quvchilar diqqatining rivojlanishi mavzusidagi amaliy mashg'ulotda ishbilarmon o'yin usuli o'qituvchi tomonidan tashkil qilindi. Unda psixologiya o'qituvchilari va talabalari ishtirokida maktabda darsni o'tish oldindan berildi. Bu sinflar rus tilini yaxshi o'zlashtirmayotgan o'quvchilardan tuzilgan. S.V.Ivanov, AN.Ivanova tomonidan ishlab chiqilgan yangi rus orfografiyasi metodikasirti tajriba qilish uchun tuzilgan tanlanma sinflar edi.

Keyin talabalar mana shu dars va sinfni kuzatishdan to'plagan materiallari asosida ishbilarmon o'yinlar usuli o'tkazildi, ayni ekspremental xarakterga ega o'qitish qo'yilgan edi. Ular darsga katta qiziqish bilan munosabatda bo'lishdi, demak, ularning diqqati ham faolroq bo'ldi.

Amaliyotchi talabalar o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini diqqat bilan kuzatadilar, yozib boradilar, ishbilarmon o'yin uchun keyinchalikka material to'playdilar. Ishbilarmon o'yinlar usulida ishtirok etishi uchun talabalarga rollar taqsimlanadi. Shunday qilib 3 ta talabaga o'qituvchi roli berildi (ular 2 soatli psixologiya darsidan amaliy mashg'ulot olib borishlari lozim edi). 7 ta talabaga esa ta'lim departamenti inspektor — metodisti roli berildi va 2 ta talabaga maktab mudiri va ilmiy xodim roli berildi. Shu orqali ish o'yini tashkil qilinib o'rtaga tashlangan muammo hal qilinadi.

Ishbilarmon o'yin usuli amaliy mashg'ulotda qanday tashkil qilinadi? O'qituvchi otlarga suffikslarni qo'shish mavzusi bo'yicha dars olib bordi. Boshqalar esa dars metodikasi bo'yicha o'z fikrlarini bildirishdi. Ularning xulosalarida tanqidiylik mavjud edi (asosan, eksprement o'tkazuvchi o'qituvchini ijobiy tomonlarini ko'p qo'llanilganligi uchun) «mudir» va ilmiy xodim esa, o'z o'qituvchilarining xato va kamchiliklarini oqlashga urinishdi. Suhbat nafaqat metodik nuqtayi nazardan muvaffaqiyatli chiqdi, shuningdek, psixologik asoslangan tanqidlar ham ko'p bo'ldi. Psixologik tahlil qilish nuqtayi nazaridan ham diqqatni rivojlantiruvchi ijobiy vaziyatlar

namoyon bo'ldi. Ishbilarmon o'yin usuli oxirida asosiy xulosaga kelinsa va u quyidagicha shakllangan edi. O'quvchilarning diqqati darsga va o'rgatilayotgan mavzuga nisbatan faol qaratilgan. O'quvchilar vazifani a'loga bajarishlarida va bundan ma'naviy qoniqish olganlaridagina qiziqish hosil bo'ladi.

O'qituvchining diqqati bu faoliyatni to'g'ri bajarishga qaratilgan ichki nazoratdir. Uni o'qituvchi vazifa bajarishga yo'naltirganda boshqariladi deb xulosa qilindi. Bu shuni anglatadiki, diqqatni o'stirish va tarbiyalash uchun o'quvchilarni iloji boricha to'g'ri faoliyat bajarishga yo'naltirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu nafaqat mashg'ulotlarni o'qitishga tegishli, shuningdek, har qanday aqliy va amaliy faoliyatni o'rganish uchun ham kerak. Yo'naltirishga asoslangan faoliyat (P.Ya.Galpirin) ayni psixologik sharoitlarni yaratadi.

Ishbilarmon o'yin usuli ayni vaqtda boshqa usullarga ko'ra samaraliroq chiqdi. Chunki u talabalarni real vaziyatlarga qo'yib aniq shaxslarning rolini o'qituvchi, metodist, ilmiy mudir, direktor rollarini o'ynab aniq fikrlashga majbur qiladi va bu vaziyat o'quvchilar diqqatini, tafakkurini yo'naltiradi, yaxshi o'zlashtirishiga imkoniyat yaratadi.

Talabalarni interfaol o'qitish usullaridan yana biri **trening** hisoblanadi. O'qitishning bu yangi usuli sifatida, birinchidan bizda u haqida ancha vaqtgacha bilishmagan, shunga qaramay g'arbda psixokorreksiya ishlarini bevosita amalga oshirish maqsadida kichik guruhlarda tuzilgan va maxsus munosabat tashkil etish usuli sifatida tarqalgan. Ikkinchidan u psixologiya yoki boshqa fanlarni yangi o'qitish usuli hisoblanmagan, hatto hozir ham shunday bo'lib ulguigani yo'q. Zero, ba'zi oliy o'quv yurtlarida ijtimoiy psixologiyani o'qitishda trening amaliy mashg'ulotlarda hamkorlikdagi faoliyat jarayonlarini shakllantirish uchun qo'lana boshlaydi. Trening guruhlarida vujudga keladigan turli vaziyatlarni o'rgatuvchi hisoblanadi va shu ma'noda o'quvchilar uchun to'la real vaziyat sifatida namoyon bo'ladi va o'z faoliyati natijasiga javobgarlik bilan harakat qilishi kerak. Javobgarlik hissi faoliyatga kirishganda alohida ahamiyatga egadir. Nafaqat o'zi oldinga intilishi kerak, bu individual o'qitishda, hatto, guruhni o'qitishning erkin muhokamasida qo'l keladi, lekin guruhdagi sheriklar bilan oldinga intilishi har bir harakat yutug'i - bu butun guruh faoliyatining yutug'ining garovidir.

Bu aspekt treningning ishbilarmon o'yinlarga shunisi bilan o'xshaydiki, undan holi ishtirokchilar bir-biri bilan bog'liq javobgarlik kuchli, lekin o'qitish usullari orasidagi farq yaqqol ko'rinadi, ulardan bin nazorat, ishini nazariyaga asoslanganligi, tamoyili bo'yicha amalda qo'llashga o'rgatishga xizmat qiladi, boshqa esa amaliyotda nazariyani o'rganishga (amaliyotda nazariya) xizmat qiladi.

Guruhiy trening usulining ijtimoiy psixologiya fanini o'qitishda qo'llash bejiz emas, chunki butun tarkibi nazariy qonuniyatlar guruhlararo va guruh ichidagi munosabatlarga bag'ishlangan, ularni amaUy mashg'ulotning guruhiy shaklida ko'proq yaxshi tushunish va o'zlashtirish mushkul, chunki fainni nazariy ahvoli o'rganilgan boshqa usullarida (ma'ruza ilmiy adabiyotlami o'qish) shakllangan oliy o'quv yurtlarida fanlarni an'anaviy akademik usulda o'qitish va talabalarda o'sha akademik bilimlarida psixologik texnologiyalami ama'iiyotda qoilanilishi zamon talablariga to'la javob bermaydi. Tarmoq kasblar (o'qituvchi, rejessyor, trener va boshqalar) egalari bilan ishlashda qanday usullarda tashkil qilinadi.

Trening usuli bilan darslar kamdan-kam o'tkaziladi. Bunday bo'lishiga quyidagi sabablar mavjud:

— **birinchidan** — bu o'quv amaliyotida yangi va to'la oqlamagan usuldir;

— **ikkinchidan** — bu usul bo'yicha mashg'ulotlarni tayyorlash qiyin jarayon va ko'p vaqt talab etadi;

— **uchinchidan** — har doim o'qituvchiga ijtimoiy psixologiyaning qaysi muammolari guruhiy treningga olib kelish kerakligini tushunavermaydi.

Dastlabki ikkita sabab ko'rinishdan ahamiyatsizdek ko'rinsada uchinchisiga kelsak, amalda uni hozir ko'proq o'tkaziladigan trening mavzuyi va muammosi bilan nomlab bartaraf etish mumkin. Shunday akademik boshqarma yoki yuqori malakali institutlarda talabalar auditoriyasida jamoa mavzusi bo'yicha o'quvchi yoki talabalar jamoasining shiorlari «Tanishuv», «O'zaro tushunish», «Yaxshi kayfiyat mimikasi-hissiy yaqinlik», «Nizolarsiz muloqot», «Nizoni nima qihsh kerak», «Vaqtincha to'xtatish, davom etishga qo'yib berish orqaga surish», «Men va jamoa» va h.k. treninglar tafakkur taraqqiyoti (nutq va uning namoyon bo'lishi) jarayoni guruhdagi individlar hamkorligi va boshqalar bo'yicha intellektual treninglar o'tkaziladi.

Guruhiy trening usuli bilan o'tkaziladigan darslar o'qituvchida boshqa dars shakllari ishbilarmon o'yinlar, davra stoli yoki bahs kabi katta tayyorgarlikni talab etadi. Tayyorgarlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) treningning rejasi ustida ishlash;

b) talabalar bilan muammoning yechimini qidirishda faol ishtirokini ta'minlash (odatda, bu o'tilayotgan mavzudagi savollarni oldindan berib qo'yish bilan bog'liq) bo'yicha ishlash;

d) o'qituvchining o'z ustida ishlashi, u o'zining treningda qanday to'tishini o'ylab topadi; savollarni qanday qo'yish va muhokamalarga qanday munosabat bildirishi bahsli vaziyatni drammalashtirish yoki tomonlarning bir-biri bilan kelishishi guruh ishtirokchilarida javob variantlarini talab etishi yoki o'zi aytishi noto'g'ri yechimga guruh qanday munosabatda qachon va qanday umumiy xulosa chiqarish kerak. Trening davomida talabalar faolligi qanday baholanadi va hokazolar;

e) ishtirokchilar orasida rollarni taqsimlash, lekin rollar hammaga yetishmasligi mumkin. Shunda ko'pchilikka tanqidchi va kuzatuvchi rollari beriladi va treningda eng faol ishtirokchini ta'minlash.

Trening davomida bajariladigan rollarning boshqa ishtirokchilariga taqdim etishi mumkin. Rollar turlicha bo'lishi mumkin. Ular mavzudan kelib chiqadi. Masalan, «Jamo» mavzusi bo'yicha treningda «Nizosiz muloqot yoki nizoni bartaraf qilish» bo'limlarida shunday rollar bo'lishi mumkin. «O'qituvchi», «tashkilotchi», «fikrlar generatori», «usta» (rollar imkon qadar nizoli) «adolat tarafdori», «kuldiruvchi», «tanqidchi», «qo'zg'aluvchi» «an'analar saqlovchisi», «uchinchi», «ayyor», «mug'ombir» (o'rtacha nizoli) va yaratuvchi, ishtirokchi, dangasa, yaxshi yigit, nozik qiz, administrator (kam nizoli) va h.k.

Ijtimoiy psixologik trening bu oddiy so'z bilan aytganda mashq qandaydir malakalarni egallash emas, balki faol ijtimoiy psixologik shaxsni muloqotda faolligi va yo'nalganligiga qaratilgan va guruhlarda ijtimoiy psixologik obyekt sifatida shakllanganligi darajasiga ko'tarilishiga qaratilgan o'qitish usulidir.

O'qitish usuli sifatida guruhiy treningning ahamiyati o'quvchilarni bunday hamkorlikdagi faoliyati qaysiki oddiy talabalar o'quv guruhini ijtimoiy psixologik ko'rinishga ega modelga aylantiruvchi muhimi hisoblanadi. Shuning uchun ijtimoiy treningni nazariyada shakllangan ijtimoiy amaliy psixologiyani o'qitishda yordam beruvchi deb hisoblash mumkin. Agar ishbilarmon usul — nazariyadan kelib chiqqan amaliy faoliyatga o'rgatsa, trening esa, amaliy vaziyatlardan kelib chiqib — nazariyani o'rgatishiga yana bir bor guvoh bo'lamiz.

Faol o'qitish usullari haqida fikrimizni yakunlar ekanmiz o'qituvchilarga shuni eslatishimiz kerakki, bu yerda ko'rib chiqqan o'qitish usullari o'ziga xos alohida misollarga ega. Shuningdek, mazkur usullardan dars jarayonida foydalanish o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malakalarni ongli ravishda va samarali o'zlashtirish imkonini beradi.

5-mavzu. PSIXOLOGIYA KURSIDAN MARUZALAR TASHKIL ETISH METODIKASI

REJA:

1. Maruza – o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy usuli.
2. Maruza – talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashning asosiy vositasi.
3. Maruzaga qo'yiladigan talablar.
4. Psixologiyadan o'tkaziladigan maruzalar samaradorligini oshirish.
5. Maruza turlari va ularni tashkil etish usullari.
6. Maruzachi – pedagog shaxsiga qo'yiladigan talablar.

Tayanch tushunchalar:

Maruza, maruza – konferentsiya, muammoli ta'lim, ilg'or pedagogik texnologiya, interaktiv usul, pedagogik xislatlar, pedagogik takt.

Hozirgi kungacha psixologik bilimlarning manbai xisoblangan darsliklar va o'quvqo'llanmalari bayoniy xususiyatga ega bo'lib oddiydan murakkabga, yakkolikdan mavxumlikka, xususiyan umumiyga tomon fikr yunalishiga asoslangandir. Manbalarga nisbatan bunday yondoshish talabalarga «tayyor bilim» larni o'zlashtirishga, reproduktivlik esa etakchi ta'lim printsipli sifatida puxta joy egallashga olib keladi, bu narsa o'z navbatida talabalarning ijodiy tafakkuri (preativ faoliyat) va ijodiy izlanishlarni sustlashtiradi. Reproductiv (ijodiy) fikrlashning tarakkiyparvar printsipli, ilg'org'oyasi talabalar mustaqilligini shakllantiradi. Produktiv o'qitishyo'llaridan biri ta'lim jarayonini o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi hamkorlik jarayoniga aylantirishdir. Bu xolatda talaba ma'lumotlarning tinglovchisi roldan asta-sekin, boshqichma-boshqich, fazama-faza uni hamkorlikda egallash funksiyasini bajaruvchi teng xukukli sherik darajasiga usib utadi. Avval taqlid, keyin identifikatsiya va oxirida refleksion yullar, o'z-o'zini boshqarish bilan yangi bilimlarni o'zlashtirish faoliyati doirasini kengaytiradi.

Mustaqillik tufayli oliy ta'lim tarbiyasida keng va chukur imkoniyatlar yaratildi. Oxirgi yillarda oliy ta'lim dargoxlarida psixologik tushuncha, qonuniyatlar, printsiplardan keng foydalanilmokda. Oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi 1-navbatda ularning ongi, tafakkuri va xotirasida psixologik tushuncha koida va printsiplarning shakllantirish bilan bog'liq. Bu jarayon juda murakkab, xar darsda talaba o'z psixologik lug'at daftarida 20-30 psixologik tushuncha va atamalarni ajratadi – lugaviy ma'nosini daftarda yozadi. Natijada bu tushuncha va atamalar talaba ongiga chukurrok singadi, xotirasida o'zok vaqtsaqlanadi.

Psixologiya fanini o'qitish pedagogika institutlarining studentlariga 1-bosqichdanoq boshlanadi. Tabiiyki studentlar psixologiya darsligi va qo'llanmalarining dastlabki boblaridanoq falsafa, fiziologiya, psixologiya va pedagogikaga doir juda ko'p tushuncha va atamalarga duch keladilar. Bundan tashkari studentlar o'qishning dastlabki davrida xali ilmiy adabiyotlar ustida ishlash metodikasini bilmaydilar. Bu esa studentlarning psixologiya fanini o'zlashtirishda anchagina qiyinchiliklarni tug'diradi. Mana shu qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordamlashish maruza paytida, seminar va laboratoriya mashg'ulotlarida psixologiya fani bo'yicha tashkil etilgan to'g'raqlarda olib boriladi. Ularda studentlarning shaxs, ijtimoiy-psixologik xodisalar haqidagi qarashlari shakllanadi.

Psixologik adabiyotlar materiallari asosida ilmiy psixologiyaga doir nazariy masalalarni birgalikda frontal tarzda muxokama qilinadi. Studentlarga o'tilgan mavzularga doir bilimlari, yozgan referatlari, maruzalari muxokama qilinadi.

Laboratoriya mashg'ulotlarida studentlar bilan psixologik qonuniyatlarni aniqlashga doir o'tkazilgan amaliy tajribalar orqali ularning psixik xodisalariga tegishli nazariy bilim va tushunchalarni amaliy jixatdan taxlil qilinadi. Ularda psixologiya nazariyasi va amaliyotining birligi ta'minlaydi.

Talabalarni o'qituvchilik ishiga muvafaqqiyatli tayyorlashning asosiy vositalaridan biri maruza (lotincha "o'qish, munozara" demakdir) birinchi bo'libo'rta asr universitetlarida bironta kitobdagi matnni o'qituvchi tomonidan o'qib berish tariqasida qo'llanilgan, o'quv materialini og'zaki izoxlab berish xarakteridagi maruza XVIII asrda ixtiro etilgan. Oliy maktablarda taraqqiyot tajribasi shuni ko'rsatadiki, munozarao'quv jarayonini tashkil etishning asosiy usuli ekanligini tamomila tasdiqladi. Munozaraning asosiy vazifasi talaba bilimlarining keraqli soxaga yunaltirib ma'lum fanning yutuklari, bu fanning echilgan, echilayotgan muammolari bilan tanishtirish va kelgusida u soxalarni mustaqilo'rganishga tayyorlashdan iboratdir. Munozara bilimlarni umumlashtirib berish va bilim asoslarini umumlashgan xolda egallashning tejamli usulidir. O'quv kursi og'zaki bayon etilganda ko'pchilik talabalar materiallarning asosiy mazmunini osonroq tushunib uning maniqiy to'zilishini, undagi isbot dalillarni yengilroq o'zlashtirib oladilar. Munozaraga qo'yiladigan talablar quyidagilardir:

1. Didaktika talablari: munozarani ilmiyligi, tarixiyliigi, izchilligi, tushunarligi vato'laligi.
2. O'qituvchining bayon etishdagi tiliga qo'yiladigan talablar.
3. Ko'rgazmalilik, texnika vositalaridan foydalanish.

Fanning talabalar tomonidan mustahkam o'rganishlari uchun qiyinbo'ladigan ayrim qismlari va ayrim mavzulari bo'yichamunozarao'qilganda o'qituvchi eng qiyin materialni

osonroq va tushunarli qilib bayon etgan xolda talabalarga yordam beradi. O'qituvchi mavzuning barcha savollarini o'zil-kesil javob beravermay turli taxminlarni oldinga surgan xolda ayrim masalalarni ko'ribchiqib, ularni fanda va amaliyotda qanday o'rganishyo'llarini ko'rsatib beradi.

Munozaraning barcha mavzulari o'rtasida mustahkam aloqa vao'zaro bog'liklik bordir. Bu xar bir mavzuni bayon etishda saqlanadi. Shuning uchun o'qituvchi munozarani boshlashdan avval talabalarga oldingi mavzuni qisqacha mazmunini eslatib o'tishi lozim. Munozaraga qo'yiladigan talablardan bittasi materialni bayon etish tiliga qo'yiladigan talablar bo'lib, munozaraning muvaffaqiyatko'p jixatdan o'qituvchining tiliga, uning nutqiga bog'liqdir. Materialni izoxlash tili tushunarli, sodda oson bulmogi lozim. Xaddan tashkari murakkab, uta ilmiy, tushunib bulmaydigan juda ko'pqiyin iboralar bilan tulib toshgan yoki xaddan tashkari oddiy tilda izoxlash talabalarda munozaraga bo'lganqiziqishni yo'qotib, ular o'z diqqat e'tiborini darsga qarata olmaydilar, natijada materialni idrok qilish, uni tushunib etish yomonlashadi. Materialni bayon etishda tinglovchilarning xususiyatlarini (kurs, fakultet, mutaxassislik) ham esdan chiqarmaslik kerak. Agar mavzuda tushunish qiyin bo'lgan iboralar ko'pbo'lsa, bunday xollarda qiyin iboralar ayniqsako'p uchraydi. Jumladan ontonegenez, filogenez, frustratsiya, konformizm, determenizm, sensibilizatsiya va boshqalar. Talabalarni bunday tushunchalar bilan oldindan tanishtirish materialni bayon etishni osonlashtiradi.

Maruzalarni yangi pedagogik texnologiyaga asoslanib bir necha shaklda tashkil etish mumkin. Pedagogik texnologiya – bu o'qituvchi tomonidan o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat maxsuli sifatida ularda oldindan belgilab olingan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayoni deb ta'riflash mumkin (V.P.Bespalko «Pedagogika i progressivno`e texnologii, obucheniya» M. 1995 god). Pedagogik texnologiya – amaliyotga joriy etish mumkin bo'lgan ma'lum pedagogik sistemaning eng samarador loyixasidir. O'qituvchi talabani (O'quvchini) «o'qitishi» emas, «o'qishga o'rgatishi» kerak, o'qitishning reproduktiv usuliga evristik yondoshish kerakki, toki talaba xar bir darsda o'zining «yangiligini» kashf etsin. Yangi pedagogik texnologiyaga asosan, o'qitishning an'anaviy – monologik usulidan voz kechib, «interatik» usul – ya'ni o'qituvchiva talabaning hamkorligiga asoslangan faol usullar kullanilishi maqsadga muvaffak.

Ta'lim jarayonida imkon kadar EXM va kompyuter texnikasini qo'llash kerak. «Agar bolalar erkin fikrlashni urganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar» (Karimov I.A. «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» Toshkent 1997 yil, 15-bet). Pedagogik jarayonni tashkil etishga yangicha yondoshish talabalar faoliyatini, mustaqil va ijodiy fikrlashini faollashtiradi. Maruzalarni quyidagi shakllarda tashkil etish mumkin:

1. Maruza – konferentsiya tipidagi dars.
2. Muammoli ta'lim.
3. Maruza – munozara.
4. Kompyuterlashgan ta'lim (maruza matnlarining kompyuter nusxasi)
5. Masofali o'qitish.
6. Internet tizimidan foydalanish.

Maruzalarni bir necha xil usulda, ya'ni aralash usulda tashkil etgan maqsadga muvofikdir.

Bunda:

1. Talabani mustaqil fikrlashi rivojlanadi.
2. Muammolarni xal etishda xar bir talabani mas'uliyati oshadi.
3. Talabani og'zaki va yozma nutqi rivojlanadi.
4. Mavzularni yaxshi esda olib qolishga yordam beradi.
5. Ilmiy – nazariy tushunchalarni o'zlashtiradi.
6. Talaba mustaqil ravishda savollar to'zishga urganadi va x.k.

Lektsiya – konferentsiya tipidagi dars – ta'lim tarbiyaviy xarakterga ega bo'lishi lozim – ya'ni ta'lim orqali talabalarda dunyoqarashni tarbiyalash, hayotiy muammolarni xal etishga tayyor bo'lish ruxida tarbiyalash, ishlab chiqarishga, pedagogik faoliyatga tayyorlash kerak. Maruzalar jarayonida talabalar psixologiyadan nazariy bilim, ko'mikma va malakalarni egallaydilar. Bu jarayon o'qituvchiva talabani faoliyati hamkorlikda bo'lsagina muvaffaqiyatli amalga oshadi, ulardan birining sustkashligi muvafaqqiyatsizlikka olib keladi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuniga asosan ta'limni shunday tashkil etish vazifasi quyilmokdaki u O'quvchilarning aqliy taraqqiyotini maksimal darajada ta'minlaydigan, O'quvchi (talaba) shaxsini xar tomonlama ma'naviy – ma'rifiy axlokiy jixatdan etuk barkamol tarkib toptiruvchi bulmogi lozim. Shuning uchun Hozirgi davrda maruzalarni tashkil etishda konferentsiya tipida tashkil etish maqsadga muvofikdir. Masalan umumiy psixologiya fanidan 15 ta mavzu utilishi rejalashtirilgan bo'lsa ulardan 5 yoki 6 tasini shu tipda tashkil etish mumkin. Bu tipdagi maruzalarni tashkil etishda guruhdagi barcha talabalarga tayyor maruza matni avvaldan beriladi, ular hammalari tayyorlanadilar (qo'shimcha adabiyotlar ham tavsiya etiladi va ularni talabalar mustaqil o'rganadilar albatta). Ulardan bir nechalarini maruzachi qilib tayinlanadi, mavzudagi savollarni ular navbati bilan ochib beradilar, guruhdoshlarini faol, mustaqil, ijodiy fikrlashga chaqiradilar va quyilgan muammolarni birgalikda xal etadilar. O'qituvchi raxbarlik qilib, ba'zan savollarni yunaltirib, kerak paytda xulosa chiqarib, darsni yakunlaydi. Faol ishtirok etgan talabalar ragbatlantirilib boriladi, faol

bulmagan – passiv talabalarga ham e'tibor berib borish zarur, - ularning u yoki bu masaladagi fikrlarini surash, ba'zan urtoklari fikrini qayatrishni iltimos qilish, ogoxlantirish va boshqa usullar orqali.

Muammoli ta'lim usuli – dars jarayonida talabalar oldiga turli muammolar quyib berilsa, ularni faqat mo'l-ko'l informatsiyalar bilan ta'minlamasdan, ularni fikr yuritish faoliyatiga o'rgatiladi. Muammo quyilgan ekan uni xal etish uchun ijodiy fikrlash jarayoni yuz beradi – savol tugiladi, vazifa aniqlanadi, javob qidirish jarayoni vujudga keladi.

Maruzachi – pedagog maruza jarayonining asosiy tashkilotchisidir. U o'zining fikrlari, so'z va iboralari, shaxsiy namunasi, talabalarga bo'lgan muomala munosabati, aql-idroki, irodasi, dunyoqarashi hamda e'tikodi bilan ta'sir qiladi. U o'z fanini yaxshi bilishi bilan birga odob-axloqda ham namuna bo'lishi kerak, ma'naviy-ma'rifiy jihatdan etuk – barkamol bulmogi, avvalo o'z Vatanini, milliy tili, urf-odati, qadiryatlarni e'zozlashi, ta'lim mazmunini jaxon mezonlari darajasiga kutarishga intilmogi kerak.

U eng avvalo pedagogik kasbga xos xislatlarga - pedagogik psixologik bilim, ko'mikma va malakalarni egallagan bulmogi lozim, kasb sifatlarini egallamagan pedagog talabalarga nazariy bilimlarni bera oladi, lekin ularning ruxiyatiga, shaxsiga maqsadga muvofik pedagogik-psixologik ta'sir ko'rsata olmaydi, o'z faniga kiziktira olmaydi. Bunday sifatlarga – insonparvarlik, adolatli bo'lish, to'g'riso'zlik, talabchanlik o'zgarlar o'rniga o'zini qo'ya bilish, yoshlarga mehr-muxabbatli bo'lish, o'z kasbini sevish, pedagogik odob va madaniyat kabilaridir.

Pedagogik kasbining eng nozik ijtimoiy qirrasini – talaba bilan muloqotda unda insonparvarlik g'oyasini, milliy gurur, mustaqillik g'oyasini singdirib borishi, maruza davomida ularning ma'naviyatini, ruxiy dunyosini, ichki kechinmalarini bilib borishi va qiziqishi zarur.

(«Takt» - atamasining mohiyatini talabalardan surayman, bu atama bilan ular 2-kursda tanishganlar. Takt – axlokiy kategoriya bo'lib, kishilarning o'zaro munosabatlarini boshqarishga yordam beradi va u insonparvarlik asosiga kuriladi. Xulk taktikasi kishilardan xar qanday qiyin vaziyatlarda ham insonlarga xurmatni saqlab qolishni talab etadi).

Taktli (nazokatli) bo'lish xar bir kishi uchun axlokiy talabdir, ayniqsa shaxsni tarbiyalovchi pedagog uchun eng yuqori talabdir.

Maruzachi – pedagogning diqqati va ko'zatuvchanlik kobilyati hammaruzaning muvaffaqiyatli olib borilishida muxim ahamiyatga ega. O'qituvchi izchil va ko'zatuvchan bo'lishi kerak, darsni tushuntiriyotganda, surayotganida, doskaga yozayotganida talabalar mavzuni qanday idrok kilayotganliklarini ko'zatib borishi kerak, (darsdan chalgigan talabalarga

karab kuyadi, ovozini balandlaydi yoki so'zga urgu beradi va x.k.) bulmasa intizom izdan chikadi.

Pedagog nutqining xususiyatlari – Talabalar maruzada bilimni avvalo o'qituvchining nutqi orqali oladilar. Shuning uchun maruzachining nutqi izchil, asosli, talaffo'zi ravon bo'lishi, o'z fikrini ma'lum tizimga solib bayon etishi, notanish so'zlar ibora va atamalarni doskaga yozib, ularni izoxlab berishi kerak. Mavzularni yoritishda yangiliklar, yangi ma'lumotlar va faktlardan foydalanib borishi kerak. Chunki tezkor zamonda talabalar informatsiyalar – ma'lumotlar okimiga kumilgandirlar – radio, televideniya, matbuot, xatto internetdan foydalanadiganlar ham bor. Shaxrimizdagi bir kator o'quv yurtlaridagi kompyuterlar internet tarmogiga ulangan.

Maruzani juda tez ham, uta sekin ham gapirmaslik kerak. Juda tez maruza utilsa, talabalar fikrlarni idrok qilib, yozib borishga ulgurmaydilar, sekin olib borilsa, talabalar zerikadi, diqqatlari chalgiydi. Baland ovozda gapirish ham tinglovchilarning asabiga tegadi, toliktiradi.

Mavzuni yoritishda talabalarning mustaqil fikr yuritishga, xulosalar chiqarishga o'rgatish kerak. Biror koidani aytgach albatta misollar bilan izoxlashi, hayot bilan boglay olishi, ahamiyatini ko'rsatib berishi kerak.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

- 1.Kelajakda maruzachi – pedagog sifatida o'zingizni qanday tasavvur etasiz?
- 2.Maruza davomida faol o'qitish uslublaridan kaysilarini tanlagan bulardingiz? Javobingizni izoxlab bering.
- 3.Pedagog yoki o'qituvchilardan kimlarga xavas kilasiz, ulardagi kaysi xislatlarini yoktirasiz.
- 4.Bir talaba ataylab darsni bo'zyapti, qanday yul tutasiz?

Maruza samaradorligini oshirish uchun takliflaringiz?

**6– mavzu. PSIXOLOGIYA KURSIDAN SEMINAR VA AMALIY
MASHG'ULOTLAR TAKIL ETISH METODIKASI**

R E J A:

1. Psixologiyadan amaliy mashg'ulotlar o'tkazishning ahamiyati.
2. Amaliy mashg'ulotlar o'tkazishga qo'yiladigan asosiy talablar.
3. Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish turlari.
4. Amaliy mashg'ulotlar samaradorligini oshirish.
5. Psixologiyadan o'tkaziladigan laboratoriya mashg'ulotlarining ahamiyati.
6. Psixologiyadan laboratoriya mashg'ulotlari o'tkazilishiga qo'yiladigan talablar.

Tayanch tushunchalar:

Seminar (amaliy) mashg'uloti, guruh munozara, faol o'yinlar, nazorat ishlari, referat to'zish, laboratoriya mashg'ulotlari, mashg'ulot ishlanmalari, kora daftar, xisobot daftar.

Kelajagi buyuk bo'lgan mustaqil O'zbekistonning bugungi va ertangi kunini ta'minlaydigan shaxsni-mutaxassisni jaxon standartlari talabiga javob beradigan tarzda tayyorlash ko'p jihatdan uni qanday o'qitish va muximi nima bilan o'qitishga bog'liq. Ya'ni eng asosiy omil ta'lim mazmuni va vsitasidir.

O'quv tarbiya ishlarining asosiy shakllaridan biri talabalar bilan seminar mashg'ulotlar o'tkazishdir. Psixologiya fanini o'qitish jarayonida seminar mashg'ulotlaridan foydalanish talabalarni maniqiy fikrlash, psixologik faktlarni taxlil qilish va umumlashtirishga bu fan bo'yicha olgan bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirishga yordam beradi.

Seminar mashg'ulotlarida asosiy olingan nazariy bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirishga yordam beradi. Seminar mashg'ulotlaridan asosiy maqsad psixologiya kursidan olingan nazariy bilimlarni mustaqil ish bilan mustahkamlashdir. O'quv rejasiga asosan kundo'zgi bulimlarda umumiy psixologiya kursi bo'yicha jami olti soat «Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya» bo'yicha un soat ikkinchi boshqich talabalari uchun seminar mashg'ulotlari quyilgan. Shunga asosan kafedrada seminar mavzulari ishlab chikilgan va ularda talabalarining savollari yanada kengroq, hamda chukurrok yoritishlari uchun yullanma beruvchi adabiyotlar ruyxati ko'rsatilgan.

Seminar mashg'ulotlarning mavzu rejasini to'zishda, talabalar kurs bo'yichamaruzalarda tinglangan nazariy va uslubiy bilimlarini yanada to'larok ochishga, psixologiya bo'yicha ilmiy adabiyotlar bilan mustaqil ishlashga imkoniyat yaratishga xarakat qilinadi. Kafedra o'qituvchilari talabalarni seminar mashg'ulotlariga tayyorlashda, talabalarni o'z javoblarida ba'zi

baxsli, munozarali savollar bilan ilmiy asoslangan vao'z isbotini bera oladigan fikrlarga tayangan xolda javob berishga o'rgatadilar. Seminar magulotlarning samaraligi ko'pincha darsning qanday utganligiga bog'liq.

Eng assiysi fanni puxta o'zlashtirish: unga qiziqishva talabalarining darsdagi faolligidir. Seminar mashg'ulotlarini turli xil shaklda o'tkazish muljallangan. Ular: faol o'yinlar, aralash diskussiya va referat shakllaridir.

Uslubiy tomondan to'g'ri tashkil etilgan seminarida talabalar javoblariga ijodiy yondashib, munozara-baxs kurinishida utadi. Munozara vaqtida talabalar javob berayotgan urtoklarning fikrini tinglash, o'z javoblari bilan solishtirish va bilimlarini tuldirlashlari, kamchiliklarini to'g'rilashlari, baxsda o'z fikrlarini bayon qilishlari mumkin. Ijodiy tusda o'tkaziladigan seminarlarda talabalar fanga bo'lganqiziqishlarining ortishi, o'z dunyo qarashlari kengayishiga ishonch xosil qilishlari, bilimlari usishiga erishishlari mumkin.

Kafedra o'qituvchilari talabalarni seminar mashg'ulotlari orqali uylashga o'rgatadilar, ilmiy asoslangan bilimlarni egallashlari uchun yullanma beradilar. Mavzuni mustaqilo'rganishda chukur qiziqish uygotadilar. Maruza, referat, so'zga chiqish, baxsli munozaralarda ishtirok etish talabalardan o'z fikrini aniq, lunda, maniqan asoslangan, yuqori darajada savodli bo'lish imkoniyatini yaratadi. Seminar mashg'ulotlari muxokamasida faqatmaruzachi, balki barchaning faol ishtirok etishiga e'tibor qilish muximdir.

Seminar faol o'tishi o'quv- tarbiya ishlarida aloxida ahamiyatga egadir. Seminarining referat shaklida maruzachi va tuldiruvchining avvaldan talabalar orasidan tayinlab quyilishi, ular o'z referatlarini muxokamaga tavsiya qilishlari lozim bo'ladi. Seminarining aralash shaklida maruzalar muxokamasi va mavzu bo'yicha erkin so'zga chiqishlar mavzuni yoritishda ruxsat etiladi.

Keyingi vaqtlarda seminar mashg'ulotlarida faol o'yinlardan keng foydalanilmoqda. Faol o'yinli mashg'ulotlarda talabalar guruhi o'zlarining bo'lajak kasblari faoliyati jarayonida uchratish mumkin bo'lgan amaliy xolatlarni xal etishda nazariy bilimlarni sinab ko'radilar.

Seminar mashg'ulotlariga mustaqil tayyorgarlik ko'rish talabalarni ko'rsatilgan adabiyotlar asosida konspekt-dars mavzusini tayyorlashga o'rgatish, mavzudagi asosiy bo'lgan fikrlarni ajratib olish, rejadagi xar savolga maniqiy to'g'ri javob topa bilishga o'rgatadi. Seminar mashg'ulotlari talabalarni psixologik voqealarning asosiy magzini tushunishi ularning asosiy ma'nosini anglashga o'rgatuvchio'quv ishidir. Psixologik fanlarning asosini bilish, bo'lajak pedagoglarni amaliy masalalarni muvaffaqiyatli xal etishlariga hamda kelajak avlod tarbiyasida, shuningdek psixologiya bo'yicha seminar mashg'ulotlarini uslubiy tomondan to'g'ri takil etish

va o'qitishlariga yordam beradi. Maruza paytida talabalar o'z psixologik lug'at daftarini tuzadi deb aytgan edik, shu daftarchadagi atamalar yordamida amaliy mashg'ulotlarda foydalanish uchun psixologik krossvord, rebuslar to'zishlari ham talabalar bilimini oshirishda yordam beradi.

Seminar mashg'ulotlarida ilg'or pedagogik texnologiyani joriy etish mavzularni talabalar tomonidan kengroq va mukammalroq o'zlashtirilariga, mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga keng imkoniyat yaratdi. Masalan, dasturga muvofiq umumiy psixologiyadan «Xarakter» mavzusini yoritishda maruza paytida – psixologiyada xarakter muammosi, xarakterning to'zilishi, xarakter xislatlari va xarakterning shakllanishi masalalari ko'rib chiqilishi ko'zda to'tilgan.

Amaliy mashg'ulot uchun esa, «Milliy xarakterga etno-psixologik yondoshuv» masalasini ajratib olinib, talabalar e'tiboriga avvaldan quyidagi savollarni xavola etish mumkin:

1. Etnopsixologiya nima?
2. Xarakter deganda nimani tushunasiz?
3. Xarakterning qanday xislatlarini bilasiz?
4. Xarakter xislatlariga shaxsning o'zining munosabatini qanday tushunasiz?
5. Xulk-atvorning xarakterda tutgan urni?
6. Xarakterda o'zaro munosabatlarning roli?
7. Qanday sifatlar xarakterning salbiy sifatleri va kaysilari ijobiy sifatleri deyiladi va ular qanday mezonlarga asoslanib baxolanadi?
8. O'zbek yigit-qizlarining xarakterida qanday sifatlar aloxida o'rin tutadi?
9. Shaxsning o'z-o'zini tarbiyalashi uchun o'zida qanday sifatlar bo'lishi lozim?
10. Hozirgi zamon o'qituvchisi (tarbiyachisi) qanday xarakter xislatlariga ega bo'lishi kerak deb xisoblaysiz?
11. Kishini o'rab turgan muhitning xarakterga qanday ta'siri bor?
12. Milliy xarakter nima?

Shuning bilan birga mavzuni o'zlashtirishlariga yordam beradigan adabiyotlar ham tavsiya etiladi:

- 1.«Ta'lim to'g'risida» gi Qonun 1997 yil avgust.
- 2.I.A.Karimov O'zbekiston XXI asr busagasida. Xavfsizlikka taxdid. Barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent 1997 yil.
- 3.I.A.Karimov «Ma'naviy yuksalish yulida» Toshkent 1997 yil.
- 4.I.A.Karimov «Barkamol avlod–O'zbekiston taraqqiyotining poydevori» Toshkent 1997 y.
- 5.V.Karimova, F.Akramova. Psixologiya. Toshkent 2000 yil.

6. Abduraxmonov F. Davletshin M. G. Odamlar bilan qanday muloqotga kirishish va yondashish kerak? Toshkent 1996 yil.

7. Davletshin M. G. Sharq mutafakkirlarining psixologik qarashlari. Toshkent 1992 yil.

Talabalar tavsiya etilgan adabiyotlar bilan tanishib, amaliy mashg'ulot mavzusida ko'zda to'atilgan savollarga javob berishga tayyorlanib keladilar. Ularning o'zlari ham mavzuga oid yana boshqa savollar ham tayyorlab kelishlari mumkin.

Amaliy mashg'ulot yangi pedagogik texnologiyaga asosan «guruhlarga bo'libo'tish» uslubida tashkil etilib, «guruhiy munozara shaklida o'tkazish mumkin. – bundan maqsad talabalarda «Xarakter» mavzusini o'rganishga qiziqish uyg'otish va ularda mavzu ustida mustaqil, ijodiy ishlash ko'mikmalarini shakllantirishdir.

Amaliy mashg'ulot uchun ajratilgan 80 minut bir necha qismga, masalan, 5 qismga ajratish mumkin:

1. Darsning 1-qismida (15 minut davomida) talabalar «yumaloq stol» atofiga o'tirishlaritaklif etiladi va 1-2, 3, 4-savollarni ko'ribchiqish «savol-javob shaklida» olibboriladi. Talabalar ixtiyoriy ravishda, ya'ni kim javob berishni xoxlasa javob beradilar. Barcha javob beruvchilarga bitta talab qo'yiladi – javoblar qisqa, avvalgilarini takrorlamaydigan bo'lishi kerak. Javoblar o'qituvchi tomonidan taxlil etiladi.

2. Mashg'ulotning 2-qismida talabalar 4 guruhga ixtiyoriy ravishda bo'linadilar (o'zlaris heriktanlaydilar). Mashg'ulotning bu qismida guruhiy munozara usuli kulllaniladi. Mavzudagi qolgan 8 ta savol konvertga solingan bo'ladi va xar bir guruh ikkitadan savol tanlab oladi va ularga javob berishga tayyorlanadilar va o'z guruhlarida muxokama qiladilar.

3. Mashg'ulotning 3-qismida – 35 minut davomida xar bir guruh o'zi uchun ajratilgan savolga navbati bilan javob beradi. Ularning bergan javoblarini kolgan guruhlar taxlil etadilar va baxolaydilar. Xar bir guruh o'zlariga berilgan baxoga nisbatan fikr-muloxazalarini bildirishlari, o'z fikrlarini ximoya qilishlari uchun imkoniyat beriladi. O'qituvchining bu edagi vazifasi – vaqtni to'g'ri taksimlashga e'tibor berish va munozaraga raxbarlik qilib turishdir.

4. Mashg'ulotning 4-qismida – 10 minut davomida o'qituvchi o'tkazilgan mashg'ulot bo'yicha o'z fikrlarini bildiradi, xulosachiqarib yakunlaydi, talabalarining bilim va faolliklarini baxolanadi, olgan baxolarini talabalar ham o'z reyting daftarlariga yozib oladilar.

5. Mashg'ulotning oxirgi qismida – 5 minut davomida keyingi mashg'ulot mavzusi va adabiyotlar talabalar e'tiboriga xavola etiladi. Mashg'ulotni qanday shaklda tashkil etish talabalar ishtirokida belgilab olinadi.

Amaliy mashg'ulotlarda ilg'or pedagogik texnologiya usullaridan – guruhlarga bo'linibotish savol-javob guruhiy munozara uslubining ahamiyati shundaki, bunday usulni qo'llaganimizda talaba mavzuni yoritishda hamyetakchi, ham taxlil etuvchi sifatida faoliyat ko'rsatayapti, talabaning mustaqil, ijodiy fikrlashi shakllanadi va rivojlanadi, og'zakinutqi ham, yozma nutqi ham rivojlanadi, boyiydi, mashg'ulotmusobaqa tarzida tashkil etilgani uchun hamqiziqarli utadi, talabaning o'ziga nisbatan ishonchi va mas'uliyati oshadi. O'ziga va o'zining imkoniyatlariga to'g'ri baxo berishga urganadi, mavzuni yaxshi esda olib qolishga yordam beradi, psixologik bilimlardan o'z urnida foydalana olishlariga, yoshlarni ijtimoiy hayotga psixologik jixatdan tayyorlashga, ularda insoniy fazilatlarini shakllantirishga, yuksak, teran va atroflicha fikr yuritadigan insonlarni tarbiyalab etishtirishga yordam beradi.

Psixologiya kursini o'qitishda laboratoriya mashg'ulotlari uning tarkibiy qismi xisoblanadi. Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarning maruzalarda olgan nazariy bilimlariga aniqlik kiritiladi, mustahkamlanadi. Laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarda psixologik tadqiqoto'tkazish ko'mikmasi xosil bo'ladi, talabalar tadqiqot metodlarini o'zlashtiradilar va uni keyinchalik maktabda ishlaganlarida qo'llashlari mumkin bo'ladi. Bunda talabalar o'tkazilayotgan eksperimentlarda tekshiruvchi, tekshiriluvchi (tadqiqotchi, sinaluvchi) sifatida ishtirok etib, ularni mustaqil o'tkazishga urganadilar. Tajribalarda ishtirok etish, shuningdek turli test topshiriqlarini bajarish talabalarda aloxida qiziqish uygotadiki, bu ularda o'z-o'zini anglash, shaxsiy psixologik sifatlarni belgilash, o'zining taraqqiyot darajasini aniqlash imkonini yaratadi.

Talabalarturlipsixlogikmasalalarniechishorqalio'z bilimlarini amaliyotdan amoyon qilishlari mumkin. Shunday masalalarni xal kila turib talabalar kelgusi amaliy ishlarida psixologik bilimlarning zarurligiga yana bir bor ishonadilar. Amaliy mashg'ulotlarning o'tkazilishida turli masalalardan foydalanish o'qituvchilar uchun ham qo'l keladi. Bunda o'qituvchilar o'quv mateiallarining o'zlashtirish darajasi haqida axborot oladilar va shu vaqtning o'zida bu jarayon ustidan nazoratni kuchaytiradilar.

Laboratoriya mashg'ulotlarida kompyuter texnikasi qo'llanilganda talabalarning barcha aqliy imkoniyatlari mujassamlanadi, bunda shunchaki yakuniy natijalarning nazoratini emas, balki talabalarning o'z-o'zini nazorat qilish yuzaga chikadi.

Laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazish vaqo'llash mumkin bo'lgan bir kancha ish turlari mavjud. Xar bir mashg'ulot uchun ish turini tanlash darsning mavzusi, o'qituvchining imkoniyati va texnik xolatlariga bog'liqbo'ladi. Laboratoriya mashg'ulotlarini boshlashdan avval o'qituvchilar talabalarning nazariy tayyorgarligini tekshirib ko'rishlari talab etiladi. Tajriba

ishini olib borish haqida tafsilot belgilari yozib borish uchun kora daftar, ish natijalarini sinchkovlik bilan kayta ko'ribchiqib, tartibga solingan keyingi xisobot daftari, hamda kilingan ishlar bayoni ham rasmiylashtiriladi.

Mashg'ulotlarnimaktabmateriali (ayniqsayoshvapedagogikpsixologiyakursidan) ya'niuyokibumetodlardanfoydalanganxolda, maktablardanolinganna'lumotlarasosidao'tkazishmaqsgamuvofikdir. ButalabalarningO'quvchipsixologiyasihaqidagibilimlarinianiqlashtirishva chuqurlashtirshgayordamberadi, yoshpsixologiyasimasalalarigabo'lganqiziqishlariniustiradi. Quyida shunday mashg'ulot «Umumiy psixologiya», «Yosh va pedagogik psixologiya» kursidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarning namunaviy ishlanmasidan misollar tavsiya etamiz.

Umumiy psixologiyadan 3-laboratoriya mashg'uloti – Mavzu: «Shaxs».

1. Quyidagi tushunchalarni muxokama qilish «Shaxs», «Individ», «Individuallik».
2. O'quvchilarni ma'naviy talabchanlik darajasini uganishda ba'zi metodlarni qo'llash orqali maktabdan olingan materiallar bilan talabalarni tanishtirish, bu materiallarni ishlab chiqib, muxokama qilib shunga munosib xulosa chiqarishlarini taqlif qilish metodikalari, «O'quvchilar kollektivi vaO'quvchilar shaxsiyatini o'rganish », «Tugallanmagan gap» metodikalari.
3. Psixologik masalalarini echishni taqlif qilish. («Umumiy psixologiyadan amaliy (laboratoriya)ishlar»). B Mamajonov va boshqalar.
4. O'z shaxsiyatida o'z- o'zini baxolash darajasini aniqlash va birlash va bir paytning o'zida aniq metodikalardan foydalana olishni o'rganish maqsadida talabalarga o'z-o'zini baxolash darajasini aniqlash anketasini taqlif qilish(S.V.Kovolyov «Yuqori sinf O'quvchilarini hayotga tayyorlash»).

Yosh va pedagogik psixologiyadan 5-laboratoriya mashg'uloti.

Uspirin yoshining psixologik xususiyatlari.

1. Mashg'ulotlarni boshlashdan avval talabalar pedagogika institutidagi o'qish davrining turli boshqichlarida uchraydigan qiyinchiliklar xarakterini aniqlash vazifasini bajarishlari lozim bo'ladi. Olingan materialni muxokama qilib talabalarning oliy maktabda o'qishning ahamiyati haqida xulosaga kelishadi. Talaba o'zining o'quv faoliyatida yutuklarga erishii uchun qanday sifatlarni egallashi keraqligini aniqlash.

2. O'z-o'zini taxlil qilish psixotreningining elementlarini qo'llash «Uylab kuring va javob bering: Siz uchun nima haqida suxbatlashish qiziqarli? O'qishdagi qiyinchiliklaringizning sabablarini ayting? Kalbingiz kachon kuvonchga to'ladi? Hayotda nima sizga juda ogir botadi?»

3. O'z-o'zini taxlil qilishga xulosa chiqarish.

- a) shu yoshning qiziqish va qiyinchiliklarini aniqlang.
- b) ta'sirchanlik xolatlarining umumiy sabablarini aniqlash.

4. Psixologik masalalarni echish.

Talabalar laboratoriya mashg'ulotlari o'tkazishga jalb kilinganda o'quvguruhi yana 2 ta guruhga bulinadi hamda xar bir talabaga mustaqil tajriba o'tkazish va sinaluvchi rovida bo'lish imkoniyati beriladi. Tajriba natijalari protokolga (kaydnomaga) yoziladi vao'qituvchi bilan birgalikda muxokama qilinadi.

Laboratoriya mashg'ulotlari rejasini to'zishda talabalarga maruzalarda ko'rib chikilgan mavzularning metodologik va nazariy tomonlarini mumkin kadar to'larok ochish, ilmiy adabiyot bilan mustaqil ishlay olishga o'rganish, psixologik tadqiqot metodikasi bilan tanishish, maktab O'quvchilari shaxsining tarkib topishi va rivojlanishini ko'zata bilish, psixologik dalillarni taxlil etish, baxolash hamda to'g'ri psixologik – pedagogik xulosalar chiqara bilishni o'rganish imkoniyatini yaratishni nazarda to'tish kerak.

Laboratoriya mashg'ulotlari rejasi, mavzuga taallukli bo'lgan adabiyotlarni oldindan talabalarga xavola etiladi. Kafedramizda umumiy psixologiya, yosh va pedagogik psixologiya fanlari dasturi asosida laboratoriya mashg'ulotlari o'tkazish ishlanmalari tayyorlangan. Tavsiya kilingan topshiriqlar soni o'quv rejasida ko'zda to'tilganvaqt doirasidan ortib koladi. Bu esa o'qituvchiga o'zi dars olib borayotgan fakultet xususiyatini xisobga olgan xolda tegishli mavzu vatopshiriqlarni tanlash imkonini beradi. Sharoitga karab ba'zi ish shakli va metodi o'zgartirilishi mumkin. Ayrim topshiriqlarning mazmuni o'zgartirilishi yoki ularni boshqasi bilan almatirilishi, ba'zilarini esa talabalarga mustaqil ish tarikasida topshirilishi ham mumkin.

7– mavzu. PSIXOLOGİYADAN MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH

REJA:

1. Psixologiyadan tashkil etiladigan mustaqil ishlarning ahamiyati. Mustaqil ish turlari:
3. Ilmiy psixologik adabiyotlardan referat to'zish.
4. Maktabda psixologik-pedagogik tadqiqot ishlarini olib borish.

Tayanch tushunchalar:

Tadqiqot faoliyati, nazorat ishlari, referat, psixologik-pedagogik tadqiqot ishlari, adabiyotlar tahlili, mustaqil ish, to'garak, konferentsiya.

Yuqori malakali mutaxassis o'qituvchilarni tayyorlash Respublikamiz oliy maktablari oldida turgan muxim vazifalaridan biridir. Mazkur vazifani xal qilish uchun biz talabalarimizni o'quvchilar bilan ish olib borishga, O'quvchilarning psixik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarining olib borishga o'rgatmog'ligimiz zarurdir.

Oliy maktab tizimida bu masalani hal qilish uchun avvalo talabalar tadqiqot faoliyatini izchillik bilan to'g'ri tashkil qilish, institutda olgan nazariy bilimlarni maktabdagi ta'lim tarbiya ishlarida qo'llashdan oldin tajribalarni umumlashtirish zarur.

Referat shaklida yozilgan nazorat ishi odatda qismlarga ajratilib beriladi. Jumladan «asosiy qism» «ishning maqsadi» va «vazifalari», «xulosa va muloxazalar».

Tadqiqot xarakteriga egabo'lgan nazorat ishlarida qisqacha nazariy kirish qismi va metodik tafsilot berish keyin esa asosiy material bayon etilib, taxlil qilish va xulosa chiqarish talab qilinadi. Bundan tashkari tajriba o'tkazishda yozilgan qarorlar, anketalar, kundalik yozib olingan ma'lumotlar albatta qo'shib topshirilishi shart.

Uchinchidan savollarga berilgan javoblar foydalanilgan adabiyotlar manbalariga va kundalik daftarlarida ko'rsatilgan ko'zatish ma'lumotlariga yoki qaror ta'kidlagan fikrlarga asoslanmogi lozim.

Talabalar 4-qism bo'yicha berilgan vazifalarni topshirganda ukigan maruzasi yoki maruzasining batafsil matni, uning rejasi bilan birgalikda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati ko'rsatib munozara yoki maruza ukiganligi to'g'risidagi tasdiqlangan xujjatlarni taqdim etishlari kerak.

O'qituvchi bo'lib ishlaydigan talabalarga maktabga borib ishlash bilan bog'liq vazifalarni bajarish tavsiya etiladi. Bu esa ularga o'qituvchilik kasbiga tezrok kirishishga yordam beradi.

Nazorat ishini topshirish muddati fakultetning o'quv jadvalida ko'rsatiladi. Nazorat ishini bajarish jarayonida uchragan qiyinchiliklar va shu munosabat bilan yuzaga kelgan savollar

bo'yicha talabalar topshiriq bergan asosiy o'qituvchiga shaxsan yoki xat orqali murojaat qilib, maslaxat surashi mumkin.

Psixologiya fanidan imtixon topshirishda talaba albatta tekshirilgan nazorat ishining takriri bilan kelishi lozim. Bunda o'qituvchi nazorat ishining talaba tomonidan nakadar mustaqil bajarilganligini bilish maqsadida talabadan ishning mazmunini og'zaki surab ko'radi. Agar javob konikarli bo'lsa, imtixonga qo'yiladi.

Ilmiy psixologik adabiyotlardan referat to'zish:

Bu xilda vazifa berishdan asosiy maqsad talabalarni asosiy psixologik adabiyotlar va Hozirgi psixologik tadqiqotlar bilan tanishtirib chiqishdan iboratdir. Shu bilan bir katorda referat to'zish orqali talaba ayrim ilmiy asarlarni chukurroq urganib oladi. Bu esa talabaga kitob bilan ishlashning aynan shu bir masala tartibidagi turlicha nuktai nazarlarning xususiyatlarini ochib berishga ham, referat to'zayotgan ishning ahamiyatini amaliy va nazariy tomondan baxolashga ham intilishi zarur. Agar talaba o'zi to'zgan referatida asar muallifining g'oyalari va xulosalariga nisbatan o'zining shaxsiy munosabatlari va o'z ko'z qarashlarini yoritib bersa juda yaxshi bo'ladi.

Maktabda psixologik pedagogik tadqiqot ishlarini olib borish.

Bu xildagi vazifaning asosiy maqsadi talabalarga ilmiy ish bilan shugullanishga, maktabda oddiy tajribalarni olib borishga o'rgatishdan iborat.

Bu xildagi vazifani bajarishdan avval urganiladigan muammoni aniqlab olish, uning aniq maqsadlarini belgilash, qanday metodika asosida ma'lumotlar tuplash va u ma'lumotlarni ish ustida puxta uylab ko'rsatmok lozim. Tajribalardan olingan ma'lumotlarni talaba o'zining amaliy faoliyatida qo'llashi juda muximdir.

Bu erda quyidagi muammolarni o'rganishni tavsiya etiladi:

O'quvchilarning qiziqishlari, xatti-xarakat motivlari. O'quvchilarning ma'naviy tomonlari, ishning talabchanlik darajasi, shaxslararo munosabatlar. O'quvchilar shaxsining irodaviy sifatleri. Darsda O'quvchilarning diqqati, xotira tiplari, fikrlash operatsiyasi, tafakkur masalalarini echish. Bu xildagi vazifalarni bajarganda maktabda olib borilgan tajriba qarorlarini nazorat ishi bilan birgalikda topshirish kerak. Maktabda olib boriladigan xar qanday tadqiqot biz uchun noma'lum masalani aniqlashdan iborat. Psixologik va pedagogik tadqiqotlarda ko'pincha ko'zatish, Ekperiment (tajriba) testlar, suxbat, anketa, faoliyat samaradorligini taxlil qilish, sotsiometrik metodlari kullaniladi. Ana shu materiallarning moxiyatini to'la tushungan vao'ztadqiqotlarida to'g'ri kullay bilgandagina nazorat ishining natijasi samarali bo'ladi.

Psixologik nazariyani ta'lim-tarbiya ishlarida qo'llash.

Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ma'lumki, ko'pincha o'qituvchining, psixologik tayyorgarligi, uning nazariy bilimlarini amalda kullay olishi maxoratiga bog'liq. Shuning uchun ham o'qituvchining pedagogik faoliyat tomonidan qo'yiladigan masalalarni xal etishda, psixologiya ayniqsa muxim rol uynaydi. Bu qism bo'yicha referat ishi yozishning asosiy maqsadi ham o'qituvchi oldida turgan kundalik amaliy vazifalarni psixologiyaning nazariy koidalari bilan boglangan xolda xal qilishga da'vat etishdan, u bilan birga u yoki bu xildagi pedagogik ta'sirning maqsadga muvofik olib borilishiga yordam berishdan iborat, vazifalar psixologiya kursining asosiy mavzulari bo'yicha ishlab chikilgan bo'lib O'quvchi va o'qituvchi faoliyatining psixologik xususiyatlarini ochib berishga karatilgan.

Xar bir mavzu bo'yicha materialni yaxshirok ishlab chiqishga yordam beradigan va kishini kiziktiruvchi psixologik qonuniyatlarni ochib berish imkoniyatini yaratadigan savollar tavsiya etiladi. Shuni ham esda to'tish lozimki, yangi savollar kiritilgan bo'lishi yoki savollarning izchilligi o'zgartirilgan bo'lishi ham mumkin.

Xar bir mavzuga asosan «Xalk ta'limi», «Soglom avlod uchun» oynomalari va tuplamlarida nashr etilgan psixologiyaga oid masalalar tavsiya etiladi, ammo ba'zi xollarda zarur bo'lib kolgan takdirda mazkur ishimizning I-qismida berilgan adabiyotlardan foydalanishimiz ham mumkin.

Bularning barchasi talaba ilmiy saviyasining kengayishiga, uning nazariy tomondan tayyorgarligi, mustaqil fikrlashining shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Referat to'zish uchun psixologiyadan yozilgan ayrim asarlar va makolalar beriladi. Adabiyotlarni tanlashda va ularni tartibga solishda Hozirgi zamon psixologiyasi fani taraqqiyotining muxim tomonlarini kamrab olishga shu bilan birga respublikamizda nashr etilgan psixologik adabiyotlarni urganib chiqishga xarakat qilinadi.

Psixologiya fanining umumiy masalalari bo'yicha berilgan adabiyotlar bilan bir katorda turli fakultet talabalariga o'z kasblariga karab adabiyotlar ruyxati taqdim etiladi. Jumladan til va adabiyot fakulteti talabalarini uchun tilni o'zlashtirishning psixologik asoslari, adabiyot ijodiyot psixologiyasi, yakkol obrazli tafakkurning tarakkiy etishi bo'yicha adabiyotlar ruyxati, badiiy-grafika fakultetining talabalarini uchun tasviriy san'at psixologiyasi bo'yicha adabiyotlar ruyxati difektologiya fakulteti talabalarini uchun anomal bolalar psixologiyasi bo'yicha adabiyotlar ruyxati taqdim etiladi.

Tavsiya etilgan adabiyotlarning barchasi ham mazmun va xajm jixatdan bir xil ahamiyatga ega emas, shuning uchun ham bu adabiyotlardagi fakt, ta'rif va qonun koidalarnigina

so'zma-so'z aniq kuchirib olish lozim. Ba'zan namoyish qilish uchun 1-2-misolni yozib olish ayniqsa foydalidir.

Urganilayotgan asarda tushunib bulmaydigan joylari ham uchrashi mumkin. Bunday xollarda matnni 2 marta o'qish, ba'zan esa uning davomidagi jummalarni o'qib chiqish tavsiya etiladi. Chunki davomidagi jumlar o'zidan oldingi jummalarni tushunishga yordam beradi. Agar ana shunda ham tushunish qiyinbo'lsa o'qituvchiga murojaat qilish kerak.

Adabiyotlar manbai bilan tanishib chikkandan keyingina referat to'ziladi. Referat tayyorlashda o'qib chikilgan asarlarning mazmunini shunchaki kurukkina qilib yozib berish mumkin emas. Referatda asarning eng muxim nazorat qonun – koidalarini aniq ko'rsatib berish bunda asosiy diqqat e'tiborni asarning faqat natijasigagina karatib kolmay balki u yoki bu xoldagi masalani o'rganishda kullanilgan metodikasiga ham aloxida e'tibor bergan xolda ish olib borish zarur. Ilmiy adabiyotlarni ukiganda tankidiy yondoshish lozim. Shuning uchun hamfaqat materialning asosiy mazmunini o'zlashtirib olishgagina emas, balki isbotlash usullariga ham aynan shu bir masala to'g'risidagi turlicha nukta'i nazarlarning xususiyatlarini ochib berishga referat to'zayotgan ishning ahamiyatini amaliy va nazariy tomondan baxolashga intilish zarur. Agar talaba o'zi to'zgan referatida muallifning g'oyalari va xulosalariga nisbatan o'zining shaxsiy munosabatlari va o'z ko'z qarashlarini yoritib bo'lsa, juda yaxshi bo'ladi.

Talabalarimizni maktablardagi o'quvchilar bilan ish olib borishga, o'quvchilarning psixik xususiyatlarini o'rganishbo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishga o'rgatmogimiz zarur.

Talabalarning ish faoliyatini ana shu tarika yunaltirib borish ularni amaliy mashg'ulotlar, seminar mashg'ulotlari, nazorat ishlari va kurs ishlari hamda diplom ishlari singari mustaqil ish turlari ustida kunt bilan ishlashga ragbatlantiradi. Oliy o'quv yurtlarining sirtki bulimlarida o'quv ishlarining asosiy qismi sessiyalar oraligida davrlarga rejalashtiriladi. Bu ishlarning barchasi institut kafedralarining ko'rsatmalari asosida talaba tomonidan mustaqil ravishda bajariladi. Psixologiya fanidan yoziladigan nazorat ishlari kurslarda bo'lib, tayyor ish o'qituvchi tomonidan ma'kullangandan keyin talaba imtixonga qo'yiladi.

Talabalarga beriladigan vazifalarni tanlashda, bu vazifalarning xarakterini, xajmini va murakkablik darajasini belgilashda talabalarning yosh fiziologiyasi va maktab gigienasi kursini urganganliklari, umumiy psixologiya, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya fanlaridan munozara kursini to'la eshitganliklari, maxsus psixologik adabiyotlarini o'rganishbo'yicha va laboratoriya, hamda amaliy mashg'ulotlarda psixologik tadqiqotlar olib borishda ba'zi bilim va malakalarni egallaganliklari nazarda tutiladi.

Bu esa nazorat ishini o'qituvchilar tomonidan baxolanishida e'tiborga olinadi. Psixologiyadan nazorat ishi mavzusini tanlashda maktabdagi ta'lim tarbiya ishlari ko'prok nazarda tutiladi. Tavsiya etiladigan vazifalar turt qismdan iborat bo'lib, talaba anashu qismlardan birini o'zi tanlab olishi mumkin. Nazorat ishi uchun tavsiya etiladigan vazifalar quyidagilardir.

1. Ilmiy psixologik adabiyotlardan referatlar yozish.
2. Maktabda psixologik pedagogik tadqiqot ishlarini olib borish.
3. Psixologiyaning nazariy qonun koidalarini taxlil qilgan xolda uni maktabdagi ta'lim-tarbiya ishlariga tadbik etish.
4. Maktabning o'quvchilari va ota-onalari o'rtasida psixologik bilimlarni targib etish.
5. Maruza va munozaralar tayyorlab ularni o'qib eshittirish.

Tavsiya etilayotgan vazifalar turlicha bo'lishiga karamay maktabda olib boriladigan amaldagi ishlar bilan metodik ko'rsatmalar berib ishni bajarishning metodikasi ham beriladi. Talaba nazorat ishining mavzusini tanlashda o'qituvchi bilan maslaxatlashib olsa yanada yaxshirok bo'ladi. Psixologiyada nazorat ishining to'zilishi uning xarakteriga bog'liq. Referat shaklida yozilgan nazorat ishi odatda qismlarga ajratib beriladi. «Asosiy qism», «Ishning maqsadi», «Xulosa va muloxazalar».

Psixologik pedagogik xarakterga ega bo'lgan nazorat ishlarida qisqacha nazariy kirish qismi va metodik tavsilot berish, undan keyin esa asosiy fikr bayon etilib taxlil qilish va xulosa talab qilinadi. Psixologik nazariyani ta'lim-tarbiya ishlarida qo'llash vazifasi bajarilganda foydalanilgan adabiyot manbalari, kundalik daftarga ko'rsatilgan ko'zatish materiallari, qarorda ta'kidlangan asosiy fikrlar to'la berilishi zarurdir. O'quvchilar va ota-onalarga psixologiyadan maruza yoki munozaralar ukigan munozarasi yoki maruzasining batafsil matni uning rejasi bilan birgalikda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati ko'rsatib, munozara yoki maruza o'tkazilganligi haqidagi tasdiqlangan xujjatlar taqdim etilishi lozim.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Nazorat ishlariga qo'yiladigan asosiy talablarni aytib bering?
2. Ilmiy psixologik adabiyotlardan referat to'zishdan asosiy maksad nima?
3. Psixologiyadan olgan nazariy bilimlaringizni ta'lim-tarbiya ishida qanday kullay olasiz? Misollar keltiring?
4. «Xalq ta'limi» ro'znomasi «Tafakkur» va «Sog'lom avlod uchun» oynomalaridan mavzuga oid makolalardan konspekt yozing.

8-mavzu. O`QITISH METODLARIGA UMUMIY TAVSIFI.

REJA:

1. Ta'limning faol, yangi (innovatsion) metodlari.
2. Pedagogik tizim va uning texnologiyasi.
3. Pedagogik texnologiyani ta'lim jarayoniga tadbqiq etish.

Tayanch tushunchalar

Pedagogik tizim, ta'lim - tarbiya ishtirokchilari, ta'lim-tarbiya jarayoni, o`quv motivlari, muammolik, ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiylik, ixtiyoriylik, amaliyotining nazariyadan ustuvorligi, hamkorlik faoliyati, o`qituvchi professiogrammasi.

Pedagogikvapsixologikadabiyotlardata'limnitakomillashtirish, o`quv-tarbiyajarayoninicoptimallashtirish, rivojlantiruvchita'lim, ta'limningfaolyangi (innovatsion) metodlari, muammolio`qitishmetodi, programmalashtirishta'limkabiatamalarnegizidao`nlabnazariyalar, yondashishlarto`g`risidama'lumotberilgan. Har qaysi kontsepsiya o`z zamonasi uchun ilmiy progressiv g`oyani ilgari surgan va ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini muayyan darajada oshirishga xizmat qilib kelgan. Lekin ularning har biri alohida ilmiy uslubiy jihatdan tahlil qilinsa, o`zining bir tomonlamaligi bilan mangulikka daxldor ekanligi ko`zga yaqqol tashlanadi. Bunday umumiy nuqsonning asosiy sababi pedagogik texnologiyaning barcha tarkibiy qismlarining ham nazariy mulohazada, ham amaliy faoliyatda qamrab olinmaganligidir.

Ushbu kamchilikni keltirib chiqaruvchi bosh omil-ta'lim (tarbiya) jarayoniga sub'ekt (o`qituvchi) sifatida maqom (status) va rol berib kelinganligidir. Binobarin, ta'lim-tarbiya jarayoni bir tamonlama ta'sir o`tkazish va axborot (ma'lumot, bilim) o`z tatish, har xil xususiyatli malakalar shakllantirish tamoyillariga bo`ysundirilgandir. Natijada ta'lim-tarbiya jarayonining ishtirokchilari o`qituvchi bilan o`quvchilar o`rtasida teng huquqiylik buzilishi yuz berganligi tufayli birining ikkinchisi ustidan ustuvorligi hukmronligi qonuniy ahamiyat kasb etgan. O`quvchilar (talabalarning ehtiyoji, o`quv motivlari tabiiy mayllari iste'dodi, salohiyati, saviyasi, uquvi) zehni mazkur jarayonda hisobga olinmagan. Ta'lim tarbiya jarayonida sub'ekt (o`qituvchi)-sub'ekt (o`qituvchi yoki talaba) munosabati yaratilmas ekan, samaradorlik mustaqil (ijodiy) fikrlash to`g`risida gap bo`lishi mumkin emas.

Bizningcha, pedagogik tizim va uning texnologiyasi shartli ravishda quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo`lishi mumkin:

- ta'lim-tarbiya ishtirokchilari (o'qituvchi va o'quvchilar) shaxsiyatiga qo'yiladigan ijtimoiy talablar (jamiyatning komil insonga nisbatan ehtiyoji).

- hamkorlik faoliyati a'zolarining kasbiy tayyorgarligi darajasiga nisbatan ijtimoiy ehtiyoj (buyurtma).

- ta'lim va tarbiya jarayonining maqsadi.

- ta'lim va tarbiya jarayonining mazmuni, mohiyati.

- ta'lim va tarbiya jarayonining amalga oshirish vositalari (metodlar, usullar, texnik vositalar, darsliklar, qo'llanmalar va h.k):

- ta'lim va tarbiya jarayonini individuallashtirish yoki differentsiallashtirish:

- real sharoit, favquloddagi vaziyat, ikkiyoqlama (o'qituvchi bilan o'quvchilar xohishi) ishtiyoqini hisobga olib texnologik o'zgartirishlar kiritish.

- Ijodiylik, ixtiyoriylik amaliyotining nazariyadan ustuvorligi muammosi birlamchi ekanligiga rioya qilish kabilar.

Ta'lim-tarbiya mazmuni to hozirgi kungacha kommunikatsiya, ya'ni biryoqlama axborot o'zlash (o'qituvchi axborot manbai, o'quvchi esa uni qabul qiluvchi) asosida qurilib kelinmoqda, vaholanki, u kommunikatsiya (o'zlash, ta'sir o'tkazish), interaktsiya (o'qituvchi bilan o'qituvchilarning o'zaro ta'sir o'tkazishi), pertseptsiya (insonni inson tomonidan idrok qilish, ya'ni o'quvchilarning o'qituvchi yoki o'qituvchining o'quvchi tomonidan idrok qilish) singari tarkiblardan iborat bo'lishi lozim. Ilg'or pedagogik texnologiyaga asoslangan rivojlangan mamlakatlarning pedagogik tizimi tajribasi amaliy ko'nikmalarni nazariy bilimlardan ustunroq (60% va 40%) bo'lishni tasdiqlamoqda. Birinchi galdagi vazifa-ta'lim-tarbiya mazmunini davr, zamon talabiga moslashtirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya faol, innovatsion. noan'anaviy yo'llarni o'quv fanlarning o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda yaratish va ularni (o'quvchi, talaba yoshiga, jinsiga, favquloddagi vaziyatga binoan) amaliyotga tatbiq etish.

Pedagogik tizimni takomillashtirish va pedagogik texnologiyani ta'lim-tarbiya jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- O'qituvchi va o'quvchi (talaba) shaxsini:

- Odam-inson-shaxs-individuallik-sub'ekt-komil inson shaklida shakllantirish:

- O'qituvchi professiogrammasi (psixogrammasi) ni zamon talabiga binoan yaratish:

- O'quvchi (talaba) saviyasi, shaxsi, xarakteri, iste'dodi, intellekti, xulqi, malakasi, irodasi, ehtiyoji, motivi va his-tuyg'usini baholash testlarini ishlab chiqish:

- O`quvchilar (talabalar) va o`qituvchilarda muayyan fazilatlar, xislatlar, sifatlar, xususiyatlarni shakllantirish uchun trening, ishbilarmonlik o`yinlari, psixodrama, fikrlar jangi va maxsus mashqlardan unumli foydalanish:

- O`qituvchi malakasini oshirish va qayta tayyorlash yo`llarini takomillashtirish, ularda ijodiy izlanishlarni shakllantirish.

- Reyting, test, model tizimlari samaradorligini oshirishda boshqa metodlarni amaliyotda qo`llash.

- O`quvchilar (talabalar) yoshiga, fanlarning mohiyatiga binoan pedagogik texnologiyaning vositalarini saralash va zamonaviysini kashf qilish:

- Matnlarda bayoniylikdan chekinish va muammolik, ijodiylik, mustaqil fikrlashga o`tish.

- Ta'lim (tarbiya) dasturining invariantlarini, modifikatsiyalarini yaratish va amaliyotga joriy qilish:

- O`quv (o`qish) motivlarini shakllantirish uchun aloqani amalga oshirish, toki takroriy bilimlarga yo`l qo`ymaslik:

- Ta'lim-tarbiya jarayonining faol, innovatsion, noan'anaviy, ijodiy uslublari va shakllarini amaliyotda qo`llash: darsning to`zilishi va bosqichlari to`g`risidagi rasmiyatchilikdan qutilish, majburiylikdan xalos bo`lish orqali ixtiyoriylikka o`tish va undan shaxslararo moslikka, tenglikka erishish.

Ta'lim-tarbiya jarayonini (o`qituvchi bilan o`quvchilar va o`qituvchilarning o`zaro) hamkorlik faoliyatiga aylantirish “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” ning amaliy ifodasini qaror toptirishni tezlashtiradi.

Ta'lim jarayonida yaqqol tasavvurlik, tasviriy ko`rgazmalilik, “Jonli mushohada” lik materiallarining o`rni nihoyatda muhimdir. Ma'lumki, o`zlashtirilgan o`quv materiallarining aksariyat qismi hissiy tana a'zolarimiz (organizm) tomonidan aks ettiriladi. Shuning uchun talabalar bilimlarni turli vositalar, usullar yordami bilan egallash paytida yaqqol narsalar, obrazlar, hodisalar, holatlar va jismlarni yoki ularning ramziy tasvirini ko`zatish natijasida yaqqol tasavvur obrazlarini yaratdilar. Psixologik nuqtai nazaridan ko`rgazmalilik tabiiy-jisimli (predmetli), tasviriy va jonli nutq yoki “jonli mushohada” turlariga ajratiladi.

Psixologiya fanini o`qitishda yangi mavzular auditoriyada qisqa muddatli tajriba o`tkazish yoki ba'zi ob'ektlarga sayohat (ekskursiya) uyushtirish bilan bog`liq ravishda olib borilsa, u holda ko`rgazmalilikning yaqqol tabiiy ko`rinishiga asoslanilgan bo`linadi. Mazkur holat psixologik o`quv materiallarini talaba tomonidan puxta va tez o`zlashtirish uchun keng

imkoniyatlar yaratadi. Bundan tashqari, tajriba maydonlarida, o`quv laboratoriyalarida, jonli burchaqlarda (zoopsixologiya kursi bo`yicha) o`tkaziladigan mashg`ulotlar ham shularning jumlasiga kiradi.

Tasviriy ko`rgazmalilik rasmlar, mulyajlar, kinokartinalar, chizmalar, jadvallar, sxemalar, grafiklar, diagrammalar, kartinalar, texnika vositalari, kompyuter imkoniyatlari va boshqalar ramziy belgi (alomat, tasvir) turli apparatlar orqali namoyon qilinadi.

Jonli nutq ko`rgazmaliligida o`qituvchi talabalarda yaqqol tasvirlar va obrazlarni uyg`otadigan yorqin, jonli iboralardan foydalanadi. Jonli nutq ko`rgazmalilik sifatida qadim zamonlar qo`llanib kelinayotganligi hammaga ayon. O`qituvchining auditoriyada o`zining fan sohalariga taalluqli bilimlarini talabalarning ongiga singdirishda asosiy ta'lim vositasi sifatida jonli nutqdan foydalanish an'anaviy tus olgan. Nutqning o`ziga xos xususiyatlari, mexanizmlari, artikulyatsion apparatlari, namoyon bo`lishining o`ziga xosligi, youning tempi (sur'ati), tembri, chastotasi, ovoz toni kabi jabhalari uni qabul qilishni maqsadga muvofiq tarzda amalga oshishni ta'minlaydi. Nutqda bevosita ishtirok etuvchi, noverbal tomonini mujassamlashtiruvchi paralingvistik, ekstralingvistik, proksemik ko`rinishda aks etadi.

1. Paralingvistika o`z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: tovush yoki ovozning shiraliligi, uning diapazoni (ko`lami) va balandligi, insonning bir-biriga yuzma-yuz tiqilishi kabilar.

2. Ekstralingvistika: nutq tempi (sur'ati), tembri, chastotasi, ritmikasi, imo-ishora, mimika, pantomimika.

3. Proksemika: ko`z bilan aloqa o`rnatish, fazo va vaqt mujassamlashuvi, tana a'zolarining harakatlari, ko`zning rang-barang harakatlari va hokazo.

Nutqning noverbal ko`rinishlarida o`qituvchining foydalanishi bir davrning o`zida muayyan izchillik kasb etib, muallim bilan talabalar hamkorlik faoliyatini mahsuldor tarzda amalga oshirilishiga safarbar qilinadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Ta'limni takomillashtirish xaqidagi nazariyalar.
2. Pedagogik tizim va uning texnologiyasi.

9- mavzu. O'QITISHNING INTERFAOL METODLARI

Reja:

1. Psixologiya o'qitish metodikasi fanida interfaol usullardan foydalanish.
2. Interfaol o'qitish usuli turlari.

Tayanch tushunchalar:

evrestik suhbat; bahs usul; aqliy hujum; davra stoli; ishbilarmon o'yinlar usuli; amaliy ish;

Psixologiya o'qitish metodikasi fanida interfaol usullarri ta'lim jarayoniga qo'llashning psixologik jihatlarini mazmunan yoritishga asoslanadi. Shunga muvofiq o'qitish metodikasida o'qitishning asosiy konsepsiyalari ishlab chiqilib interfaol usullarni qo'llanilishi mazkur masalalar negiziga asoslanadi.

Mazkur konsepsiyalardan asosiylari quyidagilardan iborat:

c) o'qitish uning shakllarini shakllanishi o'qituvchining faol faoliyati — o'quv faoliyati hisoblanib, bunda o'qituvchi bu faoliyatning tashkilotchisi rolida ishtirok etadi;

d) o'quv faoliyatining predmeti va natijasi faoliyatining subyekti o'quvchi hisoblanadi, u faoliyat hisobiga qayta tashkil bo'ladi predmet sifatida va o'qitish yakunida o'zgartirilgan ko'rinishda namoyon bo'ladi (o'quv faoliyatining natijasi sifatida);

d) muvaffaqiyatli o'quv faoliyatining asosiy ko'rsatkichi, uning natijasi o'quvchining fikrlash mahoratini o'rganish va amaliy masalalarni ijodiy hal etish ilmiy va amaliy muammolarda erkin va mustaqil yo'l topa olishni tushunish hisoblanadi, shu bilan birga bilimlarning fikrlash materiali va vositasi bo'lib xizmat qiladi;

e) o'quv faoliyatining birligi o'quv masalasi hisoblanadi. Hayotda yuzaga keladigan boshqa hamma masalalardan uning predmet ini o'zgartirishga emas balki amaldagi subyektning o'zini o'zgartirishga birinchi navbatda uning fikrlash harakatlar usullarini egallab olishga qaratilganligi bilan farq qiluvchi o'quv taktikasi hisoblanadi;

c) o'quv faoliyati jarayoni o'quvchining tashqi predmetni mazmunida o'z harakatlarini ichki aqliy ko'rinishga (interiorizatsiya) o'tkazilishi ko'rinishidagi o'quv masalalarini hal etish bo'yicha harakatlaridir, ya'ni shaxsiy bilimlar, mahorati va ko'nikmalarini hosil qilib olishidir;

g) bilish mahorat va ko'nikmalarni o'zlashtirish — bu aqliy harakatlar hisoblanadi, ular individ tomonidan shakl obraz ko'rinishida tashqi vositalarga tayanilgan holda (predmetlar yordamida yo'l topish yoki so'z bilan yordamlashish) bajariladi va o'quv faoliyati natijasida o'zlashtirilgan, qayta tashkil etilgan «sobiq» tashqi predmetli harakatlardan iborat.

Insonlar psixologiyasining birgalikdagi munosabat va harakatiga asoslangan o'qitish interfaol o'qitish usuli deyiladi. Individ sifatida alohida o'qiydigan emas, aksincha, guruh bilan birga faoliyat yurituvchi, savollarni o'zaro kelishib bahslashib muhokama qiluvchi bir-birini qo'zg'atib va faollashtirib boradigan o'quvchi va o'qituvchi faoliyati markaziy o'rinni egallaydi.

Interfaol usulni qo'llaganda hammasidan ko'ra bellashuv, raqobat, tortishuv ruhiyatini intellektual faolligiga kuchli ta'sir etadi. Bu insonlar uyushgan holda muammoni yechishni izlaganlarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, shunday psixologik omillar ta'sir qiladigan, atrofdagilar tomonidan bildirilgan har qanday fikrga o'zining shunga o'xshash, yaqin yoki aksincha mutlaqo qarama-qarshi fikr bildirishga da'vat etadi.

Bunday mashg'ulotlar vaqtida o'qituvchidan ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etiladi. Oldindan ma'lum yoki ancha ko'p ijodkorlik va faollik talab etuvchi kitobdan o'qiganlarini hikoya qilish shaklidagi dars passiv darajada o'tadi. Interfaol usuli nafaqat ta'limda balki, tarbiyada ham ayniqsa yaxshi natija keltiradi, ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda o'qituvchi muhokamaga ta'sir qilganda nafaqat fikr bildiradi, balki muammoga o'zining shaxsiy munosabatini, axloqiy mavqeyi va dunyoqarashini bildiradi. Talabalar bahsida o'qituvchini ishtiroki turlicha bo'lishi mumkin. Lekin har qanday holatda ham o'zini fikrini o'tkazmasligi kerak. Yaxshisi bahsni boshqarishda yaxshilab hisoblab chiqilgan usul, sermahsul fikrlashni, yechimini topishda ijodiy izlanuvchanlikni talab etuvchi yo'lni muammoli savol qo'yish orqali boshqarish lozim. O'qituvchi o'z nuqtayi nazaridan chiqarishda fikr bildiradi, faqat talabalar fikridan xulosa chiqarish bilan isbotlash va xato fikrlarni rad etish kerak. Bu usul bilan bahsni nafaqat mazmuni intellektual — bilish, nazariy savollarni yo'llash mumkin, shuningdek, hamkorlikda sermahsul faoliyatlarini tuzish, talabalar shaxsiga o'z ta'siri bilan o'quv faoliyatini o'quv tarbiya jarayoniga aylantirishi mumkin.

Shu tartibda, interfaol o'qitish usuli, talabalarning hamkorlikdagi faoliyati o'qituvchining bahslardagi ishtiroki tufayli dars jarayonini nafaqat hamkorlikdagi faoliyati bo'ladi, balki

shaxsning ijtimoiy raunosabatlarining real ijodiy sermahsul faoliyatiga aylanadi. O'qishdagi hamkorlik o'z-o'zidan talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, to'g'ridan-to'g'ri ularning ichki dunyosiga ta'sir etadi va dars jarayonini asosiy tarbiyaviy funksiyasi hisoblanadi.

Hamkorlikdan tuzilgan sermahsul faoliyatni uchta alohida faol usul nomi bilan ajratish mumkinmi? Umuman olganda, dars jarayonini tarbiyaviy funksiyasini hisobga olganda mumkin. Lekin bunday qilish kerakmi? Bu maqsadga muvofiq hisoblanmavdi, zero interfaol usul bu o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ijodiy (sermahsul) faoliyati, shaxsning hamkorlikdagi jarayonigina emas, shuningdek, bilish izlanish jarayonini yuzaga kelishi hamdir. O'qituvchi shu narsani doim esda to'tishi lozimki, bahsda savollarni o'z holicha qilmasdan, faqat faol bilishning yo'nalishi «talaba-talaba» hamkorligi bilan chegaralanib qolmasdan, doim «o'qituvchi-talaba» tizimini qo'shilishi muhimligini nazarda to'tish kerak.

Interfaol o'qitish usuliga quyidagilar kiradi:

- 1) evrestik suhbat;
- 2) bahs usul;
- 3) aqliy hujum;
- 4) davra stoli;
- 5) ishbilarmon o'yinlar usuli;

6) amaliy ish bo'yicha tanlov muhokamasi va boshqa alohida o'qituvchi bilan qo'llanuvchi — zavqli interfaol o'qitish usullari kiradi. Ularning mazmuni bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Interfaol o'qitishning bir usuli everstik suhbat bo'lib, lotincha — «to'playman, izlayman» ma'nolarini anglatadi. Bu suhbat usuli bo'lib qadimgi grekcha ko'rinishi Suqrot suhbat deb nomlangan o'qitish tizimiga asoslangan. Shu yo'l bilan mohirona savollar tuzish va o'quvchini qo'yilgan savolga mustaqil ravishda to'g'ri javob topishga yo'naltirish kerak. Bu o'qitish usulini Suqrotnikidan farqi uning keng doirada jonligidir. Lekin uning so'zsiz o'xshashlik tomonlari ham mavjud, o'z tavsifiga ko'ra olinayotgan funksiyasi bevosita ularni faol o'ylash orqali o'quvchilarni mohirona savol berishga qaratilganligidir. O'z yo'nalishining psixologik tabiatiga ko'ra — evrestik suhbat bu jamoaviy fikrlash yoki suhbat, muammoning yechimini izlovchi sifatidagi suhbatdir. Shuning uchun pedagogikada bu usul muammoli o'qitish usullaridan hisoblanadi, shu qatorda muammoli izlanuvchi deb mlanuvchi suhbatdan everestik suhbat psixologik tomondan hech ham farq qilmaydi. Pedagogika ular orasida shaxsiy miqdoriy

chegara o'tkazadi. Agar evrestik suhbat faqat qaysidir mavzuni bitta elementiga tegishli bo'lsa, muammoli izlanishda esa — muammoli vaziyatlar ko'p. Biroq bunday farqlanish tanqidni ko'tarmaydi, amaliyotda suhbatni haqiqiyisiga aylantirishsa mashg'ulotlarda «faqat bitta» va «ko'p» muammolar orasidagi bu ko'rinmas farqni sezish mumkin emas: o'qituvchi va auditoriya orasidagi suhbat ko'p savolli suhbatga aylanadi va mavzuga tegishli suhbat bilinmasdan bahsga o'tadi. Lekin endi bu o'qitishning boshqa usulidir, bunga keyinroq to'xtalamiz. Gap shundaki, suhbatda fikrlab izlanish jamoaviy izlanishga aylanadi va muammoning yechimini izlashda fikrlar almashinuvi, turli variantlar, orasidagi xulosalar hamkorlik va hamfikrliqlik bir-birini faollashtiradi.

Shuning uchun mantiqan bu usul interfaol o'qitish usuli sifatida ko'rib chiqiladi.

Suhbatni evrestik suhbatga aylantirish uchun qo'yilgan savollar ham boshqa muammoli o'qitish usullari rioya qiladigan shartlarga bo'ysunadi. Evrestik suhbatga aylanish jarayonida esa, muammoli vaziyatni keltirib chiqarilgan interfaol o'qitish usullaridan birini amalga oshirishdan bo'lak narsa emas.

So'nggi ishlarda bahs interfaol o'qitish usuli sifatida qo'lanila boshlandi.

Bahs usuli yoki o'quv bahslari evrestik suhbat kabi namoyon bo'ladi, to'g'rirog'i maxsus dasturlashtirilgan erkin nazariy savollarni muhokama qiladi, odatda, savol qo'yish bilan evrestik suhbatni boshlanishi kabi boshlanadi. Uni doimo bahsga aylanish — darsdagi me'yoriy holatdir. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda bahs qanday xususiyatga ega?

Birinchidan, bahs — bu faoliyatni dialogik shakli bo'lib, turli fikrlar orasida boradigan shiddatii kurashni, suhbatni yuzaga keltirishdir. Fikrlar almashinuvi oddiy suhbatdagi kabi izchil va salmoqli ketmaydi, bahsda esa bir fikrni boshqasi bilan to'qnashuvi bir muncha asabiy ko'rinishga ega. Bahsni alohidaligi shundaki, bahslashuvlarning fikri bu bahslashayotganlarni faol fikrlashlarini yuzaga keltiruvchi yoki fikrni dalil bilan isbotlashdir.

Ikkinchidan psixologik jihatdan shunisi qiziqki, ayni fikrlar to'qnashuvi baxsni yuzaga keltiradi, u esa baxsga olib keluvchi turli xil fikrlarni tug'ilishidir. Bahs va fikrlashni — faoliyatdagi sababli bog'lanish deb tushunishadi, bunday yondashuv L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan, lekin nutq faoliyatini tekshirganlarida bunga to'xtalib o'tmaganlar, ayniqsa, muammoli bahsdagi fikrlash va diologni o'zaro bog'liqligini analiz qilmaganlar.

Odatda, fikrlash orqali bahsda e'tirozchini gapiga javob tug'iladi, shuning uchun turli fikrlar bahsni yuzaga keltiradi, deb taxmin qilinadi. Natijada, esa vaziat mutlaqo aksincha: bahs

munozara fikrni tug'diradi fikrlashni faollashtiradi, o'quv bahslari esa ustiga ustak o'quv materialini fikrlash mahsuli sifatida anglab o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bunday psixologik alohidalik bahslashuv va fikrlashni o'zaro bog'liqligi A.K.Markov izlanishlarida ko'rsatilgan.

Munozarani vaziyatga aloqadorligi mulohaza qilishni faollashtiradi, ularni dalillar tizimiga aylantiradi. Afsuski, psixologning bunday xulosasi natijasida bu usuli na maktab, na pedagogika — psixologiya oliy o'quv yurtlari amaliyotida keng doirada qo'llanilish imkoniyatini bermayapti.

Bahs usuli darslarning guruhliy shaklida amaliy mashg'ulotlarda yoki laboratoriya mashg'ulotlarida, talabalar gapirish imkoniyati bo'lgan darslarda foydalaniladi. Ba'zan ma'ruzada ham foydalaniladi, unda ma'ruzachi mavzuga oid savollar bilan auditoriyaga murojaat qilishi orqali yuzaga keladi. Bahsni ma'ruza darslarida to'la qo'llab bo'lmaydi, lekin auditoriyadan savollarga javoblarni tezlik bilan javob oladigan natijasida, ulardan mazkur muammoga fikr bildirish orqali qo'llash mumkin. Endi bu munozarali savolga javob berish, jamoaviy fikrlash va ma'ruzachini xulosasini tinglash psixologik muhitni yaratadi. Turli xil dars shakllarida bir necha munozarali savollarni qo'yishni namuna sifatida ko'rsatamiz. Dastlab ma'ruzada qo'llanilgan munozarali savoldan boshlaymiz. Ma'ruzachi tashkiliy qismda nazariy faoliyatga bag'ishlangan savolni talabalar oldiga qo'yadi. «Biz hozirgina faoliyatni mavjudotni o'rab turgan borliq bilan o'z ehtiyojlarini qondirish uchun qiladigan hamkorligi ekanligini aniqladik. Bunday faktlar faoliyatni turli xilligi hisoblanadi: nafaqaxo'r sayr vaqtida oyoqlariga dam berish uchun o'rindiqqa o'tirdi; chumoli o'z iniga o'lgan pashshani olib ketayapti; tuyaqush kallasini qo'yniga tiqib olib nafas olayapti; talaba «faoliyat» tushunchasini o'rganayapti, vaholangki, unga nima bo'lganda ham quruq yodlash emas, aksincha, tushunib esda olib qolish kerakligini ogohlantirishgandi; o'quvchi adabiyot darsida uyga yodlash uchun berilgan she'rni o'rganyapti; qo'mondon o'z qo'shiniga qanday harakat qilish kerakligini aytish uchun; raqibini hammasini kutayapti; ular ko'tish vaqtida biror bir faoliyat bilan band deb bo'ladimi? Ana shu hamma vaziyat haqida kirn nima o'ylayotganini darrov aytishingizni so'rayman». Keyin o'qituvchi aytgan subyektlarini harakatini ketma-ketlikda o'tkaza boshladi («nafaqaxo'r», «chumoli», «tuyaqush», «talaba», «o'quvchi», «qo'mondon») talabalar esa «ha» yoki «yo'q» deb javob berdilar. Barcha «faoliyat» tushunchasini ham ancha tushuntirish talab etishini va bu mavzuga boshqa darslarda yana to'xtalish lozimligiga amin bo'ladilar, lekin bu yetarli bo'lib, ma'ruzachi maqsadga erishadi. U t'ialabarni faoliyat tushunchasini psixologik asosini faqat lug'aviy ma'nosini yodlab olish emas, balki jiddiy hayotiy vaziyatlarda tahlil qilinadigan ish ekanligiga ishontirdi.

Seminar mashg'ulotida: talaba mavzu rejasida ko'rsatilgan «Vaqtни idrok qilish» bo'yicha tajriba o'tkazib referat bilan chiqish qildi, psixolog D.B.Elkonin o'tkazgan izlanishlar, vaqtning qadriga yetish bo'yicha turli vaziyatlarda insonlarning vaqtни idrok etishi bo'yicha ma'lumotlarni berdi. O'qituvchi guruh oldiga savol qo'yadi: «Bu ma'lumotlarni o'qituvchi amaliy ishlarda qanday qo'llashi lozim?».

«O'quvchilarning vaqtни subyektiv baholashga hukm qilishi, darslar qiziqarlimi yoki zerikarlimi?» deb tavsif qilishi mumkinmi? Aytgancha, talaba «R» bayon etganlari qancha davom etdi? Birinchidan talaba R bayon qilganlariga qiziqish uyg'otib, haqiqiy vaqtни kichraytirib baho berishdi.

Ikkinchidan, birdaniga bir qancha talaba psixologlar tomonidan ochilgan qonuniyatlarni qo'llash imkoniyati fikrni asoslashga yordam beradi. Tadqiqot sifatida quyidagi ish amalga oshirildi ya'ni maktab o'quvchilariga darslar qiziqarhmi yoki yo'qmi, qaysi darslarda (qaysi fan o'qituvchisi)dagi zerikarli yoki aksincha qiziqarli va h.k., ularni qanday baholash mumkin? Lekin baholash keraklimi, foydalimi degan savollar borasida bahslashdilar. Buni qanday o'rganish mumkin? Kimgadir matematikada o'tirish qiziqarh bo'lmasa, kimgadir kim bilan hech narsa qilish yoqmaydi ba'zi o'qituvchilar darslarni doim qiziqarli o'tadilar. Balki ichimizdan kimdir o'z faniga qiziqish uyg'ota olmasligini sezib qolar? Barchada shu va shunga o'xshash fikrlar savollarga qiziqish uyg'otayotganini bihshimiz mumkin, lekin bahs endi boshqa mavzu bo'yicha ketyapti: idrokni bilish jarayonlaridan bin ekanligi haqida emas, darslar qiziqarh yoki zerikarliligi haqida. Albatta, tashxisni aniqligi bilan bog'liq emas. Kundalik hayotda turli xil vaziyatlaiga duch kelamiz va o'z imkoniyatlaringizdan kehb chiqib, ularni o'qib o'rganamiz (kuzatib) tashxis qo'yamiz yoki psixiatiga maslahatga boramiz, bu kitobdan o'qishdan ko'ra yaxshiroqdir. Bularni hammasini amaliyotchi psixolog o'rganishi lozim. Hozir o'z ta'riflaringizni o'qib eshittirish orqah biz bir-birimizdagi mavjud bilimlarimizni almashamiz.

Darslarda ularni ko'rib chiqib, biz so'z mantiqiy tafakkurimizni o'stiramiz, psixologik kuzatuvchanlikni tarkib toptiramiz.

Laboratoriya mashg'ulotida: o'qituvchi matematika fakulteti talabalariga «Tafakkur» mavzusi bo'yicha, mantiqiy tafakkurni baholash uchun matematik materialda bir necha test berdi. Mana ulardan ba'zilari: «g'isht og'irligi 500 g va unga yarimta g'isht qo'shiladi. Umumiy og'irhk qancha? 3 kg teng baliqni o'lchagandan so'ng kesib dumi tomonini sizga berishdi. Boshqa (bosh) ko'rinishidan kichikroq tomoni kimgadir tegdi. Baliqning og'irhgi qancha edi? Agar baliqning dumi 4 kg bo'lsa, boshi ham 4 kg bo'lsa, tanasi dumi, bosh qismining og'irligiga teng bo'lsa, unda baliqning og'irhgi qancha?» talabalar matematik bu vazifani yecha oladilarmi?

Buni biz hozir muhokama qilmaymiz (zero, hech kim birdaniga yechimini topa olmaydi). Bu yerda bizni tafakkur sifatlarining tasnifi haqidagi fikr qiziqtiradi. O'qituvchi tomonidan qo'yilgan munozarali savol quyidagicha: «Har 3 ta vazifani tez yechishga imkon beradigan, tafakkurlashning umumiy usulini toping va vazifaning har birini tez hal qilishda sizga tafakkurning qaysi sifati yetishmaganini tushuntirib bering». Dastlab, muhokamadagi bu savolga taqlidga asoslanib, birmuncha sodda javob variantlarini berishdi. Keyin suhbat mulohaza chegarasiga ega bo'la boshladi. O'qituvchining turtki beradigan savollaridan: «Nimaga shunday o'ylaysiz?», «Sizning fikringiz nimaga asoslanadi?», «Bu sizning taxminingizmi yoki bu fikr shunday ekanligini isbotlab bera olasizmi?» va h.k. shundan so'ng talabalar o'z fikrlarini asoslash uchun tafakkur psixologiyasi bo'yicha o'z bilimlarini safarbar qilishga urinishadi.

Talabalarning ko'pchiligida psixologik atamalarni qo'llashda ishonchsizlik, matematik atamalarni adashtirish kuzatildi (masalan, tez, to'hq tafakkurlash yo'nalishida «algebrik» yoki «arifmetik» jarayonlarni tez-tez almashtiradilar). Nihoyat, o'tkazilgan har uchala vazifada ular ishonadigan tushunchalar «yarmini» tashkil etadi, degan xulosaga kelishdi. Bunday umumiylikni namoyon bo'lishi masalani tez hal etishga imkon beradi, zero, har qanday butunlik ikkita teng qismdan iborat g'ishtning og'irligi yoki baliqning og'irligining, bu yerda ahamiyati yo'q. Shunga o'xshash masalalarni hal etishning umumiy usuli tafakkurlashning ham umumiy usulidir.

Shundan so'ng o'qituvchi testdan olingan ma'lumotlarni izohlashga o'tdi. Ayni vaziyatda talabalarni matematik qobiliyatlari emas, balki tafakkurning sifatini aniqlashga qiziqish uyg'otishini ta'kidlab, o'qituvchi olingan testning natijalarini psixologik mazmunini tushuntiradi. Shunga muvofik u quyidagicha rasman xulosani aytdi: «Ana shu uchta masalani yechishda namoyon bo'lgan tafakkurning bunday umumiy usulini, mantiqiy tafakkurlash, deb ta'riflash mumkin, biroq bir vaqtning o'zida ham nazariy yoki empirik, ijodiy yoki sermahsul tafakkurlash hamdir. Amaliy foydalanish jarayonida bu usul ilk bor siz uchun ijodiy tafakkurlash hisoblanadi. Agar siz bu usulni o'zlashtirgan bo'lsangiz shunga o'xshash masalalarni yechishda mahsuldorlik yetarli bo'ladi. Har qanday tarkibli turli xil masalalarni yechishda nazariy tafakkurlashdan foydalanish mumkin, zero, bu umumiy ahamiyatga ega. Unda bu tafakkur qachon empirik hisoblanadi? Variantlarni to'g'ri yechishga harakat qiladilar. Keyinchalik, topilgan bu usulni boshqa masalalarda ham qo'llash mumkin va umumiy xulosa chiqarishda bundan foydalanish mumkin. Shunda empirik topilma nazariy xususiyatga ega degan xulosaga olib keladi va boshqa masalalarni yechishda qo'llanilgan bu tafakkurlashning umumiy usuli nazariy xususiyatga ega bo'ladi». O'qituvchi yuqoridagi xulosaga tadqiqot natijalari asosida keldi.

Endi shu o'rinda savol tug'iladi: talabalar bilan «Tafakkur» mavzusi bo'yicha yuzaki dars o'tish deyarli mumkin emas, bahs usulini bu yerda nima aloqasi bor? Bunga quyidagicha javob berish mumkin.

To'g'ri bu bahsga o'xshamasligi mumkin, lekin asosiy xususiyati shundaki bahslashish xususiyatiga ega talabalarni o'ylashga majbur qilgan, tayyorgarliksiz biror xulosaga keltirgan va ilmiy adabiyotlarni o'qishga yo'naltiruvchi savolni qo'yishida namoyon bo'ladi. Bunday yo'naltirish o'z-o'zidan ahamiyatli dahldir. Lekin baribir asosiysi munozaralar talabalarni o'ylashga majbur qilyapti: tafakkurlashni talab etuvchi va munozarali muammo qanday bo'lish kerak degan savolga, muhim pedagogik muammoni insonni fikrlashga o'rganishini hal etadi. Shuning uchun og'zaki bahs sifatida ham munozara bo'lmashgi mumkin. Shunday qilib, bahs usuli, hamma dars shakllari, ma'ruzadan tortib laboratoriya mashg'ulotlarigacha qo'llash mumkin. Uni talabalarning qanchalik fikrlashlarini faollashtiradi va o'zlashtirishda rejasini qay darajaga ko'tarilgani, savollarni o'iganishga qiziqish uyg'otishi va ularni adabiyotlar bilan mustaqil ishlash jarayonida chuqur kirib borishlariga qarab natijasi belgilanadi.

«**Aqliy hujum**» usuli ohy o'quv yurtlari amahyotida o'qitish usuli sifatida qo'llashga ulguigani yo'q, bu usul boshqaruv tizimi, shuningdek, ilmiy izlanishlar natijasida kelib chiqqan. U ayniqsa, iqtisodiy boshqaruv faohyati, menejmentda keng qo'llaniladi. O'qitishga bog'liq bo'lmagan holda aqliy hujum usulining mazmuni mohiyati nimada? Mutaxassislarining fikricha, muammoning javobini qidirishda bevosita miyaga kelgan fikrlar, taxminlar tasodifiy o'xshatishlar, shuningdek, birdan kelib chiqadigan, mavjud kerak va nokerak bog'lanishlarni asoslab berishlarini o'z ichiga oladi. Keyin diktofonga yozib olingan tasodifiy jumla, fikrlarni diqqat bilan tahlil qihsh yo'li ayniqsa qiziqarh ya'ni aqliy hujum usuliga yaqin boiganlari ajratib olinadi va keyinchalik chuqurroq savol quyilib, muhokama qihsh uchun foydalaniladi. Aqliy hujumning o'ziga xos oltin qoidasi mavjud bo'lib — ishtirokchilar suhbatida davomida aytishganlaridan hech biriga shubha qilmaslik, aksincha har qanday fikrni bildirishda to'la erkinlik yaratib berish lozim. Bunday psixologik erkinlik o'zini xotijam to'tishga «guruh fikridan» uyalmaslikka omadsiz luqma tashlash bilan o'zini o'ng'aysiz holatga qo'yishdan qo'rqmaslikka imkon beradi. Bunday holatda (ayniqsa, ishtirokchilar bunga moslashganda) ko'chirishi to'g'ri bo'lgan, hech nimaga yaramaydigan (ayni damda muammoni yechish uchun) ahmoqona, kutilmagan, lekin zarur bo'lgan, haqiqatdan intensiv fikrlar yuzaga keladi. Ana shuning uchun ham aqliy hujum uyushtiriladi. Lekin bu, menejment va ilmiy izlanishlarda to'g'ri yechimni izlash uchun qo'llaniladi. Bu usulni oliy o'quv yurtlarida qanday qo'llash mumkin? Aytish lozimki, imkoniyatlar diapozoni psixologiya o'qitishda qo'llash uchun yetarli emas.

Lekin aqliy hujum usuli qaysidir muammo yechimining qiyinchiliklarini tushuntirish maqsadida qo'llash mumkin. Masalan: iqtisodiy ba'zi muammolar (maoshning kechikishi, korxonalarining ixtiyoriy soliq to'lashi va h.k.) sotsiologiyada (siyosiy faoliyat reytingi interpretatsiyasi) pedagogikada (axloq va axloqsizlik o'rtasidagi qarama- qarshilik), psixologiyada psixikani rivojlanish qonuniyatlari va ta'lim- tarbiya amaliyoti va h.k.

Aqliy hujumda, yosh va pedagogik psixologiyani o'qitishda foydalanishda quyidagilarni misol qilamiz. Seminar mashg'ulotida o'smirlar psixik rivojlanishida krizisi muammosi muhokama qilinmoqda, pedagogika kollejni tugatib boshlang'ich sinf o'qituvchisi yoki maktab psixologi bo'lib ishlayotgan sirtqi bo'lim talabalari bunday krizisni amaliy faoliyatlari davomida guvohi bo'lganlari uchun ularga bu jarayon yaxshi tanish edi. Bunday o'smirlar bilan ishlash davomida beriladigan tavsiyalarni ham bilardilar. Alohida tavsiyalarni o'zini oqlardi, ulardan ko'pchiligi esa, na ta'limda na tarbiyada ko'tirilgan natijani bermadi. Umuman ularda o'tish davrida bo'ladigan inqirozga uchragan o'smirlar bilan ishlash davomida ko'plab usullar va turli xil fikrlar ko'p edi. Bu haqida bilgan o'qituvchi aqliy hujum usulini qo'llashdi: har qanday fikrni bildirishga ruxsat beradi, jumladan, «zararli» yoki «yaramaydigan» deb tanqid qiladigan fikrlar shuningdek, har qanday yaqqol yoki yashirin tanqidiy fikrlarni bildirishni taqiqlaydi. Bundan tashqari, o'qituvchi «juda qiziqarli», «qiziqarli» va h.k. kabi o'z so'zlari bilan ma'qullab turadi. Xo'sh nima bo'пти? Krizisning o'tish davrida o'smirlar bilan qanday ishlash mumkinligi haqida 40 dan ortiq fikrlar bildirildi. Ba'zi fikr shu yerning o'zida boshqa fikrlar bilan bog'liq holda tug'ildi, boshqalari shunchaki aytilgan so'zlar edi, lekin ko'pincha bu shaxsiy malakadan iborat bo'lib, bu nimaga asoslanadi: «tanqid qilgani» tavsiyaga amal qilib, xato yoki nojo'ya maslahatlarni tanqidiy izohsiz, hatto qanday bo'lishdan qat'i nazar unga o'z munosabatini bildirmay, shunchaki hisoblashidir.

Aqliy hujum nima beradi, ayni vaziyatda — bu usul qo'llanishdan olingan foydaning real natijasi qanday? U shundan iboratki talabalar, bu yoshdagi bolalar bilan ishlash malakalari yetarli ancha mashhur pedagogik nazariyalardan va psixologik o'sishda duch keladigan krizisdagi o'smirlar bilan ishlash usullari bo'yicha maslahat va tavsiyalar berishdi. Bunday tavsiyalar orasida, fan va amaliyotda qo'llasa bo'ladigan, kerakli natijalarga olib keladigan fikrlar ham mavjud. Shu yo'l bilan keyingi faoliyat uchun foydali va asosiy muloqot psixologiyasini o'rganishga taxminan shunday fikrlar yuzaga keladi. Usul va uslublarda ish ko'p, lekin o'smirlar davridagi krizis maktabdagi ta'lim-tarbiyani rad etishda davom etaveradi, zero, hamma uslub va usullar muammoni hal etavermaydi.

Bunday manfiy xulosa talabalarni jiddiy psixologik tahlil qilishga undaydi va quyidagi savolga javob berishni talab qiladi. Nahotki, maktabdagi bu muammodan qutilishning iloji yo'q? Aqliy hujumdan so'ng seminar mashg'ulotida, maktabda tavsiya etiladigan va foydalaniladigan ko'pchilik usullar samarasizligini psixologik sabablari muhokamasi boshlandi. Shu yo'l bilan ayni vaziyatda aqliy hujum o'smirlar bilan ishlashning ko'plab usuli va yo'nalishlarini hisoblab chiqishga yordamlashdi va shu bilan birga talabalarni psixologik muammoni tahlil qilishga fikrlashga tayyorlaydi. Bunday mezonlar hozirgi zamon psixologiyasida ko'plab uchraydi, demak, aqliy hujum usuli bu kundalik ishimizda uchraydigan muammolarni yechishda talabalarni ijodiy yondashishlarida yordam beradi.

Davra stoli usuli pedagogikaga siyosatshunoshlikdan kirib kelgan. «Davra stoli» siyosiy va ilmiy yo'nalish namoyondalari tomonidan tashkil qilinadi. Fikrlar almashinuvi qandaydir tegadigan nuqtalarini topishga imkon beradi, chunki ularning keyingi faoliyatida umumiy xulosani yo'naltirishga - ilmiy haqiqat yoki siyosiy turg'unlikka erishishga xizmat qiladi. Dumaloq stol usuli o'qitishning nazariy muammolarni turli ilmiy aspektlar, turli kasb mutaxassisliklari yordamida muammoni ko'rib chiqishning samaradorligini oshirishda qo'llaniladi. Mana masalan, yuridik fakulteti talabalari uchun psixologiya bo'limida yurist shaxsi va faoliyatini o'rganayotgan talabalar uchun psixologiya o'qituvchisi «jinoiy xulq psixologiyasi» mavzusi bo'yicha seminar mashg'ulotini davra stoli usuli bo'yicha tekshirdi. Mashg'ulot davomida jinoiy xulq kafedrasidan yurist- o'qituvchi bilan bir xilda savollar berib fikrlarni aniqlashtirdi, izoh berdi, misollar keltirdi. Psixologiya o'qituvchisi esa «davra stoli»da boshlovchi hisoblandi, yurist — o'qituvchi fikrlarga ketma-ketlik bilan qo'shimchalar qildi. Bu zarur edi, chunki huquqiy savollar ayniqsa insonlarning aniq huquqlari (jabrlanuvchi yoki jinoyatchi, sudya, guvoh va hokazo) psixologik bahoni insonlarning jinoiy xulqni bu tomoni butun mashg'ulot predmeti hisoblanadi, zero, talaba yuristlarni jinoyatchilikni nafaqat huquqiy tomoni balki, psixologik tomoni ham qiziqtiradi. Bunday psixologik savollarni muhokamasi nafaqat yuridik fan vakili qatnashganligi uchun, balki jinoyatchilik borasidagi o'zlarining huquqiy bilimlarini psixologik tahlil uchun material sifatida qo'llash mumkin bo'lgani uchun ham faol o'tdi. Shu yo'l bilan mavzu ikki tomondan ko'rib chiqildi — ya'ni huquqiy va psixologik, shuning uchun mavzu chuqur o'zlashtiriladi. Bu imtihonda o'z isbotini topdi. Boshqa mavzulardan ko'ra, talabalar berilgan mavzudan misollar keltirishdi. Ayniqsa, imtihon payitida biletda qanday savol qo'yilishidan qat'iy nazar davra stolida muhokama qilingan jinoyat xulq masalalari atroflicha ochib berildi. Yurist shaxsi va faoliyati psixologiyasi yaxshi o'zlashtirilganini ko'rsatdi. Davra stoli usuli boshqa shaklda ham qo'llaniladi. Masalan, psixolog

guruhi bilan o'quv-metodik konferensiyani davra stoli usulida o'tkazishi mumkin. Muhimi umumiy psixologik ham sotsiologik chuqur tahlil talab etiladigan, mutaxassislik doirasida qiziqishlari jihatidan har tomonlama ko'rib chiqiladigan (ayni vaziyatda psixologik) mavzu tanlash kerak. Boshqa oliy o'quv yurtidan psixologiya mutaxassisligi bo'yicha taqlif qilingan o'qituvchi va talabalar guruhi bilan shunga o'xshash mashg'ulot o'tkazilgan. Masalan: davra stoli amaliyotda xalqaro Oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikda o'tkazilgan. Germaniyalik yoki Fransiyalik psixolog-talabalar bilan Rossiyalik psixolog talabalar o'rtasida ijtimoiy psixologik muammo millatlararo munosabatlar muammosi muhokama qilindi.

Davra stoh usulini psixologiyani o'qitishda turli-tuman shaklini amalga oshirish mumkin. Agar bu borada muhim shart ya'ni uni qat'iy kuzatib borish — bu anglangan zaruriyat ko'p qirrali nazariy muammolarni diqqat markazdan amaliy hayotdan gavalantirib ko'rib chiqishni yoddan chiqarilmasa bo'ldi. Agar bunday zaruriyat yo'q yoki bor bo'lsa, lekin har tomonlama anglanilgan bo'lsa, unda davra stoli odatiy, har kim o'zinikini gapiradigan seminarga aylanib qoladi va raqobat bo'la olmaydi.

Ishbilarmon o'yinlar usuli: dastlab o'qitish tizimlarida emas, balki boshqaruv amaliyotida paydo bo'lgan. Hozirda ishbilarmon o'yin usuli turli jabhalarda qo'llanilyapti, ijodiy faoliyatda loyiha tuzishda, real vaziyatlarda jamoaviy ishlab chiqishda, shuningdek, harbiy ishlarda qo'llanilyapti. Aytmoqchi «Ishbilarmon o'yin» usuli o'qitish usuli sifatida aynan harbiy o'yin hisoblanadi, amaliyotchilar qadimdan qo'shinni o'qitish uchun real jangu jadallarda emas, balki jang shartlariga taqlid qilib o'yin shakhda harbiy harakat olib borganlar.

O'yinlar asosan — bu qo'mondonni qo'shinni boshqarishga o'rgatadigan askarni esa jang sharoitlarda o'zini boshqarishga o'rgatadigan ishbilarmon o'yin usulidir.

Oliy o'quv yurtlarida turli kasb mutaxassislariga ishbilarmon o'yinlari ko'proq boshqaruv faoliyatida o'qitish uchun foydalaniladi. Ba'zan bu usulni boshqaruvda «ishbilarmon o'yinlari» deb ataladi. Umumiy ko'rinishda ishbilarmon o'yini usulining mohiyati — deb yozadi, bu boradagi mutaxassislardan biri E.A.Xurskiy — biz intonatsiya usuli (taqlid qilish, aks ettirish) turli vaziyatlarni o'yin yo'li bilan boshqarish deyish mumkin. Vaholanki, bunday aniqlik o'qituvchi uchun o'quv-metodik qo'llanmada berilgan, lekin gap ishbilarmon o'yin usulini real boshqaruv usuli sifatida emas, balki talabalarni boshqarishga o'rganish usuli sifatida ekanligi haqida ketyapti. Bizning nazarimizda ishbilarmon o'yin usulini nafaqat boshqaruvda qo'llash mumkin, shuningdek, xulosa chiqarishni boshqarishda ham qo'llash mumkin. Umuraan olganda,

bu usulning psixologik mohiyatini olsak, (har qanday) faoliyatga o'rgatish sifatida har qanday o'qitishda qo'llash mumkin.

Ishbilarmon o'yin usulining mohiyati shundaki, o'quvchilarni o'qitish faoliyatini modellashtirish sifatida o'rganishdan iborat, chunki bo'lajak mutaxassislar kasbiy vazifalariga javob berishga o'rgatadi. Agar pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi o'qituvchilarni tayyorlash haqida gapiradigan bo'lsak, unda psixologiyani o'qitishda quyidagicha vaziyatlar asosiy rol o'ynashi mumkin. «Dars», «orqada qolganlar bilan ishlash», o'qishda orqada qolayotgan o'quvchi va xatolarni psixologik tabiatini psixologik sababini, masalan, diqqatni yoki matematikadan yozma ishda dars natijalarini tahlil qilish sharti va boshqalar. Bunda talabalar turli rollar bilan chiqish qilishlari mumkin: o'qituvchi, metodist, ta'lim departamenti inspektori, amaliyotchi talaba va hatto o'quvchini (a'lochi, qoloq va h.) bunday ishbilarmon o'yinlar usuli oldindan rejalashtirilishi (ssenariy tuzish, rollarga bo'lish vaziyatni tanlash va h.) va amaliy mashg'ulotlarda o'tkazish mumkin.

Masalan, darsda o'quvchilar diqqatining rivojlanishi mavzusidagi amaliy mashg'ulotda ishbilarmon o'yin usuli o'qituvchi tomonidan tashkil qilindi. Unda psixologiya o'qituvchilari va talabalari ishtirokida maktabda darsni o'tish oldindan berildi. Bu sinflar rus tilini yaxshi o'zlashtirmayotgan o'quvchilardan tuzilgan. S.V.Ivanov, AN.Ivanova tomonidan ishlab chiqilgan yangi rus orfografiyasi metodikasirti tajriba qilish uchun tuzilgan tanlanma sinflar edi.

Keyin talabalar mana shu dars va sinfni kuzatishdan to'plagan materiallari asosida ishbilarmon o'yinlar usuli o'tkazildi, ayni ekspremental xarakterga ega o'qitish qo'yilgan edi. Ular darsga katta qiziqish bilan munosabatda bo'lishdi, demak, ularning diqqati ham faolroq bo'ldi.

Amaliyotchi talabalar o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini diqqat bilan kuzatadilar, yozib boradilar, ishbilarmon o'yin uchun keyinchalikka material to'playdilar. Ishbilarmon o'yinlar usulida ishtirok etishi uchun talabalarga rollar taqsimlanadi. Shunday qilib 3 ta talabaga o'qituvchi roli berildi (ular 2 soatli psixologiya darsidan amaliy mashg'ulot olib borishlari lozim edi). 7 ta talabaga esa ta'lim departamenti inspektor — metodisti roli berildi va 2 ta talabaga maktab mudiri va ilmiy xodim roli berildi. Shu orqali ish o'yini tashkil qilinib o'rta tashlangan muammo hal qilinadi.

Ishbilarmon o'yin usuli amaliy mashg'ulotda qanday tashkil qilinadi? O'qituvchi otlarga suffikslarni qo'shish mavzusi bo'yicha dars olib bordi. Boshqalar esa dars metodikasi bo'yicha o'z fikrlarini bildirishdi. Ularning xulosalarida tanqidiylik mavjud edi (asosan, eksprement

o'tkazuvchi o'qituvchini ijobiy tomonlarini ko'p qo'llanilganligi uchun) «mudir» va ilmiy xodim esa, o'z o'qituvchilarining xato va kamchiliklarini oqlashga urinishdi. Suhbat nafaqat metodik nuqtayi nazardan muvaffaqiyatli chiqdi, shuningdek, psixologik asoslangan tanqidlar ham ko'p bo'ldi. Psixologik tahlil qilish nuqtayi nazaridan ham diqqatni rivojlantiruvchi ijobiy vaziyatlar namoyon bo'ldi. Ishbilarmon o'yin usuli oxirida asosiy xulosaga kelinsa va u quyidagicha shakllangan edi. O'quvchilarning diqqati darsga va o'rgatilayotgan mavzuga nisbatan faol qaratilgan. O'quvchilar vazifani a'loga bajarganlarida va bundan ma'naviy qoniqish olganlaridagina qiziqish hosil bo'ladi.

O'qituvchining diqqati bu faoliyatni to'g'ri bajarishga qaratilgan ichki nazoratdir. Uni o'qituvchi vazifa bajarishga yo'naltirganda boshqariladi deb xulosa qilindi. Bu shuni anglatadiki, diqqatni o'stirish va tarbiyalash uchun o'quvchilarni iloji boricha to'g'ri faoliyat bajarishga yo'naltirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu nafaqat mashg'ulotlarni o'qitishga tegishli, shuningdek, har qanday aqliy va amaliy faoliyatni o'rganish uchun ham kerak. Yo'naltirishga asoslangan faoliyat (P.Ya.Galpirin) ayni psixologik sharoitlarni yaratadi.

Ishbilarmon o'yin usuli ayni vaqtda boshqa usullarga ko'ra samaraliroq chiqdi. Chunki u talabalarni real vaziyatlarga qo'yib aniq shaxslarning rolini o'qituvchi, metodist, ilmiy mudir, direktor rollarini o'ynab aniq fikrlashga majbur qiladi va bu vaziyat o'quvchilar diqqatini, tafakkurini yo'naltiradi, yaxshi o'zlashtirishiga imkoniyat yaratadi.

Talabalarni interfaol o'qitish usullaridan yana biri **trening** hisoblanadi. O'qitishning bu yangi usuli sifatida, birinchidan bizda u haqida ancha vaqtgacha bilishmagan, shunga qaramay g'arbda psixokorreksiya ishlarini bevosita amalga oshirish maqsadida kichik guruhlarda tuzilgan va maxsus munosabat tashkil etish usuli sifatida tarqalgan. Ikkinchidan u psixologiya yoki boshqa fanlarni yangi o'qitish usuli hisoblanmagan, hatto hozir ham shunday bo'lib ulguigani yo'q. Zero, ba'zi oliy o'quv yurtlarida ijtimoiy psixologiyani o'qitishda trening amaliy mashg'ulotlarda hamkorlikdagi faoliyat jarayonlarini shakllantirish uchun qo'lana boshlaydi. Trening guruhlarida vujudga keladigan turli vaziyatlarni o'rgatuvchi hisoblanadi va shu ma'noda o'quvchilar uchun to'la real vaziyat sifatida namoyon bo'ladi va o'z faoliyati natijasiga javobgarlik bilan harakat qilishi kerak. Javobgarlik hissi faoliyatga kirishganda alohida ahamiyatga egadir. Nafaqat o'zi oldinga intilishi kerak, bu individual o'qitishda, hatto, guruhni o'qitishning erkin muhokamasida qo'l keladi, lekin guruhdagi sheriklar bilan oldinga intilishi har bir harakat yutug'i - bu butun guruh faoliyatining yutug'ining garovidir.

Bu aspekt treningning ishbilarmon o'yinlarga shunisi bilan o'xshaydiki, undan holi ishtirokchilar bir-biri bilan bog'liq javobgarlik kuchli, lekin o'qitish usullari orasidagi farq yaqqol ko'rinadi, ulardan bin nazorat, ishini nazariyaga asoslanganligi, tamoyili bo'yicha amalda qo'llashga o'rgatishga xizmat qiladi, boshqa esa amaliyotda nazariyani o'rganishga (amaliyotda nazariya) xizmat qiladi.

Guruhiy trening usulining ijtimoiy psixologiya fanini o'qitishda qo'llash bejiz emas, chunki butun tarkibi nazariy qonuniyatlar guruhlararo va guruh ichidagi munosabatlarga bag'ishlangan, ularni amaUy mashg'ulotning guruhiy shaklida ko'proq yaxshi tushunish va o'zlashtirish mushkul, chunki fainni nazariy ahvoli o'rganilgan boshqa usullarida (ma'ruza ilmiy adabiyotlami o'qish) shakllangan oliy o'quv yurtlarida fanlarni an'anaviy akademik usulda o'qitish va talabalarda o'sha akademik bilimlarida psixologik texnologiyalami ama'iiyotda qo'lanilishi zamon talablariga to'la javob bermaydi. Tarmoq kasblar (o'qituvchi, rejessyor, trener va boshqalar) egalari bilan ishlashda qanday usullarda tashkil qilinadi.

Trening usuli bilan darslar kamdan-kam o'tkaziladi. Bunday bo'lishiga quyidagi sabablar mavjud:

— **birinchidan** — bu o'quv amaliyotida yangi va to'la oqlamagan usuldir;

— **ikkinchidan** — bu usul bo'yicha mashg'ulotlarni tayyorlash qiyin jarayon va ko'p vaqt talab etadi;

— **uchinchidan** — har doim o'qituvchiga ijtimoiy psixologiyaning qaysi muammolari guruhiy treningga olib kelish kerakligini tushunavermaydi.

Dastlabki ikkita sabab ko'rinishdan ahamiyatsizdek ko'rinsada uchinchisiga kelsak, amalda uni hozir ko'proq o'tkaziladigan trening mavzuyi va muammosi bilan nomlab bartaraf etish mumkin. Shunday akademik boshqarma yoki yuqori malakali institutlarda talabalar auditoriyasida jamoa mavzusi bo'yicha o'quvchi yoki talabalar jamoasining shiorlari «Tanishuv», «O'zaro tushunish», «Yaxshi kayfiyat mimikasi-hissiy yaqinlik», «Nizolarsiz muloqot», «Nizoni nima qihsh kerak», «Vaqtincha to'xtatish, davom etishga qo'yib berish orqaga surish», «Men va jamoa» va h.k. treninglar tafakkur taraqqiyoti (nutq va uning namoyon bo'lishi) jarayoni guruhdagi individlar hamkorligi va boshqalar bo'yicha intellektual treninglar o'tkaziladi.

Guruhiy trening usuli bilan o'tkaziladigan darslar o'qituvchida boshqa dars shakllari ishbilarmon o'yinlar, davra stoli yoki bahs kabi katta tayyorgarlikni talab etadi. Tayyorgarlik quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) treningning rejasi ustida ishlash;

b) talabalar bilan muammoning yechimini qidirishda faol ishtirokini ta'minlash (odatda, bu o'tilayotgan mavzudagi savollarni oldindan berib qo'yish bilan bog'liq) bo'yicha ishlash;

d) o'qituvchining o'z ustida ishlashi, u o'zining treningda qanday to'tishini o'ylab topadi; savollarni qanday qo'yish va muhokamalarga qanday munosabat bildirishi bahsli vaziyatni drammalashtirish yoki tomonlarning bir-biri bilan kelishishi guruh ishtirokchilarida javob variantlarini talab etishi yoki o'zi aytishi noto'g'ri yechimga guruh qanday munosabatda qachon va qanday umumiy xulosa chiqarish kerak. Trening davomida talabalar faolligi qanday baholanadi va hokazolar;

e) ishtirokchilar orasida rollarni taqsimlash, lekin rollar hammaga yetishmasligi mumkin. Shunda ko'pchilikka tanqidchi va kuzatuvchi rollari beriladi va treningda eng faol ishtirokchini ta'minlash.

Trening davomida bajariladigan rollarning boshqa ishtirokchilariga taqdim etishi mumkin. Rollar turlicha bo'lishi mumkin. Ular mavzudan kelib chiqadi. Masalan, «Jamo» mavzusi bo'yicha treningda «Nizosiz muloqot yoki nizoni bartaraf qilish» bo'limlarida shunday rollar bo'lishi mumkin. «O'qituvchi», «tashkilotchi», «fikrlar generatori», «usta» (rollar imkon qadar nizoli) «adolat tarafdori», «kuldiruvchi», «tanqidchi», «qo'zg'aluvchi» «an'analar saqlovchisi», «uchinchi», «ayyor», «mug'ombir» (o'rtacha nizoli) va yaratuvchi, ishtirokchi, dangasa, yaxshi yigit, nozik qiz, administrator (kam nizoli) va h.k.

Ijtimoiy psixologik trening bu oddiy so'z bilan aytganda mashq qandaydir malakalarni egallash emas, balki faol ijtimoiy psixologik shaxsni muloqotda faolligi va yo'nalganligiga qaratilgan va guruhlarda ijtimoiy psixologik obyekt sifatida shakllanganligi darajasiga ko'tarilishiga qaratilgan o'qitish usulidir.

O'qitish usuli sifatida guruhij treningning ahamiyati o'quvchilarni bunday hamkorlikdagi faoliyati qaysiki oddiy talabalar o'quv guruhini ijtimoiy psixologik ko'rinishga ega modeliga aylantiruvchi muhimi hisoblanadi. Shuning uchun ijtimoiy treningni nazariyada shakllangan ijtimoiy amaliy psixologiyani o'qitishda yordam beruvchi deb hisoblash mumkin. Agar ishbilarmon usul — nazariyadan kelib chiqqan amaliy faoliyatga o'rgatsa, trening esa, amaliy vaziyatlardan kelib chiqib — nazariyani o'rgatishiga yana bir bor guvoh bo'lamiz.

10-mavzu. PSIXOLOGIYA BILIMLARINI NAZORAT QILISH VA ALOQALARINI TASHKIL ETISH.

Reja:

1. Psixologiya fanlarini o'qitishda "nazorat" tushunchasi
2. Bilimlarni nazorat qilish

«Nazorat» atamasini qo'llashga pedagogik o'quv jarayonida va pedagogik psixologiyada turlicha yondashiladi. Pedagogika nazariyasida va pedagogik amaliyotda «nazorat» atamasi «keng» va «tor» ma'noda uchraydi. «Keng ma'noda» nimadir tekshirish, «tor ma'noda» esa, kibernetika ruhiyatidadan kelib chiqib, «o'z-o'zini boshqarish uchun xarakterli bo'lgan teskari aloqa tamoyilidir», «Pedagogika» o'quv qo'llanmasida bu tushuncha yuqoridagidek izohlanadi. Bundan kelib chiqadiki, «o'quvchilarning o'quv mashg'ulotlarini nazorat qilish tashqi teskari aloqani va ichki teskari aloqani ta'minlaydi». «Tashqi teskari aloqa» tushunarli bo'lib: bu o'quv materialining o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini tekshirish degani (nazorat-so'rovlar, yozma ishlar, imtihonlar va h.k.), bularni barchasini o'qituvchi tashkillashtiradi. «Ichki teskari aloqada» esa, «o'zgacha» — o'quvchining o'z-o'zini tekshirishi, bu haqida bir nechta umumiy so'zlar, ulardan o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishida «teskari aloqa»ning «ichki» xarakterini nimadan tarkib topganini tushunish mumkin. Bu ham baribir «mashinali» yoki «mashinasiz» dasturlash vositalarini qo'llash orqali o'qituvchi yordamida tashkilashtiriladi. «O'z-o'zini nazorat qilish» atamasini qo'llash orqali muallif, o'quvchilar aniq savol yoki masalalarda o'zini tekshirayotib o'zlarining qay me'yorda materialni o'zlashtirganlarini tekshiradilar. Boshqacha qilib aytganda, ular o'z-o'zlarini tekshiradilar va baholaydilar. Bu esa amaliyotdan ma'lum bo'lganidek, o'qituvchi yoki muallif tomonidan o'z-o'zini tekshirish savollar bo'yicha amalga oshiriladi. Bu ham tarkibi bo'yicha «tashqi nazorat»ga kiradi.

Pedagogik psixologiyada «nazorat» tushunchasi birmuncha o'zga ma'noda — «o'quv jarayoni»dek - qo'laniladi. O'quvchilarning o'quv mashg'ulotlari jarayoni va uning tarkibiy elementi sifatida kiradi. Nazorat — o'quv mashg'ulotining so'nggi natijasi bo'yicha o'zlashtirish sifatini tekshirish kabi emas, balki o'quvchining o'z aqliy jarayonlarini uning tarkibi va tavsifi

(prinsiplari, qonuniyatlari, qoidalari) bo'yicha o'qilayotgan o'quv topshiriqlarining to'g'ri bajarilishi uchun mo'ljalli asosdek xizmat qiluvchi nazariya kabi amalga oshiriladi.

Bilimlarni o'zlashtirish jarayonini boshqarish mexanizmi haqida gapirilganda, N.F.Talzina nazoratni uning sozlashdagi zaruriy tarkibiy elementi sifatida qaraydi. Agar boshqarilayotgan jarayoh mavzusi bilan hamjihatlikda boradigan (yoki dasturli o'qitish uchun — dastur) bo'lsa, unda hech qanday korreksiya talab qiladigan qo'shimcha harakatlarni yuzaga keltirmaydi. Biroq jarayonning qandaydir dasturdan chekinishini ko'rish bilanoq, pedagog uning chekinishi xarakteri haqidagi teskari aloqa jadvali bo'yicha tushayotgan ma'lumotlarni qo'llab, darhol, talab etilgan sohaga yo'naltirilgan holda o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish bo'yicha tadbirlarni qo'llaydi. Bu sozlovchi harakatda, teskari aloqa nazorat kanalidek chiqadi, ular pedagogik jarayonning oxirini kutib o'tirmasdan, jarayonning borishi haqida ma'lumotlarni oladi, bu esa unga darrov ta'sir o'tkazadi. O'quv mashg'ulotlarining borishi bo'yicha nazorati va korreksiyasi — mana shu nazoratning tushunilishida nimalar muhim, agarda o'quv mashg'ulotlari tugagan bo'lsa, endi aralashishning iloji yo'q. Agar o'quv jarayonning natijasi shunday bo'lsa, inson o'zlashtira olmagan yoki dasturni yomon o'zlashtirgani, faqatgina jarayon oxirida bo'ladi, bunda esa endi uni to'g'rilashga imkoniyat bo'lmaydi.

Teskari aloqani o'quv jarayonida qo'lanilishi quyidagi ikki muammo yechimini o'z ichiga oladi. Birinchidan, tomondan o'qitish maqsadida, boshqa tomondan esa o'qitishning psixologik nazariyasi asosida nazorat ostidagilar tavsifnomasi majmo'yini ajratib ko'rsatadi. Buni esa o'qituvchi dasturlar tuzishda asos qilib oladi. Umumiy qoida quyidagilardan tashkil topadi ya'ni mustaqil tavsifnoma nazoratga olinadi, ularning tarkibiy o'zgarishi bir sifat holatidan boshqasiga o'tishiga olib keladi.

Ikkinchidan, teskari aloqaning chastotasi (orahg'i)ni aniqlash, kuzatuvchining teskari aloqa deb nomlagani mukammal deb hisoblanadi. O'quv jarayoniga ushbu holatni mexaniq tarzda olib o'tish samarali chiqmagan. Buning sababi quyidagicha izohlanadi; nazorat o'quv jarayonida faqatgina teskari aloqa funksiyasini bajaribgina qolmay, balki mustahkamlash funksiyasini ham bajaradi. U o'quvchining motivatsion muhiti bilan ham shuningdek bog'liqdir.

V.V.Davidov nazoratni o'quv mashg'ulotidek ko'rib, uning ostida boshqa o'quv mashg'ulotlarining o'quv masalalari va shart-sharoiti talablariga mosligini aniqlashdir. Nazorat o'quvchiga harakatlarning uslubiy tarkibini o'zgartirib, olinayotgan natija va yechilayotgan masala sharoitlari xususiyatlarining u yoki bunisi bilan uning aloqasini aniqlashga imkon beradi.

Shuning natijasida nazorat harakatlarining operatsion tarkibi va ularning bajarilishi to'g'riligi kerakli hajmini ta'minlaydi.

Nazorat, uni bajarish sharoitlarining operatsion harakatlar tarkibiga mosligini aniqlashga imkon berib, tarkibsiz reflekslarga asoslanadi. Tarkibiy refleksiyaning inson tomonidan shaxsiy harakatlari asosida ko'rib chiqish va izlash bilan bog'liq.

Shu tariqa psixologik nuqtayi nazarda talabning o'quv faoliyati deganda — o'z-o'zining nazorati, o'zining o'quv faoliyati borasida aniqligini ta'minlovchi spetsifik o'quv faoliyati shakli tushuniladi.

O'z-o'zini nazorat qilishning pedagogik tushunchasi esa, o'quv faoliyatini vaqti-vaqti bilan tekshirib, borishni emas, balki o'zlashtirish natijalari bo'yicha o'quvchi tomonidan tashkillashtirilgan o'quv faoliyatidir.

Hozir esa, biz o'z-o'zini nazorat qilishning o'z-o'zini boshqarishga asoslangan o'qitish uslubi va talabning o'quv faoliyati sifatida qaramoqdamiz. Bundan kelib chiqib, birinchi kurs talabasining (iloji boricha tezroq, shaxsiy o'quv faoliyatini shunday to'g'ri va aniq tashkil etishi kerakki, unda o'quv materiali uni o'zlashtirish davomida zudlik bilan, kechiktirmay o'zlashtirilsin. Demak, bir necha kun tayyorlanib va darhol, bir urinishda o'qilgan dasturlar bo'yicha javob bermaslik uchun, imtihon sessiyasi kelishini kutib o'tirmasdan, hech narsani orqaga surmaslik, o'zlashtirilmagan ma'ruza matnlari va o'qilmagan ilmiy matnlar va o'quv adabiyotlarni to'plamaslik kerak. Afsuski, ko'p birinchi kurs talabalari bunday yo'l to'tishmaydi. Talabalarining bunday ish uslubi oldindan ma'lum: bilimlari sayoz, parchalangan, hayot va amaliyot bilan kam bog'langan, isbotlanmagan, uzuq-yuluq, shuning uchun ko'pi uno'tilgan esdagilari ham bir-biri bilan, mantiqiy bog'lanmagan, o'zlashtirilmagan qisqasi, fan predmeti bo'yicha ilmiy topshiriqlarning butunligi, ahamiyati uzviy bog'liq holatdek tushunilmasdan esda olib qoling.

Birinchi kundanoq talabning psixologik ritm bo'yicha, kunma-kun, yangi ilmiy ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun o'quv faoliyatining nazoratiga uni o'rgatish lozim, bu pedagogika va uslubiyoti tili bo'yicha o'z-o'zini nazorat qilish deb atash mumkin.

Yuqorida ta'kidlanganidek nazoratga o'rgatish berilgan muammo bo'yicha maxsus o'quv mashg'ulotlarini anglatishi lozim emas. Balki o'quv faoliyati shart-sharoitlaridan kelib chiqib belgilanishi lozim. O'quv faoliyati quyidagicha tashkillashtiriladi: talaba o'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida, uni yechish bo'yicha barcha fikriy operatsiyalarini qadamma-qadam nazorat

qilib, o'rganilayotgan nazariyaga aynan mos ravishda bajarilsin, faqatgina shu sharoitda u istalgan natijaga erisha oladi.

Nazoratning o'quv faoliyatiga o'rgatish bo'yicha alohida tashkillashtirilgan mashg'ulotlari odatda, o'tkazilmaydi, chunki belgilangan faoliyatiga o'qitish jarayonining o'zi darslar davomida amalga oshiriladi. Bir vaqtning o'zida topshiriqning shartlarini o'ylab chiqish, tahlil qilish va talabalarni baholash, yechimlarini rejalashtirish va qabul qilish bo'yicha boshqa o'quv faoliyatini birgalikda bajarish bilan amalga oshiriladi. Biroq, o'quv faoliyatlari o'qituvchi tomonidan shunday tashkillashtirilishi kerakki, uni amalga oshirilishi jarayonida o'quvchining qanday qilib o'rganilayotgan nazariyaning me'yorlari, qoidalari, qonunlari va boshqa talablarini qo'llashiga butunlay bog'liq bo'ladi. Bundan tashqari, topshiriqlar shunday tuzilishi kerakki, uning echimi aniqligi shu talablarga rioya etishga bog'liq bo'lsin.

Psixologik nazariyani o'qishda ham boshqa nazariyalarda boigani kabi, talabalar psixologik faktlarni tekshirish va bilishga mo'ljallangan mashqlarni yechishda ulardan foydalansin. Masalan, psixologik faoliyat tushunchasini o'zlashtirish uchun talabalarga berilgan o'quv topshiriqlariga murojaat etamiz. Quyida keltirilgan topshiriqlarni aniq va to'g'ri yechish uchun talaba «faoliyat» tushunchasining belgilari bilan o'zining aqliy operatsiya jarayonlarini doimo taqqoslashi zarur.

Bu belgilar esa, talabalarga yozdirib boriladi: awal tushunchaning differensiasiyasi, so'ngra faoliyat tarkibi (motivning qandaydir talab bilan bog'liqligi, maqsadi, vositasi natijasi). Mana endi talaba topshiriqni bajarishda ehtiyojlar darajasiga qaraydi. Unda psixologik faoliyat belgilarining mavjudligi yoki yo'qhg'i tahlil qilinadi. Agar mavjud bo'lsa, unda bu «faoliyatini tushunchasiga taalluqli, agar yo'q bo'lsa, unda bu «faoliyat» psixologik ma'noda emasligidan iborat.

Yuqorida o'quv operatsiyalarini ko'rib chiqib, tahlil qilinadi. Talaba o'quv topshiriqlarini doimiy nazariyaga asoslanib yechadi, hal qiladi, ularning bajarilish jarayonini esa (faoliyat tushunchasi) mana shunday nazorat qilishdir. E.AKomilova tadqiqotlarida ushbu tushunchaga misollar talaygina.

Shunday qilib, quyida keltirilgan misollar faoliyat tushunchasini mazmunan ochib bera oladimi?

1. Charchagan musofir, oyoqlariga dam berish uchun, to'nka ustiga o'tirdi.

2. Mendeleevning hozirgi kunda «Elementlarning davriy sistemasi» nomi bilan tanilgan, kimyoviy elementlar jadvali tushiga kirgan o'sha jadvalni u 1869-yil o'zi kashf qilgan holda qonun yaratgan edi. Jadval uning tushida ko'ringanligi faoliyat bo'la oladimi?

3. Talaba ma'ruzani ma'nosiga tushunmasdan, tarkibini to'liq o'zlashtirmasdan, tez yozayapti. U faoliyat bilan bandmi?

4. O'quvchi she'r yodlayapti, ikkinchisi esa allaqachon yodlagan va hozir jim o'z o'rtog'ini eshityapti. Ikkovidan qay biri faoliyat bilan band? Yoki ikkovimi? Nima uchun?

5. Tegirmon tarmog'i yoqildi, u ishlayapti, qoplar tez unga to'layapti. Bu yerda uchta fe'l mavjud. Ulardan qay biri faoliyatni anglatadi?

6. Navbatchi muhandis tantanavor ravishda yangi gidrostansiyadagi «asosiy tarmoqni» ishga tushiradi va shundan so'ng mana 40 yildirki GES ishlamoqda, awal boshida elektr energiyasini O'zbekistonga, endilikda viloyatlarga uzatmoqda. «Ishga tushirdi» va «ishlayapti» fe'llaridan qay biri faoliyatni anglatadi yoki ikki tushuncha ham mazmunan bir xilmi?

7. Trenirovkada sportchining yugurishi va qonunbuzarning nazoratchidan qochishi, yugurish — bu yerda qaysi biri faoliyat.

8. Ko'zini ochgan inson tepasida ayiq boshini ko'rib qo'rquvdan baqiryapti? Bu faoliyatmi?

9. Bolalar mehmon ko'tish o'ynashyapti, dasturxon bezatilyapti, dasturxon gazetadan (ovqatli tarelkalar, qoshiqlar, pichoqlar, o'yinchoqli, gazeta qog'ozidan salfetkalar, «пoп» va h.k.) «mehmonlar» (qo'g'irchoqlar)ni o'tkazishadi, darhol barchasini buzishadi (mehmon qilmasdan) yana boshidan ovqat pishirishadi, stol tuzatishadi, mehmonlarni o'tkazishadi va h.k. ular faoliyat bilan mashg'ulmi?

10. Kutilmaganda, sevgan komandasi darvozasiga kiritilgan goldan stadiondagi (tomoshabinlar) muxlislarning hayqirig'i faoliyatmi?

11. Komandir yaqinlashayotgan tankdan qo'rqib, orqaga qochayotgan askarlardan birini ko'rib, «To'xta, yot!» deb baqirayapti. Faoliyatmi?

12. Yozuvchi mana yarim soatdan beri nimadir yozish uchun stol ustida o'tiribdi, lekin yozmayapti. Bu yerda faoliyat bormi?

13. EHMda ma'lumot berilyapti: sizning harakatingiz xato. Bu nima faoliyatmi?

14. Telefon tarmog'ining narigi tarafidan kimdir javob bermoqda: «Siz raqamni noto'g'ri terdingiz». Javob berayotgan tomonga nisbatan bu faoliyatmi?

Ko'ribturganimizdek, bumisollaroddiy turmushdan olingan, juda sodamisolardir va bunday mashqlar niyat yorlasho'qituvchi uchun unchalik qiyinchilik tug'dir maydi.

Biroq talab va savollarning bir ortasiga halit o'g'ri javob bera olmaydi, agar qo'lostida faoliyatning psixologik tushunchasi ilmiy tarkibini shu tushuncha belgilari yozilgan asosli qo'llanmasi keltirilgan mashqlarning sharoitlarini baholash va tahlil qilish, yechimini o'ylab topish va uning tushunchasini talabaning doimiy taqqoslash yordamida o'rganilayotgan belgilari yozilgan bilanularning to'g'riligini aniqlash bo'yicha o'quv faoliyatidir. Bu nazariyaning o'quv harakati va aynan u «faoliyat»ning psixologik ilmiy tushunchasini shakli belgisini, qayta o'rganishsiz, mashqlarning amaliy psixologik jihatdan faktlarda berilgan tushunchaga tegishliligi yoki tegishli emasligidek harakatlarni amaliy ishlash jarayonida qo'shimcha o'rganishlarsiz o'zlashtirishdir. Tushunchaning ilmiy tarkibini o'zlashtirish amaliy o'zlashtirish natijasida bajariladi, chunki uni hayotga taalluqliligini tushunish va tushunganlarni mustahkam eslab qolishda ro'y beradi.

Berilgan o'qish faoliyatini tashkil etish g'akel g'andabunda istalgan o'quv materialini bunday tarzda o'zlashtirilishini o'qag'asurishga imtihon sessiyaga chatashlamasdan o'rganish bilan erishiladi. O'quv faoliyatining nazoratining psixologik tushunchasi yuqoridagilarda o'z aksini topadi.

11- mavzu. PSIXOLOGIYAFANIDANBILIMLARNIBAXOLASHTIPLARI

Reja:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan belgilangan meyoriy hujjatlar.
2. Psixologiya fanlaridan bilimlarni baholash tiplari.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2009 yil 11 iyundagi 204-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010 yil 25 avgustdagi 333-son buyrug'i bilan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholashning reyting tizimi to'g'risidagi Nizom"da ko'rsatilganidek, talabalar bilimini nazorat qilish va reyting tizimi orqali baholash quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi:

- Joriy nazorat (JN);
- Oraliq nazorat (ON);
- Yakuniy nazorat (YaN).

Psixologiya o'qitish metodikasi fani bo'yicha talabaning semestr davomidagi o'zlashtirish ko'rsatkichi 100 ballik tizimda baholanadi. Ushbu 100 ball nazorat turlari bo'yicha quyidagicha taqsimlanadi:

- Joriy nazorat - 35 ball;
- Oraliq nazorat – 35 ball;
- Yakuniy nazorat – 30 ball.

Joriy nazorat bo'yicha amaliy mashg'ulotlar uchun ajratilgan har bir mavzu bo'yicha talabaning adabiyotlardan olgan konspekti, bilimi, mustaqil ijodiy fikr-mulohazalari, amaliy jadval va topshiriqlarni echishi, mustaqil ishi natijalari va amaliy ko'nikmalarini aniqlab borish nazarda tutiladi va u amaliy mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

Oraliq nazoratda fanning bir necha mavzularini qamrab olgan bo'limi yoki qismi bo'yicha nazariy mashg'ulotlar o'tib bo'lingandan so'ng talabaning nazariy bilimlari baholanadi va unda talabaning muayyan savolga javob berish yoki muammoni yechish mahorati va qobiliyati aniqlanadi. Oraliq nazorat semestr davomida 2 davrada o'tkaziladi. Talabalarning bilimi birinchi

davrada fanning 1-4 mavzularini qamrab olgan qismi bo'yicha 0-17 ball doirasida, ikkinchi davrada fanning 5-8 mavzularini qamrab olgan qismi 0-18 ball doirasida baholanadi. Oraliq nazoratda talabalarning o'zlashtirish ko'rsatkichi ma'ruzalar o'tilgan mavzular bo'yicha og'zaki, yozma ish, test o'tkazish usullari va talabani mustaqil ishi nazarda to'tilgan holda baholanadi.

Joriy va oraliq nazoratlarda saralash ballidan kam ball to'plangan va uzrli sabablarga ko'ra nazoratlarda qatnasha olmagan talabaga qayta topshirish uchun, navbatdagi shu nazorat turigacha, so'nggi joriy(JN) va oraliq nazorat(ON)lar uchun yakuniy nazoratgacha bo'lgan muddat beriladi.

Yakuniy nazorat semestr yakunida o'tkazilib, yakuniy nazoratda talabani bilim, ko'nikma va malakalari ishchi o'quv dasturidan kelib chiqqan holda fanning umumiy mazmuni doirasida baholanadi. Yakuniy nazorat og'zaki so'rash, amaliy topshiriqlarni mustaqil echish, suhbat, yozma ish yoki test o'tkazish usulida amalga oshiriladi.

Fan bo'yicha joriy va oraliq nazoratlarga ajratilgan umumiy ballning 55 foizi, ya'ni 39 ball saralash balli hisoblanib, ushbu balldan kam ball to'plagan talaba yakuniy nazoratga kiritilmaydi.

Joriy (JN) va oraliq nazorat (ON) turlari bo'yicha 55 va undan yuqori ballni to'plagan talaba fanni o'zlashtirgan deb hisoblanadi va ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratga kirmasligiga yo'l qo'yiladi.

Talabani semestrda joriy (JN) va oraliq (ON) nazorat turlari bo'yicha to'plagan ballari ushbu nazorat turlari umumiy ballining 55 foizidan kam bo'lsa yoki semestr yakunida joriy, oraliq va yakuniy nazorat turlari bo'yicha to'plagan ballari yig'indisi 55 balddan kam bo'lsa, u akademik qarzdor deb hisoblanadi.

Akademik qarzdor talabalarga semestr tugaganidan keyin qayta o'zlashtirish uchun bir oy muddat beriladi. Shu muddat davomida fanni o'zlashtirna olmagan talaba, fakultet dekani tavsiyasiga ko'ra belgilangan tartibda rektorning buyrug'i bilan talabalar safidan chetlashtiriladi. Reyting nazorati jadvallari, nazorat turi, shakli, soni hamda har bir nazoratga ajratilgan maksimal ball, shuningdek joriy va oraliq nazoratlarning saralash ballari haqidagi ma'lumotlar fan bo'yicha birinchi mashg'ulotda talabalarga e'lon qilinadi.

Yakuniy nazoratni "Yozma ish"asosida o'tkazish

Talabalarni psihologiya o'qitish metodikasi fanidan yakuniy nazoratni test topshiriqlari yoki "Yozma ish" usulida topshiradilar va ularni o'zlashtirish ko'rsatkichi 0 dan 30 ballgacha baholanadi. Yakuniy nazoratni "Yozma ish" usulida topshirilganda talabalar bilimi 0-6 ball (YaN ballining 20 foizi) oralig'ida baholanadi. Yakuniy nazoratni 0-24 ball (YaN ballining 80

foizi) oralig'ida baholanadigan qismi kompyuter sinflarida test topshiriqlari asosida o'tkaziladi. Talabalar berilgan 30 ta test topshiriqlari bo'yicha har bir to'g'ri javob uchun 0,8 ballga ega bo'ladilar.

Agar yakuniy nazorat "Yozma ish" usulida amalga oshirilsa, sinov ko'p variantli usulda o'tkaziladi. Har bir variantda ikkitadan savol hamda bittadan amaliy topshiriq bo'lib, har bir savolga tegishli javoblar yoziladi. Har bir savolga yozilgan javoblar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichi 0-2 ball oralig'ida baholanadi. Amaliy topshiriq ham 0-2 ball oralig'ida baholanadi.

Berilgan har bir savolga to'g'ri va to'liq javob yozilsa, fanning nazariy va uslubiy asoslari to'g'ri qo'llanilsa, o'z mustaqil fikriga ega bo'lsa va uni yozma shaklda bayon eta olsa, javobda mantiqiy yaxlitlikka erishilsa, o'zlashtirish ko'rsatkichi 1,7-2 ball bilan baholanadi.

Amaliy topshiriq shartida belgilangan amallar to'liq bajarilsa, soliq tushumlari prognoziga ta'sir etuvchi omillar to'liq va to'g'ri aniqlansa, omillar ta'siriga ijodiy yondoshgan holda xulosa va fikrlar bildirilsa, 1,7-2 ball bilan baholanadi.

Berilgan har bir savolga to'g'ri javob yozilsa, fanning nazariy va uslubiy asoslari to'g'ri qo'llanilsa, javobda mantiqiy yaxlitlikka erishilsa, o'zlashtirish ko'rsatkichi 1,4-1,6 ball bilan baholanadi.

Amaliy topshiriq shartida belgilangan amallar to'liq bajarilsa, soliq tushumlari prognoziga ta'sir etuvchi omillarning bir qismi to'g'ri aniqlansa, xulosa va fikr bildirilsa, 1,4-1,6 ball bilan baholanadi.

Berilgan har bir savolga to'g'ri javob yozilsa, fanning nazariy va uslubiy asoslari to'g'ri qo'llanilsa, o'zlashtirish ko'rsatkichi 1,1-1,3 ball bilan baholanadi.

Amaliy topshiriq shartida belgilangan amallar to'liq bajarilsa, xulosa va fikr bildirilsa, 1,1-1,3 ball bilan baholanadi.

Berilgan har bir savolga javob yozilmasa, noto'g'ri javob yozilsa yoki o'quv adabiyotidan so'zma-so'z ko'chirib yozilsa, o'zlashtirish ko'rsatkichi 0-1 ball bilan baholanadi.

Amaliy topshiriq shartida belgilangan amallar bajarilmasa, xulosa yozilmasa 0-1 ball bilan baholanadi.

Yozma sinov bo'yicha umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan savollarning har biri uchun yozilgan javoblarga qo'yilgan o'zlashtirish ballari qo'shiladi va yig'indi talabanning yakuniy nazorat bo'yicha o'zlashtirish bali hisoblanadi.

Yakuniy nazoratni "Test topshiriqlari" asosida o'tkazish

yakuniy nazoratni test topshiriqlari yoki "Yozma ish" usulida topshiradilar va ularni o'zlashtirish ko'rsatkichi 0 dan 30 ballgacha baholanadi.

Agar yakuniy nazorat "Test topshiriqlari" asosida amalga oshirilsa, sinov ko'p variantli usulda kompyuter sinflarida o'tkaziladi. Har bir variantda 30 tadan test topshirig'i bo'lib, talabaga savollarning javobini belgilash uchun 30 daqiqa vaqt beriladi. Har bir test topshirig'iga talaba tomonidan berilgan javoblar 1 ball bilan baholanadi.

Berilgan test topshiriqlarining 26-30 tasiga to'g'ri javob belgilagan talaba 26-30 ball oralig'ida baholanadi.

Berilgan test topshiriqlarining 22-25 tasiga to'g'ri javob belgilagan talaba 22-25 ball oralig'ida baholanadi.

Berilgan test topshiriqlarining 17-21 tasiga to'g'ri javob belgilagan talaba 17-21 ball oralig'ida baholanadi.

Berilgan test topshiriqlarining 16 va undan kamiga to'g'ri javob belgilagan talaba 0-16 ball oralig'ida baholanadi.

12-mavzu. PSIXOLOGIYANI O'QITISHNING XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Psixologiya fanlar tizimi.

2. Psixologiya fanlarini o'qitish xususiyatlari.

Nazariy umumiy psixologiyani va uning nazariy sohalarini o'qitish faqatgina mazmuniy tomonidan emas, balki metodikasi bilan ham o'ziga xos xususiyatlariga ega, chunki o'qitishning metodikasi doimiy ravishda eng tushunarli usullari va metodlarini izlar ekan unda bugungi kundayoq uning ba'zi bir metodik xususiyatlarini ko'rsatish mumkin.

Ularga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Psixologiya tarixi bo'limi. Psixologiya tarixi — universitetlar va akademiyalarda psixologiya fakultetlarida o'rganiladigan psixologiya fanning sohasidir, lekin bu amaliy emas, balki nazariy fan hisoblanib u psixologiyani hozirgi kundagi holati uning reproduktiv tahlili asosida tushuntiradi. Psixologiya tarixi qadimgilarning psixikaga (jonga) qarashlaridan boshlab va u haqidagi bugungi kundagi ilmiy tasavvurlar bilan fanning rivojlantirish jarayonini uning dinamikasini qayta tiklaydi.

Talabalar psixologiya tarixini o'rganishlarida fanni vaqt davomida rivojlanish mantiqini o'zlashtirib olishlari muhim ya'ni qanday ijtimoiy talablar uni yaratgani va u qanday qilib ularni qondirishga yordam berganini bihb olishlari kerak. Psixologiya tarixi fani qadimgi davrlaridan to bizning kungacha rivojlanishini kuzatadi, tushuntiradi, zamonaviy nazariya va farazlarni chuqurroq tushuntirishga imkon beradi, ularga tarixiy yondashishni o'rgatadi.

Fanning rivojlanish mantiqi va tarixini tushunish talabalarga o'z imkoniyatlari ongida ishonch hissini namoyon qilish, milliy psixologik bilimlarni faqatgina adabiyotlardan balki shaxsiy tadqiqotlarida, ilmiy psixologiyaning amaliy sohalarida yoki amaliy psixologiyaning aniq sohalarida yangi ilmiy yoki amaliy xulosalarga kelishiga yordam beradi.

Shunday qilib, ilmiy fikrning o'zaro aloqasi qonuniy sodir bo'ladi. Turli psixologik maktablar va yo'nalishlarda o'z aksini topgan alohida farazlar, modellar, faktlar umumlashtirish turlari ko'pligiga qaramay bunda turli aholilar va rapg-baranglikka qaramay doimiy jaranglovchi

«kuy» mavjud. U fanning butun tarixi orqali o'tadi. Bu uning rivojlanishining mustahkam tuzilishlarini qamrab oladi, unga asos bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy psixologiya fanini o'rganar ekan, inson ana shu o'q chizig'iaan o'rganib chiqishi kerak. Ana shunda u yo'ldan adashmay oxirigacha ilmiy psixologik fikrlarni egallab olishgacha o'tadi.

Psixologiya tarixini rivojlanishi yuksak e'tibor va ehtiyotkorona munosabatni talab etadi. Psixologiya tarixining nazariy fan sifatidagi xususiyatlari bir vaqtning o'zida ham psixologik fan bo'lishi o'qituvchidan bu fan bo'yicha dars berishda alohida metodik yondashishni talab etadi. Ikki nazariy fanlar - umumiy psixologiya va psixologiya tarixi fanlarini o'qitish ketma-ketligini qayta aniqlash lozim. Ba'zan psixologiya tarixi oldin o'qitiladi, ba'zan aksincha, ko'pincha esa ular birgalikda olib boriladi.

Agarda psixologiya tarixi bo'yicha ma'ruzalarda keyinchalik xato deb hisoblanib yo'q qilingan qarashlar bayon etilsa, lekin talabalar ham bu muammolarga zamonaviy qarashlarni bilmasalar, unda tarixiy jarayonni mantiqiy mos ravishda tushuntirishda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ular zamonaviy psixologiya kategoriyalarini bilmay, bugungi kungacha kashf etilgan psixologik, mexanizmlarni va boshqa narsalarni bilmay bir-birini to'ldirib kelgan turli psixologik maktab va psixologlarning nazariyalari va qarashlari haqidagi tarixiy ma'lumotlarni tanqidiy qabul qilish va ularning fan tarixida tutgan o'rnini to'g'ri baholash, fanning rivojlanishiga qo'shgan hissalarini bilib olish imkoniyatiga ega bo'lmaydilar.

Talabalarga qachonlardir rivojlangan bir nazariyaning keyinchalik esdan chiqarilishi va zamonaviy psixologiyada hech qanday rol o'ynamasligini tushunishi ba'zan qiyin bo'ladi. Ular misol uchun R.Dekart va I.M.Sechenovlarning refleks tushunchalaridagi asosiy farqni ko'rmaydilar. Psixologiya tarixida haqiqiy rivojlanish sifatida qoldirgan I.M.Sechenovning reflektorlik nazariyasini XVII asrda R.Dekartning reflektor yoyi kashfiyoti bilan taqqoslanganda yangilik nimalardan iborat?

Bunday misollar juda ko'p, ular zamonaviy psixologik qarashlar bilan dastlab tanishib olmay turib psixologiya tarixini o'zlashtirish qiyin bo'lishini ko'rsatadi.

Agarda psixologiya tarixi umumiy psixologiyadan keyin yoki hech bo'lmasa nazariyadan keyin o'rganilsa, unda bu qiyinchiliklar ancha kamroq bo'lar edi. Psixologik fikrlashning rivojlanishi tarixiy mantiqni va doimiy ravishda umumiy psixologiyaning zamonaviy nazariyalariga murojaat etish, o'qitishda psixik holatlarga amal qilish u yoki bu qarashlar,

konsepsiyalar, nazariyalarning noto'g'ri ekanligi sabablarini tushuntirishi kerak. Psixologiya tarixini o'rganishning boshqa bir qiyinchiligi qadimgi va o'rta asrdagi g'oya va fikrlari allaqachon esdan chiqib ketgan va ba'zan juda ham sodda psixologik tasavvurlarni shu bilan birga xato va mantiqsiz deb tan olingan ba'zi zamonaviy nazariyalarni va ilmiy psixologik fikrlar yo'nalishlarini o'rganish zarurligini tushunmasliklari bilan bog'liq. Hozirgi zamonda to'g'ri yo'l to'tish va kelajakni tahlil qilish asosiysi esa psixologiya rivojlanishining ijtimoiy tarixiy jarayon sifatida obyektiv qonuniyatlarni ijodiy o'zlashtirish uchun haqiqiy tarixiy rolini tushunmaslik va to'g'ri baholamaslik talabaga xalaqit beradi.

Talabaning o'z fikrini psixologiya tarixining umumiy psixologiya bilan hamda uning aniq sohalari bilan bog'liqligini tahlil qilishga yo'naltirishga yordam berish uchun muammoni o'quv masalalari kabi metodik vositalardan foydalanish mumkin. Masalalardan shunday savollar qo'yiladiki, talaba psixologiya tarixini o'rganar ekan zamonaviy nazariyaga murojaat etish va aksincha, umumiy psixologiya yoki psixologiyaning boshqa zamonaviy sohasini o'rganishda uning o'rnini fan tarixida paydo bo'lishi va rivojlanishini taqqoslash kerak bo'ladi.

Bu talabaga zamonaviy juda dolzarb hisoblangan psixologik nazariyanigina emas, balki uning rivojlanishi va yaqin tarixini ham o'rganish mazmunini tushunishga fan tarixida yuzaga kelgan va insoniyatning psixik tushunishda ilgari olib borilayotgan har bir yangi g'oyalarning obyektiv ijtimoiy zarurligini tushunishga yordam beradi.

Psixologiya tarixini o'rganish bo'yicha yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlari va uni talabalar o'zlashtirishlari, qiyinchiliklari bo'yicha aniq bir xulosaga kelish mumkin: o'qituvchi uchun o'ziga xos metodik vazifa — talabalarning o'quv faoliyatini boshqarish ularning ma'ruza eshitishlaridan boshlab, to mustaqil ishlar bilan yakunlanishi hisoblanadi. Tarixiy hodisalarni uzoq davrlarda sodir bo'lganligi va shu sababli ularni bevosita kuzatish imkoniyatini yo'qligi, subyektini o'rganuvchi uchun bittagina tarixni fikrlash kuchi bilan tushuntirib beradi. Shundan kelib chiqib, o'qituvchi uchun ham «bitta yo'l qoladi—talabalarga kerakli o'quv masalalarni mustaqil bajarish uchun imkoniyatni yaratib berib, ularning fikrlash faoliyatlarini boshqarish, ma'ruzalarda hamisha faktlarni yuzaki keltirish, kitobdan matnlarni oddiy aytib berish usulida emas, balki ma'lumotlarni bayon etish va mulohaza uslublari va keyingi seminar mashg'ulotlari haqida gapiradigan bo'lsak, ularni dasturlashtirilgan ta'lim metodi yordamida boshqarish yaxshi bo'ladi; o'qilgan ma'ruzalar va tavsiya etilgan adabiyotlarda bayon etilgan o'quv materiallarini mazmuni va mantiqiga talabalarni aniq va to'g'ri yo'naltiruvchi muammoli savollar to'plash (o'quv vazifalarini) tuzish kerak. Seminarda talabalar fikr yuritib bo'lgan mustaqil ishlar

asoslarini tashkil etgan masala savolarining mazmunini muhokama etish mumkin Shundan kelib chiqqan holda, psixologiya tarixini o'qitadigan o'qituvchining asosiy ishini quyidagicha ifoda etish mumkin. Muammoli ma'ruzani bayon etishda talabalarning mustaqil ishlarini dasturlashtirish orqali seminar mashg'ulotlaridan ijodiy munozaralarga aylanadi

Umuman olganda, psixologiya tarixi bo'yicha ma'ruzani bugungi holatga olib kelgan uni bosib o'tgan yo'lini reproduktiv tahlil qilish asosida hozirgi davr haqidagi suhbatga aylantirishga harakat qilish kerak. Albatta, ko'pchilik talabalar psixologiya tarixi bo'yicha aniq asoslarni tushuna olmaydilar va fan bo'yicha bilimlarning yagona manbayi o'qituvchining ma'ruzalari bo'lib qolishi mumkin. Shuning uchun ularning sifati uchun javobgarlik mas'uliyati juda yuqori bo'ladi. Talabalar uchun juda ham noqulay vaziyatni o'quv dasturi bo'yicha talabalar kerakli adabiyotlarning yo'qligini hisobga ohb, ma'ruza qanday talablarga javob berish kerak.

Birinchiidan, ma'ruza mazmuni shunday tuzilishiga harakat qilish kerakki, psixologiya tarixining asosiy davrlari va bosqichlari qisqa shaklda va aniq mantiqiy bayon etilsin. Talaba ana shu davrlar pog'onalaridan yuqoriga ohb chiquvchi uni taraqqiyotga olib keluvchi bosqichlarini ko'rishi muhimdir.

Ikkinchiidan, katta ahamiyatli ilmiy kashfiyotlar bilan bog'liq hodisalarni tarixiy (xronologik) ketma-ketlikda bayon etish kerak, ularni shunday qurish kerakki ilgari ilmiy ma'lumotlar asosida pishib yetishishi mantiqi va ularning aynan ana shu tarixiy davrda paydo bo'lishini obyektiv sirlari ko'rsatib berilsin. Talaba hodisalar tartibida faqatgina davr bog'liqligi emas, ma'lum mantiq va ijtimoiy hayot talablariga bo'ysinuvchi ilmiy fikrning harakatini ko'ra bilsin.

Uchinchiidan, psixologiya tarixi fanining rivojlanishi mantiqiy va davriy bog'liqliklarida hodisalar ma'lum tartibi sifatida bayon etilib, o'qituvchi asosiy tushunchalar, ilmiy mazmunlashgan yoki ushbu fanning juda keng tushunchasi sifatidagi kategoriyalarning o'zgarganligini esdan chiqarmashgi kerak, bunda atamalar ilgaridan qolgan bo'lishi mumkin. Misol uchun refleks, obraz, sabab, shaxs, intellekt va hokazolar tushunchalarini talqin etishda turli vaqtlarda turlicha mazmunlar taqlif etilgan. Balki psixologiya tarixiga bog'liq oxirgi maqolalardan foydalanib, bu soha tushunchalarini tahlil qilish bo'yicha maxsus ma'ruzalar tashkil etish kerak bo'ladi.

To'rtinchiidan, o'quvchiga qachonlardir aniq yangi xulosaga olib kelgan fandan muhim har bir hodisani ushbu muammoga zamonaviy qarashlar bilan bog'liqlikda ko'rsatib bera olish imkoniyati mavjud bo'lishi lozim.

Quyida o'qituvchi tanlab olib yoki to'laligicha foydalana oladigan yo'naltiruvchi savollar ro'yxati keltiriladi.

Birinchidan, ma'ruzalar uchun ular psixologiya tarixidan alohida davrlarni muammoli bayon etish uchun metodik material bo'lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, nazariy konsultatsiya sifatida o'qituvchining ma'lum dastlabki tushuntirishlari bilan o'quv vazifalari, talabalarning mustaqil, ishlari va boshqalar.

Uchinchidan, seminar mashg'ulotlarida, munozaralarda qo'llash imkonini beradi.

Seminar mashg'uloti uchun topshiriq va savollar:

Odamlar qadimgi davrlardayoq hayotining muammolari bilan qiziqqanlar, u hozirgi kunda psixik holat sifatida ma'lumdir. Lekin uni sodda tushuntirganlar. Masalan, ibtidoiy jamiyatda jon faqatgina insonda emas, balki jonivorlarda, o'simlilar, buyumlarda ham bor deb tasavvur qilingan. Shu bilan birga bu jon «tanadan» mustaqil mavjud bo'ladi deb tushunilgan (psixikaga **animizim**, : jon va tana parallel va bir-biriga bog'liq bo'lmay mavjud bo'ladi). Mazkur natijalar asosida bunday qarashlar yuzaga kelgan, ular qanday kuzatishlarga asoslangan? Nima uchun ular ba'zi zamonaviy diniy e'tiqodlarda majburiy element ko'rinishida hozirgi paytgacha mavjuddir?

Eramizdan awal V—VII asrlar naturfalsafasi vakillari (Fomas Anakseman Geraqlit) animizimni yengib aniq yangi ta'limot geologizimni yaratdilar. Jon butun materiyada mavjud ya'ni jon endi materiyaning mustaqil ikkinchi qismi emas, balki uning ajralmas qismi «jonli materiya» deb tushunildi. Buning mazmunini tushuntiring.

Nima uchun naturfaylasuflarining geologizmi ulardan keyingi kelgan atomistlarni qoniqtiradi, eramizning V asrlarida faylasuf materialistlar — Demokrit, Epikur, Lukresiy ular natur faylasuflari g'oyalarini yanada rivojlantirib jonga «tanani jonlantiruvchi» organ sifatida qo'shib talqin qiladilar, organ jonni boshqaradi yoki boshqacha aytganda aql jon va qalb tana organlari kichik sharsimon eng harakatchan atomlardan tashkil topadi. Atomist olimlarning ta'limotidan psixologik dunyoqarashlarning rivojlanishida ilgari qo'yilgan qadamlar nimadan iborat va nima uchun siz bunday deb hisoblaysiz?

Psixikani tushuntirishda atomistlar birinchi ulkan muvaf- faqiyatlarga erishdilar psixikaning fizikaga bog'liqligini uning anatom - fizologik jarayonlari (materializm) qonunlariga bo'ysinishini ko'rsatadilar. Ularning ta'limotlarining qarama-qarshiligi shu vaziyatda psixika orqali ko'pgina narsalarni tushuntirib bo'lmasligidir. Misol uchun abstrakt fikrlash shaxsning ma'naviylik sharoitini, hulqini majburiy boshqarish, maqsadni tanlash va shu kabilar. Nima

uchun atomistlar qarashlari o'rniga idealizimning vujudga kelganini tushuntirib bering (eramizdan avvalgi 428—348-yillarda Platon) Idealizimning yuzaga kelishi psixologik tasavvurlar rivojlanishini ilgari bosqichi tomonidan belgilab qo'yilganini isbotlang?

Jon va tana nisbatlariga Aristotel nima yangilik kiritganini tushuntirib bering? Aristotel Platonning dualizmini yo'qotdi deb aytishi mumkin?

Psixologik qarashlarni idealistik yoki materialistik yo'nalishlarda rivojlanishining kelajak nuqtayi nazaridan bilimlarning «psixika» ichida differinsiallanishi boshlanishini (Galen eramizdan avval II asr) siz qanday baholaysiz?

Ongni idealistik talqin qilish (E.av. III-V asrlar Platon Avgustin) va uning introspeksiyaning psixologiya metodi sifatida yuzaga kelishi bilan aloqasi, zamonaviy psixologiyada psixik hodisalarni o'rganish interospektiv metodining ko'rinishlari bormi? (agarda bor bo'lsa misol keltiring, agarda yo'q bo'lsa, qanday qilib uning noobyektiv metod sharoitida umuman yo'qligini nima bilan tasdiqlaymiz?)

R.Dekartning (1556—1650) psixikaning reflektorli tabiatini kashf etishi, bu kashfiyotning inqilobiy xarakteri nimadan iborat? O'zining reflektor sxemasini butun psixikaga tarqata olmay Dekart nimalarni avvalgi holatlarida qoldiradi?

Dekartning refleks haqidagi materialistik ta'limot muammolari nima uchun materialistlar Gobbs (1588—1679) va Spinozalar (1632—1677) tomonidan tan olindi. Dekartning qarashlarida nimalar idealistik edi?

Psixologiyada determinizm prinsipini e'lon qilinishi va himoya qilinishida Gobbs va Spinozalarning xizmatlari ularning ruhiy hodisalarni tushuntirishda mexaniq qonunlarni qo'llashlarini qanday baholash mumkin, psixikani ilmiy qarashlar rivojlanishida o'sishi taraqqiyot sifatida yoki uni ortga suruvchi sifatidami?

Leybnis (1646-1716) psixikada ongsizlik tushunchasini ilgari surdi (persepsiya - qabul qilish, appersepsiya — idrok, qabul qilish) va idealistik qarash hisoblanib, borliq ko'plab ruhlardan tashkil topgan deb hisoblanadi. Shunga qaramasdan aynan idealistik holatlarda ilmiy psixologiya ko'plab yangiliklarni kiritdi. Nima uchun materialistlardan ko'ra, ko'proq uni amalga oshirish nasib etdi?

Fanda va hayotda XVII— XVIII asrlarda hukmronlik qilgan ratsionalizm ikkinchi o'ringa tushib, birinchi o'ringa sensualizm va empirizm chiqib keladi. Bu XVIII asrda ilg'or mamlakatlarda ishlab chiqarish inqilobining rivojlanishi bilan bog'liq edi. Agarda u psixologiyaga ham ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, siz bu bog'liqlikni qanday tushunasiz?

Nima uchun Djon Lokkni (1632—1704) empirik psixologiya- sining yaratuvchisi deb hisoblash qabul qilingan? Empirik psixologiyaning mazmuni va uning rivojlanishiga asos solgan Dj.Lokkning asosiy g'oyalari nimalardan iborat? Dj.Lokkda dualizm nimada namoyon bo'ldi?

Dj.Lokkdan keyin psixologik qarashiarning rivojlanishi ikki yo'nalishdan iborat bo'ladi ya'ni idealistik va materialistik shu bilan birga ikki yo'nahshning vakillari ham Dj.Lokkning g'oyalariga tayanadi.

Materialistlar Gartli (1705-1757), Didro (1773-1784) va Dj. Berkli (1685—1783) boshchihgidagi ideahstlarning qarashlarida ularning g'oyalari Dj. Lokning g'oyalarining mantiqiy davomi ekanini ko'rsatib bering?

Nima uchun Dj. Lokk ta'limotining ikkiga ajralishi sababini tushutiring?

Refleksiya haqidagi Dj.Lokkning fikri va hamma bilimlar tajribadan kelib chiqishiga o'zining qarashlari bilan qarama-qarshi chiqishining qanday tushuntirish mumkin va u psixologiyaning Dj.Lokkdan keyingi rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatdi?

Assotsiatsiya qonunini psixologiyaning asosiy qonuni deb tan olinishi va assotsianizmni hukmron psixologik yo'nalishi sifatida paydo bo'lishi?

Assotsiatsiya qonunini materialistik Gartli, idealistik Berkli va boshqalar tomonidan talqin etilishi zamonaviy psixologiyada psixik hayotdagi assotsiatsiya qonunining rivojlanish o'rni haqida nimalarni bilasiz?

Assotsianistlarning fikricha butun psixik hayotning boshlang'ich nuqtasi, tashqi ta'sir ko'rsatish hisoblanadi degan g'oyalarga qarama- qarshi, shu vaqtning o'zida qobiliyatlar haqidagi ta'limot ham rivojlanadi. Qobiliyatlar assotsiatsiyalardan kehb chiqmaydi va ularga aylanmaydi ular psixikaga ichki o'ziga xoslikka ega ya'ni tashqi ta'sirlardan qat'i nazar uning tug'ma xususiyatini tashkil etadi. Ana shu ikki nuqtayi nazarlarda psixikaning kelib chiqishiga doir zamonaviy qarashlarga sizning fikringiz qanday? (Xususan, qobiliyatlar masalasiga ham).

Psixikaning faoliyati, vazifasi haqidagi ta'limotning rivojlanishi (XVIII—XIX asrlar) fiziologiyada o'sha paytlarda psixikaning (refleks) mexaniq harakatlar bilan mos kelmasligi haqidagi yuzaga kelayotgan tasavvurlarni todirgan holda his etish va harakatlantirish nervlarining o'rtasidagi farqlarning ochilishi (I.Belli va F.Majandi) nimalardan iborat?

Refleksfalsafiy tushunchadantajribalarbilantasdiqlanganmoddiy biologic faktgaaylandi; sezuvchinervlarga ta'sir etish nervi impulse nervmarkaziga orqamiya, undano'tib harakatlarni vibo'yicha muskullarga yo'yshakliga egarefleksning yo'lianashunday bo'lishi mumkinmi? (Reflektor yoyi).

Anashuma'lumotlar bilan organizmga xos ikki darajali harakatlar beixtiyoriy (ongli) vaixtiyorsiz (ongsiz) ravishdagi harakatlar haqida XIX asr birinchi yarmidagi fiziologiyada umumiy qabul qilingan tasavvurlarni asoslab bering.

16. Psixologik bilimlarda qarama qarshiliklar ham mavjud edi. Bir tomondan psixikada hamma narsa refleks bilan tushuntirish ya'ni tashqi ta'sir ko'rsatish va unga javob qaytarishi sifatida, lekin boshqa tomondan faqatgina insonning emas balki jonivorlarning ham turli sharoitlarga o'z xulqlarini moslashtirish qobiliyati faol maqsadga muvofiq harakatlarni refleks bilan tushuntirish mumkin emas edi.

Assotsiatsiya tushunchasi ham nervlarning mexanik bog'liqliklari yangi sharoitlarga moslashishi, oldindan ko'ra bilishi va shu kabi murakkab harakatlarni tushuntirib bera olmas edi.

I.M. Sechenov (1829—1903) o'zining «Bosh miya refleksiari» asarida (1863) «ongli va ongsiz hayotning hamma hodisalari kelib chiqishi bo'yicha refleks demakdir» deb isbotlab, ana shu qarama-qarshilikdan chiqish yo'lini topadi. Uning tanlangan falsafiy va psixologik asarlari to'plamiga qarang (M. 1947, 176-bet).

Talabalarga savollar I.M. Sechenov psixologiyaga nima yangilik kiritganligini ko'rsatib bering:

- a) refleks tushunchasi;
- b) psixika va ong o'rtasidagi nisbatlar tushunchasi;
- d) psixika miya vazifasi sifatidagi tushunchasi;
- e) bilish jarayonlarining moslashtirish hodisasini ta'minlash bo'yicha boshqaruv harakati sifatidagi rolini tushunish;
- f) miyaning maxsus bo'limlarida tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni saqlanishi va qayta ishlash refleksi bo'g'ini sifatida miyani tushunish.

I.P. Pavlov (1849—1936) I.M. Sechenovning nazariy xulosalariga tayanib, jonivorlarning odamning ham tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarini miya tomonidan boshqarilishi qonuniyatini kashf etdi shuningdek, u ikkinchi signallar tizimi haqidagi ta'limot deb ataldi. Shartli refleks tushunchasining mazmuni nimadan iborat? I va II signallar tizimining mohiyati? Bu psixika va refleks tushunchalarining mazmuni qanday qilib ilgari qarashlar bilan o'zaro munosabatlarda bo'ladi?

XX asrga kelib, psixologik bilimlar rivojlanishi qadimgilarining animistik tasavvurlaridan tortib psixika haqida obyektiv dunyoning subyektiv obrazi sifati haqidagi tushunchagacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi. Qanday qilib turli davrlarda fan tomonidan ishlab chiqilgan faktlar oxir oqibat psixika obyektiv dunyoning subyektiv obrazi sifatida ekanligi haqidagi xulosaga olib kelishini, bu yo'ldagi asosiy davrlarni ko'rsatib o'ting?

XX asr boshlarida psixologiya fanida inqiroz davri boshlandi. Uning mohiyati va sabablari nimada ular XX asr oxiriga kelib bartaraf etildimi?

XX asrning birinchi yarmida psixologiyaning rivojlanishi uning muammolarini ishlab chiqish, ilmiy asoslarini yaratish davri boshlanadi. Mamlakatimiz va chet ellarda ko'plab ilmiy maktablar va yo'nalishlar yuzaga keldi, shunga muvofiq ulardan asosiylarini ko'rsatib o'ting.

Talabalar uchun quyidagi savollarga qisqacha ta'rif berish taqlif qilinadi.

1. Har bir maktab psixologiyaga nima yangilik kiritdi?
2. Ushbu yunalishdagi izlanishlarga nima sabab bo'ldi?
3. Tadqiqotlarda psixika haqidagi ilmiy bilimlar taraqqiyotida qanday rol o'ynaydi (farazlar, xulosalar, kashfiyotlar).
4. Bu xulosalarning psixologiya uchun zamonaviy ahamiyatlari qanday?
5. Psixologiyadagi keskin o'zgarish muammosini o'rganish yuzasidan yangi maktablar va yo'nalishlarning paydo bo'lishi va rivojlanishini nimalarda ko'rishimiz mumkin?
 - a) Bixeviorizm;
 - b) Geshtaltpsixologiya;
 - d) Freydizm yoki psixoanaliz va nofreydizm;
 - e) reaktologiya va refleksologiya;
 - f) genetik psixologiya;
 - g) kognitiv psixologiya;
 - h) L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasi;
 - i) L.S.Vigotskiy, L.Rubinshteyn, A.N.Leontevlarning faoliyat nazariyasi.

Talabalarni mustaqil faoliyatlarini ta'minlash maqsadida quyidagi topshiriqlar majmuasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir:

- 1) 1917-yilgacha Rossiyada psixologiyani rivojlanishi tarixi yuzasidan fikr mulohazalarinigizni yozma tarzda bayon qiling?

Hozirgi davrda Rossiyada rivojlanayotgan zamonaviy psixologiyaning asosiy sohalarini aytib bering. Ular tomonidan ilmiy psixologiya rivojlanishi borasida qanday yangiliklarni kiritganligini ko'rsatib bering?

Quyidagi masalalar bo'yicha o'zingiz uchun umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishga harakat qiling.

Psixologiya tarixini o'rganishda bo'lajak psixolog sifatida qanday amaliy bilimlarini qo'lga kiritdingiz?

Psixologiya tarixi fanining o'qitilishida qaysi muammolar adabiyotlarda siz uchun yetarlicha o'rganilgan ayrim mavzularning mazmuni to'la ochib berilmagan va shuning uchun talabalarga unchalik tushunarli emasdek tuyuladi: balki bu muammolarni hal etish fan tarixida qanday o'rin egallaganligi yoki hozirgi davrda bu qanday ahamiyat kasb etishini aniqlash bilan bog'liqdir.

Quyidagi muammolarni ishlab chiqishda qaysi ilmiy maktablar yoki olimning xizmati ahamiyatli bo'lganligini aytib bera olasizmi?

Nerv sistemasining reflektorlik faoliyati psixik faoliyatning asosiy fiziologik sharti:

- ongsizlik va uning onglilik bilan nisbatlari;
- insonning psixik rivojlanishining madaniy-tarixiy konsepsiyalari;
- faoliyat nazariyasi.

Tinglaganma'ruzalaringizvao'qibchiqqanadabiyotlaringizasosidaquyidagiko'rsatilganasosi ytushunchalardanbirortasiilmiymazmuniniasta-
sekino'zgarishinitahlilqihshasosidapsixologiyafanirivojlanishiningtarixiyjarayondaginazariyqara shlarinio'zgaribborishinio'ztushunchangizorqalibayonqilibbering; obraz, sabab, refleks, shaxsharakat (faoliyat), psixika, ongkeltirilgantopshiriqlartartibipsixologiyatarixibo'yichaadabiyotlarnitalabalargahardoimyetish masligibufanbo'yichadarsliklarniumumanyo'qliginihisobgaolibtuzilgan.

O'ylaymizki mazkur savol-topshiriqlar psixologiya tarixining asosiy muammolarini ma'ruzalarda bayon etish va seminar mashg'ulotlarida muhokama qilishda o'qituvchiga eng qisqa va samarali yo'llarni tanlashga yordam beradi.

REJA:

1. Umumiy psixologiya fani baxsi va ahamiyati.
2. Umumiy psixologiya fanini o'qitishda yangi metodlardan foydalanish.

Ushbu fanni o'qitishning asosiy maqsadi — talabalar tomonidan psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarini o'zlashtirilishi hisoblanadi. Umumpsixologik nazariyalar, bilimlar ularning psixologiyadagi amaliy baholari xususan, yosh va pedagogik, ijtimoiy sohalarni o'rganishlarining asosini tashkil etishi kerak. Psixologiya fanining zamonaviy yutuqlarini o'zlashtirish talabaga undan awal qanday qarashlar va nazariyalar yuzaga kelgani va qay darajada ular ilmiy taraqqiyotiga yordam berishiga, barchasiga ongli ravishda yondashishga imkon beradi.

Umumiy psixologiyani o'rganish psixologiya tizimidagi boshqa o'quv kurslarini o'zlashtirishda metodologik ahamiyatga ega, chunki umumiy bilimlarsiz xususiyatlarni tushunib olish mlimkin emas. Bundan kelib chiqib, ma'ruza o'qishda va adabiyotlar bilan talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda talaba uchun har bir yangi ilmiy qoidani hayotda kuzatiladigan psixologik hodisalar bilan tushuntirish, balki ular ishlarini qanday tushuntirilganligi va zamonaviy umumiy psixologiyada qanday tushuntirilishi bilan ham taqqoslash zarur hisoblanadi. Ma'ruza mavzulari fanning rang-barangligi, bo'limlar mazmunida psixologiyaning asosiy muammolarini to'planishi, bir-biri bilan bog'liq tushunchalar tizimi sifatida bayon etilishi mumkin bo'lishi uchun bir nechta katta bo'limlarga jamlanganligi maqsadga muvofiq bo'lardi. Shunga muvofiq amaliy va seminar mashg'ulotlaridan kiritilishi mumkin bo'lgan tafsilotlari haqida ma'ruzalarda batafsil gapirib o'tish kerak bo'lmaydi. Misol uchun idrok etish psixik jarayonlarning har biriga batafsil tavsifnoma berib o'tish zaruriyati bo'lmaydi, lekin ularning faoliyati davomida ular o'rtasidagi o'zaro aloqalar va bog'liqliklariga talabalarni e'tiborini qaratish ularning vazifalarini ko'rsatish kerak. Keyingi seminar laboratoriyalar, amaliy ishlari davomida ular faqatgina nazariy emas, balki amaliy tajriba orqali chuqur o'rganish mumkin bo'ladi.

Shu bilan birga auditoriyada talabalarning kasbiy xususiyatlarni hisobga olish kerak. Misol uchun, pedagogika oliy o'quv yurtining matematika fakultetida o'quvchilarning matematik qobiliyatlari borasida nazariy asoslarini chuqurroq o'rganish va bo'lajak o'qituvchilarni bolalarda

matematik qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish metodikasi bilan qurollantirishi mumkin bo'ladi.

Beriladigan soatlar soniga qarab ma'ruza kurslar bo'yicha turli variantlarda bo'limlarga ajratilgan bo'lishi mumkin. Masalan, umumiy psixologiyaning hamma muammolari beshta, oltita yoki yetita ma'ruza bo'limlarga ajratilgan bo'lishi mumkin. Bu berilgan soatlar soni va o'qituvchining fikriga bog'liq bo'ladi.

Quyidagicha variantlar uchraydi

3. Psixologiyaga kirish. Shaxsning idrok etish jarayoni. Shaxsning emotsional — irodaviy sohasi, shaxsning psixologik xususiyatlari (beshta bo'lim).

4. Umumiy psixologiya fan sifatida, uning obyekti va predmeti faoliyat psixologiyasi, shaxs psixologiyasi va idroki, emotsional irodaviy sohasi, xarakteri va temperamenti, shaxsning qobiliyatlari va yo'nalganligi (oltita bo'limlar).

5. Psixologiya fan sifatida va uning asosiy sohalari faoliyat psixologiyasi, shaxs psixologiyasi, shaxs faoliyatida idrok etish jarayonlari, faoliyatda emotsiya va idrokning rivojlanishi, ta'lim- tarbiya psixologiyasi muammolari, munosabatlar psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar psixologiyasi (yetita bo'lim).

O'qituvchi nimaga asosiy e'tiborni kuchaytirishni xohlashiga qarab ularning har biriga turli miqdorda soatlar ajratilishi mumkin. Misol uchun bo'lajak ishlab chiqarish tashkilotchilari va jamoa rahbarlari uchun faoliyat psixologiyasi va shaxslararo munosabatlar psixologiyasining muammolarini yaxshiroq bilib olishlari, bo'lajak o'qituvchilarda esa shaxs psixologiyasi va uning rivojlanishi, ta'lim va tarbiya psixologiyasini bilishi bilan bog'liq bo'ladi.

Seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida ma'ruzachi rejalashtirilgan savollarini yechimini topishi kerak. Shu bilan birga nazariy xususiyatdagi ma'ruzalardan farqli ravishda ular talabalarda psixologik hodisalarni o'rganish va qayta o'zgartirish uchun amalda nazariy bilimlardan foydalanish mahoratini shakllantirishga hamda shu bilan ularni amaliy vaziyatlarda psixologik to'g'ri yo'l to'tishga o'rgatishga qaratiladi.

Albatta, ma'ruzada bo'lgani kabi mashg'ulotlarda ham o'qituvchi o'qitishning faol metodlaridan foydalanishga harakat qiladi va talabalarni ilmiy va amaliy muammolarni tahlil qilib, psixologik kategoriyalar bilan fikrlashga o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Bu maqsad ma'ruzalarda bo'lgani kabi (muammoli bayon etish uchun) talabalarning mustaqil va amaliy mashg'ulotlarida (seminar laboratoriyalar) o'quv topshirig'i sifatida muammoli savollar hamda vazifalar yordamida erishish mumkin.

Bu savol — masalalar shunday tuzilishi kerakki, ular talabalarni fanning asosiy muammolari haqida mulohaza yuritishga yo'naltirsin; *birinchidan*, psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarini o'rganib, bilib olishga; *ikkinchidan*, hayotiy vaziyatlarda psixikaning haqiqiy ko'rinishlari mos ravishda ularni tushunishga; *uchinchidan*, fanda ularni idrok etish tarixiy mantiqiy jarayon sifatida c' -hntirsin.

Shunday qilib, talaba kitobdagi matnlardan chetga chiqishi orqali, hayotiy haqiqatga yaqinlashadi va ularni ma'ruzadan yoki kitobdan o'qib bihb olgan nazariy qoidalari nuqtayi nazaridan tushunishga harakat qiladi.

Quyida o'quv topshiriqlari uchun tahliliy savollar va masalalar keltiriladi, ular asosan talabalarning fikrlash faoliyatlarini faollashtirishga qaratilgan. Ular o'qituvchilarga yordam sifatida pedagogik masalalarni hal etish uchun tuzilgan ba'zi savollar talabalarga o'quv topshiriqlari tarkibida mustaqil faoliyatlari uchun va bu ishlar natijalarini keyinchalik seminar yoki amaliy mashg'ulotlarda muhokama etish bilan berilishi mumkin. Talabalar uchun murakkab bo'lgan savollarning bir qismi o'qituvchi tomonidan beriladigan ma'ruzalardan foydalanish mumkin. Shu o'rinda talaba ana shu qiyin bo'lgan savollarga o'zi uchun javob oladi. Bundan tashqari, o'qituvchi savollarni o'zgartirishi mumkin yoki aniq o'quv talablari, asosida o'z savollarini tuzishi mumkin.

Demak, o'quv topshiriqlari:

1. Ushbu topshiriqning savoli I kurs talabasi uchun juda qiyin bo'lishi mumkin. Shuning uchun ma'ruzada muammoli bayon etish orqali foydalanish mumkin. «Psixologiya» fan sifatidagi mazmuni nimadan iborat? Bu masalada darslik va lug'atlarda turlicha nuqtayi nazarlar mavjudligini qanday tushuntirish mumkin?

1. Psixologiyaning predmeti — «psixik hayotning aniq hodisalari» (Umumiy psixologiya darsligida)

2. Psixologiya «psixikaning rivojlanishi va faoliyati qonuniyatlarini hayotiy faoliyatning alohida shakli sifatida» o'rganadi.

3. Psixologiya — insoning va jonivorlarning obyektiv realliklarini his etish, qabul qilish, tushunchalari, sezgi va psixikaning boshqa hodisalari shaklida aks ettirishning faol jarayonini o'rganadi (psixologik lug'at).

4. Psixologiyaning o'rganish predmeti ko'plab subyektiv hodisalarni o'z ichiga oluvchi inson va jonivorlarning psixikasini o'rganadi. Psixika — psixologiyada o'rganiladigan barcha psixik hodisalarning to'plamini ifoda etuvchi umumiy tushunchadir.

Psixologiya — haqiqatni psixik aks ettirish, ko'rish, to'g'rilash va amal qilish haqidagi fandır.

Nima uchun psixologiya predmetini bunchalik ko'p ta'riflari mavjud ular mazmunan turlichami yoki faqatgina shakli so'zi bilan ifodalanishi bo'yicha turlichami? Balki ular juda ham umumiy va hammasi bo'yicha kengdir va umuman olganda ularning barchasi bitta umumiy psixika mazmuniga egadir.

Agarda ularning orasida, noto'g'ri ta'rif bo'lmasa, unda nima uchun ular har xil; masalani bunday keng qo'yilish albatta talaba uchun mo'ljallanmagan, balki o'qituvchining ma'ruzani bayon etishida tanlovchanlik metodikasidan kelib chiqib, bundan bir nechta ketma- ket tartibda kelib chiqadigan savollarni tuzish uchun o'qituvchiga yordam sifatida ko'zlangan. Undan talab qilinadigan narsa — bu psixologiya predmetining turli nuqtayi nazarlari bilan tanishishda talabada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan savollarga javob topishdir.

Talabada o'rganayotgan fani haqida aniq tasavvur mavjud bo'lishi kerak. Psixologiya haqida gapirsak, unga bo'lgan nuqtayi nazarlarning turli tumanligi bo'yicha aniq ifodalangan va umumiy qabul qilinganlar hisoblanmasligi ko'rinib turibdi. O'qituvchi uchun qiyinchiliklar ana shundan kelib chiqadi: Bir tomondan talabada fan predmeti haqida aniq tushunchani shakllantirish kerak, boshqa tomondan esa bu narsa ilmiy doiraning o'zida ham mavjud emas.

Ushbu muammo dars o'tish amaliyotida odatda qanday hal etiladi? Psixologiyaning predmeti haqida savolga javob berishning ikkita usuli mavjud. Ularni Yu.V.Gareyter shunday ko'rsatib beradi; birinchi usul psixologiya predmetiga turli nuqtayi nazarlar fanning tarixda qanday paydo bo'lgan bo'lsa, shunday ko'rsatib chiqishni ko'zda tutadi. Nima uchun bu nuqtayi nazarlar bir-birini almashtirib kelgani sabablarini tahlil qilish, oxir oqibat ulardan nima qolgani va bugungi kunda qanday tushuncha shakllanganligi bilan tanishib chiqishdir. Psixologiya predmetini ochib berishning ushbu usulini u keyingi barcha ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida foydalanishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Birinchi ma'ruzada esa ikkinchi usul bilan cheklanishni afzal biladi, ya'ni bu qisqacha javob berish yo'li orqali amalga oshiradi. Bu qisqacha javob rasmiyga o'xshaydi, lekin shunga qaramay juda ham aniq hisoblanadi. Javobning mazmuni psixologiya — bu «jon» haqidagi fandır. «Jon» va «psixika» esa lingivstik nuqtayi nazardan bir narsadir, ya'ni ular mos ravishda rus va lotin tillarida bitta «qalb» hodisalarini anglatadi; ammo fan va madaniyatning rivojlanishi bilan bu tushunchalarning mazmunlari ajralib keldi. Biroq tilda «jon» asosidagi ko'plab so'zlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, psixologiya esa ko'ngil haqidagi emas balki, psixikaga oid fan bo'lib qoldi. Psixologiya predmetini bunday

tushuntirish metodikasi, unda ikkala usulga ham tarixiy yondashishni ifoda etsada, lekin juda kam qo'llanilishi mumkin, chunki «psixologiya» predmetining tushunchasini hozirgi holatini ko'rsatadi. Shu sababli psixologiya predmetiga zamonaviy mualliflarning nuqtayi nazarlari nimalarda farq qilishini ko'rib chiqish mumkin. Agarda ularni yaxshilab o'rganib chiqilsa, unda ularni umuman va yaxlit olganda bir xil bo'lib chiqadi, chunki predmetning umumiy falsafiy tushunchasini takrorlaydilar. Shunday qilib hamma mualliflar psixologiya bu psixika haqidagi fandir yoki boshqacha aytadigan bo'lsak psixika barchasi uchun ilmiy psixologiyaning o'rganish predmeti hisoblanadi. Shu bilan birga psixikaning o'zi obyektiv haqiqatning (aks ettirilishi) ko'rinishi sifatida qaralmaydi. Ammo boshqa qarashlar ham mavjud bu P.Ya.Galperinning nuqtayi nazari bo'lib, u psixologiya fanining predmeti butun psixika hisoblanmaydi deb ta'kidlaydi, chunki uni psixologiyadan tashqari boshqa fanlar ham o'rganadi.

Psixika obyektiv dunyoni psixik aks ettirish va ongning turmush bilan munosabatlarini falsafa fani o'rganadi. Kasalliklarda psixikani tibbiyot fanlari o'rganadi, psixikaning biologik asoslarini oliy nerv faoliyati fiziologiyasi o'rganadi. Alohida psixik jarayonlarni har tomonlama bir vaqtda bir necha fanlar o'rganadi. Misol uchun, fikrlashni psixologiyada o'rganishdan tashqari ya'ni idrok etish, mantiq, kibernetika, tarix, pedagogika, etika va estetika fani hamda o'qitish metodikasi (evristika) fanlari o'rganadilar. Nutqni psixologiyadan tashqari pedagogika fiziologiya, lingvistika, oliy nerv faoliyati fiziologiyasi kabi boshqa fanlar ham o'rganadilar va har bir fan albatta psixik hodisalarning qaysidir birining aniq bir tomoni bilan qiziqadi.

Psixologiya agarda butun psixikani o'rganmasa, uning qaysi aspektlarini o'rganadi? P.Ya. Galperin psixologiyaning predmeti subyektning taxminiy yo'naltiruvchi faoliyati hisoblanadi degan g'oyani ilgari surdi. Bu g'oya u ishlab chiqqan va keng tarqalgan aqliy harakatlarining bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasining metodologik asosi bo'lib qoladi.

P.Ya.Galperin o'z tezisini mana shunday asoslab beradi. **Birinchidan**, psixikaning vazifasi oddiy qiziqish jonivorning vaziyat bilan tanishishdan yoki alohida obyektning ozuqa izlashidan tortib (I.P.Pavlov bo'yicha, «bu nima refleksi») va insonning nazariy ijodiy faoliyati bilan subyektning turh hayotiy vaziyatlarda yo'l topishi demakdir.

Ikkinchidan, atrof dunyoda yo'l topish hatto idrok etishdan fikrlashgacha, idrok etish vazifalari butun diapozonida ham faqatgina intellektual masalalar bilan cheklanmaydi, vaziyatga mos ravishda harakat qilish uchun bilib tushunib olish va baholash, yo'l topishga, talabalar sezgi, irodasiga ham muhtojdir. Ularning o'zlari esa subyektning izlash faoliyatining turh shakllaridan boshqa narsadan iborat emas.

Uchinchidan, agarda psixika hayotining hamma shakllari izlash faoliyatining turh ko'rinishlaridan iborat bo'lsa, demak psixologiya psixik jarayonlar yoki vazifalarning barchasida aynan ana shu ularning yo'l topish tomonlarini o'rganadi. Psixologiya tafakkur, sezgi tasavvur iroda qobiliyatlarni o'rganadi, deyish noto'g'ri, bu shuning uchun noto'g'riki; u tafakkur, sezgi, iroda va boshqa psixik jarayonlar vazifalarining umuman barcha tomonlarini o'rganmaydi. Psixologiya butun psixikani o'rganadi deb hisoblash noto'g'ri deb ta'kidlaydi, - P.Ya. Galperin. Chunki boshqa fanlar ham bunga tegishlidir. Ular faqatgina izlash jarayonida psixik faohyat va umumpsixik faoliyatining har bir shakli hamda umumiy psixik hayotning asosiy tomonlarini tashkil etadi, degan mazmundagina to'g'ridir. Aynan ana shu vazifasi uning boshqa hamma tomonlarini to'g'ri hisoblaydi, ular shuning uchun deyarli ana shu vazifaga bo'ysunadi. Shuning uchun, hayotda eng muhim — harakatlarni talab etuvchi vaziyatlarda to'g'ri yo'l tanlash va uni bajarishda to'g'ri harakat qilish faqatgina yo'l topish faohyatigina psixologiya fanining predmetini tashkil etadi. Hozirgi paytgacha psixologiya predmeti haqidagi taqlif etilgan tasavvurlar xato bo'lib chiqdi.

Shunday qilib, P.Ya.Galperinning psixologiya predmeti haqidagi g'oyasida ko'rsatilganlarining hammasidan prinsipial farq qiladi. Keyinchalik uning shogirdlari va izdoshlari o'zlarining hamma tadqiqotlarida ana shu nuqtayi nazarga amal qiladilar.

Psixologiya predmeti haqidagi ushbu tasavvur psixologik hodisalarning aniq mexanizmlarini izlash va topishga imkon beruvchi, ular nimadan iborat ekanini tushuntirib beruvchi metodologik tamoyil hisoblanadi. P.Ya.Galperinning psixologiya predmeti haqidagi tasavvuriga asoslangan aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllanish nazariyasini pedagogik amaliyotda qo'llanishdagi yuqori natijalari barchaga ma'lum. Hozirgi kunga kehb ikkita fikrni to'g'ri va haqiqiy deb hisoblash mumkin. Birinchisi - psixologiya predmeti haqidagi ushbu nazariy tasavvurning qo'llanilayotganligi haqida ya'ni nazariy va empirik tadqiqotlarda ilgari mavjud tasavvurlardan tashqari psixologiya o'zi doirasida psixik hodisalar mohiyatini izlash va topishga imkon beradi; ikkinchisi — psixologiyani izlash faoliyati haqidagi fan sifatida qarash, amaliy ahamiyatga egaligi, chunki inson faohyatida to'g'ri yo'l izlashga psixologlar yo'naltiradi, bu esa o'qitishda bilim, mahorat va ko'nikmalarning yuzaga kelishiga bexato sabab bo'ladi.

Psixologiya predmetini izlash faoliyati sifatida belgilanish juda to'g'ri va uni xato deyish ancha qiyin yoki hatto tanqid qilib bo'lmaydi. Chunki u psixologiyadagi mavjud tushunchalarga qarama- qarshi, balki ana shu ma'noda ularni aniqlashtiradi. O'ylaymizki, ilmiy psixologiya predmeti o'tmish tasavvurlarini shakllanishi tarixida ko'rsatib berish va ma'ruza o'qish paytida

o'qituvchiga hozirgi paytda «psixologiya predmeti»ning aniqlashgan tushunchasi P.Ya.Galperin bo'yicha izlash faoliyati hisoblanishini aytib o'tishga to'g'ri keladi. Psixologiya predmeti - bu shunchaki oddiy o'quv savoli emas, balki fanning o'zi uchun ham uni o'qitish metodikasi uchun haqiqatda mavjud jiddiy muammodir.

Yuqorida aytib o'tilgandek, psixologiya predmeti haqidagi savolga ikki turda javoblar mavjud. Birinchisi — ancha to'g'ri, lekin murakkab, ikkinchisi — nisbatan rasmiy lekin qisqa.

Birinchi usulda dastlabki ma'ruzalardan boshlaboq psixologiya predmetini bugungi kun fikrlar talqiniga ko'ra, fikrlar harakati tarixini batafsil ochib berish kerak bo'ladi. Ikkinchida esa — psixologiya qaysi savollar doirasini o'rganishini qisqacha aytib masalani chuqur tahlil qilishni keyingi darslarga qoldiriladi. Bu ikkinchi usul qisqaligiga qaramay metodika uchun umuman mos emas. Agarda har qanday mavzuni o'rganishda, qandaydir tarzda psixologiya predmeti haqidagi fikrlar tarixi to'g'risida to'xtahshiga to'g'ri kelishini hisobga olsak, bu niyatni amalda qo'llash imkoni bo'lmaydi

Bu faqatgina psixologiya tarixini mustaqil o'quv fani sifatida, umumiy psixologiya haqidagi tushuncha bo'yicha o'rganilgandagina mumkin bo'ladi. Agarda yosh davrlar, pedagogik psixologiya, tibbiyot yoki yuridik psixologiya o'rganilayotgan bo'lsa, unda xuddi shu kabi ushbu aniq fanni predmetini ochib ko'rsatish talab etiladi. Bunda ham ana shu ikki uslubdan foydalanish mumkin, shu bilan birga metodik qiyinchilikka duch kelinadi.

Shuning uchun, metodikaning birinchi usuli ancha to'g'ri, turli davrlarda bo'lgan psixologiya predmetiga hamma asosiy qarashlar bilan talabalarni darhol tanishtirib chiqish orqali qaysi qarashlar u yoki bu davrlarda asosiy ustun bo'lganligini o'qituvchi ma'ruza paytlarida tushuntirishi lozim.

Bular psixologiya predmeti haqidagi quyidagi tasavvurlar bo'lishi mumkin;

1. Jon, Ruh (Demokrit va boshqalar).
2. Anglash hodisasi (Lokk).
3. Hulqi (bixevioristlar).
4. Ongsizlik va uning onga munosabatini (Z.Freyd).
5. Reflekslar (N.M.Bexterovning reflekologiyasi).
6. Reaksiya (K.N. Kornilov reaktologiyasi).
7. Insonning va jonivorlarning psixik hayot hodisalari mexanizmlari hamda qonuniyatlari (materialistik, psixologiya tarafdorlari).

8. Faoliyat nazariyasi (A.N.Leontev).

9. Izlash faoliyati (P.Ya.Galperin).

Shunday qilib, biz muammoli metod bilan bir o'quv savoli yoki masalasini ma'ruzaga qo'yish va hal qilish metodikasini o'rganib chiqdik. Muammo psixologiya predmeti haqida bo'lganligi sababli bu savol prinsipial muhimlikka ega va shu bilan birga uni hal etishda hah yakuniy nuqta qo'yilmagan, chunki uni o'qitish metodikasi alohida e'tiborni talab qiladi.

Shuning uchun yuqorida aytilganlarni hammasini yagona haqiqat deb qabul qilish kerak emas, balki uni bu muhim masalani ma'ruzada bayon etishni ijodiy yondashish orqali amalga oshirishning yangi usuli deb hisoblash mumkin.

Quyida o'qituvchi sifatida o'zi tanlab olib foydalanishi mumkin bo'lgan boshqa o'quv topshiriqlari (muammoli savol va masalalar keltiradi).

1. Nima uchun fanni professional darajada o'zlashtirib olish uchun o'rganilgan fanni predmetini aniq tasavvur etish muhim hisoblanadi? Quyidagi keltirilgan javob variantlari I kurs psixolog talabalari bilan so'rovnoma savollari o'tkazilganda olingan natijalar qaysi birlarini xato qaysilari esa qay darajada to'g'ri ekanligini aniqlash mumkin?

a) fan predmetini aniq bilganda imtihonda yaxshi javob berish mumkin yoki nazorat ishida psixologiya bo'yicha har qanday xususiy savolni tahlil qilish mumkin;

b) fanning predmetini savollarini bilish umuman kursni o'zlashtirishda hech qanday alohida ahamiyatga ega emas;

d) fan predmetini bilar ekan inson pedagogik yoki sotsiologik vaziyatlami, psixologiyadan ajratishda qiynalib kuzatayotgan hodisalardan adashib yurmaydi;

e) fan predmetini bilish psixologiyani o'zini fan sifatida rivojlanishi uchun metodologik ahamiyatga ega ya'ni fanni rivojlantiruvchi omillar uchun muhimdir;

f) agarda psixologlar o'zlari shu paytgacha o'z fanlari predmeti tushunchasini topa olmagan ekanlar, unda ma'lum bo'lgan u yoki bu nuqtayi nazarlariga amal qilishi kerak.

g) kitobda aytilgan nuqtai nazarlarning hech biri ishonchli emas. Shuning uchun hatto, ulardan birini bilmay turib ham psixologiyaning aniq masalalarini o'zlashtirib olishi orqali psixolog bo'lishi mumkin;

h) talaba psixologiya predmetini uni o'rganishni boshlaganidanoq tushunib olish kerak (keltirilgan nuqtayi nazarlardan birini qabul qilish yoki o'zining nuqtayi nazarini ilgari surish va

uni asoslab berish kerak), aks holda o'qishda dogmatizm bo'ladi va kelajakdagi amahy belgilar ijodidan mahrum bo'ladi.

Talabalarga topshiriqlar;

Darslik va lug'atlardan psixologiya bo'yicha idrok etish jarayonlari haqidagi savol turlicha bayon etilgan, misol uchun «umumiy psixologiya» va R.S.Nemovning darsligi va «qisqacha psixologik lug'ati»ni sohshtirib ko'ring. Ba'zi darslik va lug'atlarda bu jarayonlar o'zaro solishtirilgan holda ta'kidlangan, boshqalarida esa keltirilmagan. Ammo ularning qatoriga quyidagicha psixik hodisalarni kiritish umumiy qabul qilingan deb hisoblash mumkin; sezish, his etish, idrok etish, xotira, tasavvur, tafakkur, xayol va nutq. Masalan: psixik idrok etish materiallarning sxematik shunday tartibda joylashtiringki ularni idrok etish faoliyatda ketma-ketligi va ularning ish bajarishlari o'zaro bog'hqligi tushunarli bo'lsin. Ko'rgazmali sxematik joylashtirish sxemasini xohlaganimizdan birini tanlab olish mumkin (misol uchun graf shaklini metropoleten sxemasi kabi yoki boshqalar) asosiy — bu yaqqollik va tushunarlilik sxema javobini daftarga kiriting.

Psixologik adabiyotlarda «Diqqat» tushunchasini bir necha turlicha ko'rinishda va talqin etilishini uchratish mumkin:

- a) bilish jarayonlaridan biri;
- b) qandaydir alohida mustaqil jarayon emas, balki har qanday bilish jarayonning (idrok etish fikrlash va shu kabilar) bir tomoni yoki vaziyati;
- d) psixikaning faoliyatini obyektga jamlanishini, yo'nalغانlikni ta'minlovchi shunday xislatlar;
- e) aqliy harakatlar ularni bajarilishi dasturga mosligini ichki nazorat qilish, ya'ni yo'nalish tadqiqotchilik faoliyatining vaziyatlaridan biridir;
- f) D.N.Uznadze ko'rsatma nazariyasi bo'yicha, diqqat «Inson diqqatining ichki holati» sifatidagi ko'rsatmasi bilan bog'liqdir ya'ni diqqat uning ichki holati ko'rsatmasi hisoblangan tashqi bir narsa sifatida talqin qilinadi;
- g) Ribonning fikricha, (diqqatning motorli nazariyasi) diqqatni harakatlar keltirib chiqaradi va harakatni boshqaradi, emotsiyalar natijasida yuzaga keltiriladi hamda ular bilan birga bo'ladi, ya'ni bir narsaning ustida o'ylash yoki biror narsani kuzatishdir. Masalan, darsning bir maromda va undagi ta'kidlanayotgan narsani kuzatish harakatiga emotsiya deb nomlash mumkin emas, demak bu yerda diqqat ham mavjud emas.

Talabalarga shunday ko'rsatma beriladi ya'ni yuqoridagi topshiriq, qarashlarni tahlil qilib chiqib o'z munosabatingizni bildiring, qaysi nuqtayi nazarlar sizga yoqadi va nima uchun?

Miya psixikaning asosiy organi sifatida va miya nerv sistemasining markaziy bo'limi sifatida tashqi buyumlardan signallar (yorug'lik, tovush, hid) nerv uchlarida ta'sirlanishni keltirib chiqaradi. Retseptorlar nerv tolalari bo'yicha miyaga keladi (bosh yoki orqa) unda qo'zg'alishni keltirilib chiqaradi, u organizmning tashqaridan qo'zg'alishiga javob qaytarishi bo'ladi va nerv impulsi ko'rinishida muskullarga beriladi. Buning natijasida harakat sodir etiladi (impulsiv, reflektorli, bakteriya yoki ongli boshqariladigan).

Psixik va fiziologik nerv bog'liqliklari qisqacha miya faoliyati va psixikaning munosabati ko'rinishda bo'ladi. Endi psixologiyaning psixofiziologik, neyropsixologiya va boshqalari bo'yicha fiziologik asoslari bo'yicha tavsiya etiladigan adabiyotlarni o'qib chiqing. Nima uchun I.M.Sechenov psixik jarayonlar ongda boshqariladi va tamomlanadi, degan fikrni juda katta xato deb aytgan? Ashda qanday sodir bo'ladi: bilish jarayonlari qaerda boshlanadi va tamom bo'ladi: I.M.Sechenovdan oldin bu haqida qanday-o'ylaganlar.

Psixikani o'rganish borasida turli maktab va yo'nalish namoyondalari turli tarixiy davrlar mamlakatlarda ishlagan va ishlanayotgan olimlar ular psixik hayotni tushunishlari nuqtayi nazaridan turh yondashishlarga amal qilganlar. Misol uchun, fan tarixida quyidagilar ma'lum; psixikaga funksional yondashish shaxsiy yondashish va faoliyath yondashish ularning har birining mohiyati nimadan iboratligini ko'pchilik psixologlar amal qiladigan shaxsiy va faohyatli yondashishda qanday farq borligini ko'rsatib ma'ruzada ochib berish mumkin. Shundan keyin talabalarga darsliklardan uch xil yondashishlarning har biriga misollar topish topshirig'ini berish mumkin.

Idrok, tasavvur etish, xotira, xayol qilish, fikrlash bular beshta idrok etishning psixik jarayonlaridir. Ularning barchasi uning ajralmas tarkibiy qismi sifatida mavjud bo'lgan amaliy faoliyatlaridan misol keltiring va unda bu jarayonlarning ish bajarishi nuqtayi nazaridan bu faoliyatni qisqacha tasvirlab bering.

Bu savolni talabalarga ma'ruzaning oxirida berish, mustaqil ish sifatida topshirish, ularning javoblarini esa amaliy mashg'ulotlarda muhokama etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Reproduktiv va produktiv (ijodiy) fikrlash — ularning farqi nimada? Tasavvur qiling sizning oldingizga bir necha masala qo'yilgan, siz ulardan ba'zilariga darhol javob bera olasiz, boshqalariga esa — biroz o'ylab, (biror bir taqqoslab, solishtirib, hisoblab), ichingizda esa sizda tayyor javob ham yo'q yoki ikkinchi holatdagidek izlashga harakatlar ham yo'q, siz uchinchi holatda nima qilasiz?

Hamma uchta variantlarda ham fikrlash amalga oshiriladimi yoki hammasida ham emasmi? Qaerda ijodiy fikrlash, qaerda esa reproduktiv fikrlash namoyon bo'ladi?

Ushbu savol odatda, agar talabalarga oldindan, hayotdan aniq misollarni tanlab, ularni yozib va o'qituvchiga topshiriq bilan berilsa, seminarda faol muhokama etilishiga olib keladi.

Bunday topshiriq birinchidan, talabada mas'uliyatlilik hissini oshiradi. Ikkinchidan, o'qituvchiga misollardan ba'zilarini seminarda muhokama etishda foydalanishga imkon beradi, bu talabalarning fikrlashlarini faollashtiradi. Misollardan qaysilari muhokama etishni talab etadi yoki hammaga qiziqarliligini fikrlariga qarab aniqlab olish oson bo'ladi.

Predmetni idrok etish (buyumlar, moddiy obyekt) va uni ifoda etuvchi so'zni idrok etish. Farqni ko'ryapsizmi? Ko'rgan bo'lsangiz bu farq nimada? Bu farqning so'zli, nutqli muomalalarda (boshqaruvchilik yoki o'qituvchilik faoliyatida, insonning inson bilish munosabatida) bu farqni hisobga olish muhimligiga siz misol keltira olasizmi?

Tasavvur va o'ylash (xayol), «Xayolan tasavvur etish» mavzusida misol o'ylab toping. Misolni (hayotdan oling, adabiyotlardan toping), tasavvur va xotira, ularning o'zaro bog'liqligiga misol keltiring.

Nutq-fikrni tashqi ifoda etish, o'qituvchining nutqi yangi materiallarni bayon etish, uning fikrlashini ifoda etilishi bo'lmasligi mumkinmi?

Talabaning nutqi (seminarda chiqishi) uning fikrlash ifodasi bo'lmasligi mumkinmi?

Barcha psixik idrok etish jarayonlari insonning hayoti davomida rivojlanib boradi, lekin kimningdir sezish hissi yaxshiroq va tezroq rivojlanadi (misol uchun eshitish yoki ko'rish). Kimdadir — nutq, ba'zilar esa — fikrlash yoki xotirasi rivojlanadi.

- Turli odamlarda psixik jarayonlarning rivojlanishi darajasidagi farqni qanday tushuntirish mumkin?

Shaxs psixologiyasi va psixologiyada shaxs tushunchasi, ma'ruzasida shaxs tushunchasida quyidagilarni taqqoslab chiqish mumkin:

a) «Shaxs — insonning individualini tashkil etuvchi insonning barqaror psixologik sifatleri to'plamini ko'rsatuvchi tushuncha»;

b) «Shaxs deb ya'ni ijtimoiy munosabatlarda ishtirok etuvchi va ijtimoiy rivojlanish namoyandasi hisoblangan ijtimoiy jonzod deb», biz «balog'atga yetgan, normal odamni (lekin chaqaloqni va aqli zaif odamni emas) aytishimiz mumkin». A.V.Petrovskiy (M.1976 — 97-b.) muallifligi ostidagi «Umumiy psixologiya» darsligida shunday deb aytilgan;

d) «Shaxs tushunchasida quyidagilar ifoda etiladi; 1) inson individual munosabatlar va ijtimoiy faoliyat subyekti sifatida yoki 2) individual u yoki bu jamiyat birligini inson sifatida

ta'riflovchi ijtimoiy ahamiyatli xislatlar barqaror tizimini shaxs faqatgina ong va o'zini anglash yuzaga kehsbi bilangina namoyon bo'ladi» (Psixologik lug'at - 1983 - 178-b.);

e) «Shaxs — individning ijtimoiy munosabatlarida ishtirokini ifoda etuvchi, bir tomondan predmetli faoliyat va munosabatlarda oladigan tizimh sifatidir», (qisqacha psixologik lug'at, — M. 1985—165-b);

f) «Shaxs — 1) inson ijtimoiy munosabatlar va ongli faoliyat subyekti sifatida; 2) ijtimoiy aloqalarda ishtirok etuvchi va hamkorlikdagi faoliyat va munosabatlarda shakllanuvchilar bilan belgilanadigan individning tizimh sifatidir».

Ma'ruza oxirida talabalarga quyidagi topshiriqlarni berish mumkin? «Shaxs tushunchasi berilgan boshqa adabiyotlarni o'qib chiqing, ularni ma'ruzalarda berilganlari bilan taqqoslang, ularda berilgan ilmiy mazmuni tahlil qiling, quyidagi savollarga javob bering:

— <a> va <g> variantlardagi shaxsni ta'riflashga har qanday individni kiritish mumkinmi?

— qaysi tushunchalardan biri bizning psixologiyamizda qabul qihngan shaxsni tushunishimizga mos keladi deb hisoblaymiz.

— o'z ta'rifingizdan aniq bittasini (adabiyotlarda mavjudlaridan kehb chiqib) ifoda etishga harakat qihb ko'ring.

«Shaxs», «inson» va «individuallik» tushunchalari nimasi bilan farq qiladi? yoki sizningcha ular mazmunan bir xilmi?

«Shaxs psixologiyasi» bo'limida turh mualliflar shaxsning belgilari «yo'nalganhgini» yoki xislatlari sifatlarini ko'rib chiqadilar: Inson uchun, R.S.Nemov ularni oltita hisoblaydi (qobiliyat, temperament, xarakter, iroda, emotsiya, motivlar). A.V.Petrovskiy muallifligi ostidagi «Umumiy.psixologiya» darsligida esa — faqatgina uchtasini ko'rsatadi. (Temperament, xarakter, qobiliyatlar). Lekin motivhlik bu yerda shaxs tavsifnomasiga kiritilgan. Faqatgina uning faoliyati bilan bog'liqlikda iroda va emotsiyalar ham (sezgilari) faoliyat tavsifnomasiga ham kiritilgan. Bu variantlardan qaysi birini siz to'g'ri deb hisoblaysiz va nima uchun? Yoki ularning asosida yangi g'oyani yaratishning so'nggi varianti uchun imkoniyat borligi haqida fikringiz bormi?

Bunday savol odatda, manbalarni diqqat bilan o'qiydigan talabalarda yuzaga kelishi mumkin, lekin ko'pchilik bu farqlarni sezmaydi. Shuning uchun bu savolga talabalar e'tiborini ma'ruza davomida tortish va ularga javob topishlarini so'rash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Qobiliyat tushunchasining mazmuni nima? Ular shaxsning tug'ma xususiyati hisoblanadimi yoki to'laligicha hayoti davomida egallanadimi? Yoki qandaydir imkoniyatlari tug'ma bo'lib, ular faoliyati davomida namoyon bo'ladi va rivojlanadimi? Shunday bo'lishi

mumkinmi? Zehni bo'la turib, u qo'biliyatga aylanmay ketadi. Boshqacha qilib aytganda, ilgari mavjud qanday imkoniyatlari sezilgan bo'lsa ham odatda, masalan, matematikaga, musiqaga, texnikaga yoki rahbarlik faoliyatiga qobiliyati rivojlanishi mumkinmi?

«Qobiliyat» va «Layoqat» tushunchalari o'rtasida farqni siz ko'rasizmi? Biror bir insonning odamlar quyidagi sifatlarga ya'ni «iste'dodli», «dono», «aqlli», «bilimdon», «o'qimishli», «ilimli», «qobiliyatli» ega deyishlarida farqni ko'rasizmi?

Xarakter tushunchasining mazmun? Turli psixologik asarlarda aytilgan xarakter belgilari va insonning ma'naviy (odob) sifatlari bilan solishtiring va xulosa chiqaring; nima uchun bitta tushuncha misol uchun talabchanlik, mehnatsevarlik, shuhratparastlik, o'zini hurmat qilish, g'urur, kamtarlik va shu kabilar xarakter xislatlarini (belgilari) va shaxsning ma'naviy sifatlarini ifoda etish uchun ishlatiladi; odamlar xakteri bilan (yoki boshqa bir) tug'iladimi yoki xarakter hayot davomida shakllanadimi?

Ana shu uchta savollarni (17—19 raqam) seminarida muhokama etish, ularni mustahkamlashga zamin yaratish, o'quv ishlari, topshiriqlari tarkibiga dastlab kiritish orqali tortishuvlar faol bo'lishi kafolatlangan, chunki talabalar tomonidan ko'plab tushunchalar turlicha talqin etilishi ko'rinib qoladi, shu orqali psixologiyani ilmiy nuqtayi nazardan ularning mazmunini tushuntirib berishga urinishlar bo'ladi.

Temperament tushunchasining mazmuni? Zamonaviy psixologiyada temperamentning qanday turlari o'rganiladi va ular insonning nerv sistemalari tiplari bilan qanday bog'langan?

Bu savolni talabalarga seminarida javob berishlari uchun (amaliy mashg'ulotda) topshirish mumkin, ular quyida keltirilgan temperament turlarining nerv sistemasi turlari tavsifnomalari bilan o'zaro bog'liqlildari sxemasidan foydalanib javob tayyorlaydilar.

Kuchi bo'yicha (bo'shligi), og'ir vaznligi bo'yicha, (o'zini tutib olmagan) harakatchanligi bo'yicha (sustligi).

	Nerv sistemalari turlari Kuchli	Kuchsiz
Muvozanatlashgan	Muvozanatlashmagan	
Harakatchan		

Bir inson shaxsi uning faoliyatida qobiliyat, xarakter va temperamentlari bir-biri bilan qanday bog'langan? Yoki ular bir-biriga bog'hq emasmi? Yoki ular bir-birlariga qanday ta'sir ko'satadilar?

Ushbu savolni ma'ruza paytida ko'rib chiqish talab etiladi, chunki dars o'tish tajribalarini talabalar, bu shaxs xislatlarini faqatgina «alohida» bir-biri bilan bog'liq bo'lmagan ravishda o'rganishlari va o'zlashtirishlarini ko'rsatadi, chunki ko'pchilik darsliklarda ular bir- biridan alohida ko'rib chiqiladi.

Shaxsning yo'nalganligini turli mualliflar turhcha belgilaydilar; «shaxsning xulqi yo'nalishini belgilovchi uning ehtiyoj va motivlari to'plami» sifatida yoki «shaxs faoliyatini mavjud vaziyatlarga nisbatan bog'liq bo'lmagan yo'naltiruvchi bir qator sabablari to'plami» sifatida ham belgilaydilar, lug'atlar va darsliklarda esa shaxsning bu xislatlari umuman ko'rilmaydi. Yuqorida keltirilgan ikki tushunchani taqqoslang, ularda farq bormi?

Savolni bunday ifodalash orqali «muammoli» vaziyatni ma'ruzada qo'yilishi yaxshi bo'ladi, shunda talabalarining e'tibori hozircha bu muammo xususida psixologiya fanida bir xil tushunchaning yo'qligiga jalb etadi va uning murakkabligini tushuntirib berish hamda uning shaxsni tarbiyalash muammolari bilan bog'lash kerak bo'ladi.

Faoliyatning psixologik tushunchasi tirik jonni «obyektga maqsadga muvofiq ta'sir etuvchi va shu bilan o'z ehtiyojini qondiruvchi subyekt sifatida ishtirok etadigan atrof dunyo bilan o'zaro faol aloqadorligi» sifatida yoki «subyekt talablarini amalga oshiruvchi maqsadga intilgan faollik» sifatida belgilanadi.

Talabalarga savollar; a) faoliyat mazmuni va psixologiyasi bo'yicha bu ikki tushunchalar mazmunan bir xilmi? b) quyidagi hozirgi holatlar faoliyat hisoblanadimi; qo'mondon hech narsa demasdan tank maydonini binokil orqali kuzatmoqda; o'rgimchak tezlik bilan pashsha ilingan tomonga harakat qiladi; ayiq daryoda baliq tutadi; nafaqaxo'r yaqindagi parkni aylanib yuribdi; bolalar hovlida haqiqatdan o'ynamoqdalar; talabalar jim o'tirib ma'ruza eshitadilar, uni yozib olmayaptilar.

Talabalar bu masalalarni yuqorida keltirilgan defferensiyalar asosida yechimini topish topshirilad.

Faoliyatning psixologik tuzilishi; motivlar — maqsadlar — vositalar-natija uning tarkibi; maqsad, harakat, operatsiyalari.

O'qituvchining ma'ruzalari natijasida talabalarda shakllana boshlaydigan bunday tushunchalardan kelib chiqqan holda, talabalarining mustaqil ishlari uchun quyidagi topshiriqlarni ifoda etish mumkin:

— har qanday topshiriq faoliyatning psixologik tuzilishini tahlil qilib chiqish; (aniq bir o'yin, ta'lim yoki mehnat);

— har qanday faoliyat ehtiyoj bilan qanday bog'langanligini ko'rsatib berish; (sabab orqali, maqsad, vosita, natija orqali, yoki ular bilan to'g'ridan-to'g'ri va bevosita, bevosita bog'liqligini);

— ehtiyoj, motiv harakat maqsad bilan, operatsiya esa faoliyatni bajarish sharoitlari bilan moslashadi;

Mazkur masala yuzasidan misol keltiring.

Umumiy psixologiyani o'qitish metodikasini ko'rib chiqishda quyidagi umumiy (kamchiliklarni ko'rsatish) fikrlar bilan yakunlash mumkin. Psixologiya fanlarini o'qitish **birinchidan** — umumiy psixologiya — bu amaliy emas, balki nazariy fan bo'lgani uchun psixologiyaning amaliy sohalar uchun metodologik ahamiyatga ega, shuning uchun uni o'qitish o'quvchilarda nazariy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak; hamma o'quv masalalarini talabalar psixologik tahlil qilishi va amaliy vaziyatlarni baholashga o'rganishlari uchun to'plamlar tuziladi.

Bu psixologik o'ylash, fikrlash mahorati ularga yosh va pedagogik, ijtimoiy psixologiya va psixologiyaning boshqa amaliy sohalarini o'zlashtirishlarga yordam beradi. Umuman, haqiqiy faktlarda tuzilgan, amaliy maqsadga ega har qanday o'quv masalasi, amaliy muammoni hal etish uchun nazariy fikrlashga o'rgatish maqsadini ko'zlaydi.

Ikkinchidan, ko'pchilik birinchi kurs talabarlari psixologiyani birinchi marta o'rganganliklari va darhol o'ziga shaxsan uning zarurligini anglab oladilar, chunki o'zini o'rganish va o'zini yaxshiroq tushunib olishga imkon beradi. Bu qiziqarli va shu bilan bir vaqtda qiyin bo'ladi. Gap shundaki ko'plari allaqachon ma'lumga o'xshab tuyuladi, chunki turmushda ham psixologik bilimlarini egallash imkoniyati bo'ladi.

Lekin, bolaligimizdan ma'lum bo'lgan turli psixik hodisalarning talqin etilishi agarda biz ularga psixologik nuqtayi nazardan qaraydigan bo'lsak, biroz boshqacha bo'lib chiqishi mumkin. Buhar doim ham darhol hisobga olinmaydi: Turmushdagi tushunchalar, ko'pgina hollarda ilmiy tushunchalardan farq qilib, ularni o'zlashtirib olishga xalaqit qiladi. Demak, psixologiyani o'qitish metodikasi psixikaning u yoki bu hodisa va holatlari haqidagi turmush hamda ilmiy tasavvurlarining farqiga talabalar e'tiborini qaratishga to'g'ri keladi va hisobga olish kerak bo'ladi.

Uchinchidan, ilmiy terminologiyalarni bilmay talabalar o'qishining boshlang'ich davrida seminar mashg'ulotlarida, imtihonlarda javob berishda psixologik tushunchalardan foydalanishni

bila olmaydilar, («tushinib turibman lekin aytib bera olmayman» — shunday holat odatiy hisoblanadi).

Bu kamchilikni qanday yo'qotish mumkin? Nutq - bu so'zlarni oddiy talaffuz etish emas, balki fikrni tashqi ifoda etish ekanini esga olib, fanni o'qitish metodikasi birinchi navbatda o'rganayotgan mavzular mazmuni bo'yicha maxsus tuziladigan o'quv fikrlash masalalari (savollari) yordamida talabalarning fikrlashlarini rivojlantirish usullari haqida bosh qotirishi kerak, lekin talaba qanday fikrlashi o'qituvchi u o'z fikrlarini ovoz chiqarib ifoda etayotganda, uni nutqi bo'yicha aniqlab olish mumkin bo'ladi. Talaba qanchalik ko'p og'zaki fikrlarni ifoda etsa, u shunchalik yaxshiroq fikrlaydigan bo'ladi va shunchalik tez ilmiy terminologiyani egallab oladi, xato qilsa qilsin lekin jim turmasin, chunki ovoz chiqarib qilingan xatoni har doim tuzatish mumkin. Eng yaxshi metodika — bu og'zaki nutqqa chorlaydigan va nutqiy faolligini rag'batlantiradigan metodikadir, ilmiy leksikadan foydalangan nutq — bu fanni o'zlashtirish natijasi sifatida ilmiy fikrlash demakdir.

Bu umumiy fikrlar faqatgina umumiy psixologiyaga emas, balki boshqa psixologik fanlarni o'qitish metodikasiga ham taalluqlidir. Lekin ular umumiy psixologiyani o'qitish tajribalariga asoslangan:

a) insonning intellektual — idrok etish doirasining (aqliy rivojlanishi) rivojlanishi o'qitish bilan, ehtiyoj motivlar (yoki affektiv — talablari) doirasining rivojlanishi jarayoni — tarbiya deb aytish mumkinmi?

b) agarda shunday bo'lsa, unda muallifning «Hozirgi paytgacha bolaning psixik rivojlanishini ko'rib chiqishdagi katta kamchilik aqliy rivojlanish va shaxsning rivojlanish jarayonlari o'rtasidagi uzilish hisoblanadi» degan so'zlarni qanday tushunish mumkin. «Shu bilan birga shaxs bilan shaxsning rivojlanishi hech qanday asossiz affektiv ehtiyojni yoki sababli - ehtiyojlari sohasini rivojlanishi deb tushuntiriladi». Fikrga munosabatingiz.

d) agarda tarbiyaning psixologik nuqtayi nazardan bu shaxsning rivojlanishi, ta'lim esa — aqliy rivojlanishi bo'lsa va psixik rivojlanishni ko'rib chiqishda ulardagi uzilishni muallif zamonaviy psixologiyaning kamchiligi deb hisoblasa, unda amaliy ta'lim va tarbiyada amaliy jihat qanday aks etadi?

Bu savolga javob berish uchun muallifning «shaxs rivojlanish tomonlari va qarama-qarshi birliklari haqidagi so'zlarini diqqat bilan o'qib chiqing va o'ylab ko'ring; «qarama-qarshi birlik»ning mazmuni nimadan iborat.

Qaysi faoliyatning yetakchi turlari bola psixikasida sifatli o'zgarishga ohb keladi, uning keyingi yosh davrlarida rivojlanishining boshqa davrlariga o'tishiga sabab bo'ladi; chaqaloqlikdan (0—1 yosh) ilk bolalik (1—3 yoshgacha), ilk bolalikdan maktabgacha yoshga (3 yoshdan 6 yoshgacha), maktabgacha yoshidan — kichik maktab yoshiga (6 yoshdan 10 yoshgacha), kichik maktab yoshidan o'smirlik yoshiga (kichik — 12 yoshgacha va kattasi 15 yoshgacha) va undan katta maktab yoshiga (17 yoshgacha), «Chaqaloqlik davrida keskin o'zgarish» «1 yoshdagi keskin o'zgarish», «3 yoshdagi keskin o'zgarish», «6—7 yoshli keskin o'zgarish», «o'tish yoshdagi keskin o'zgarish» deb ataluvchi davriy keskin o'zgarish larni qanday tushuntirish mumkin.

4. Seminar — munozarada muhokama etish uchun yana bir marta D.B.Elkoninning «Bolalik davrida psixik rivojlanishni davriylashtirish muammosi» asarini diqqat bilan o'qib chiqing hamda uning «tanlangan psixologik asarlarini» yoki bu maqolaning qisqartirilgan varianti «Yosh psixologiyasi bo'yicha xrestomatiyasini» o'qib chiqing va quyidagi savollarga dalil va isbotli tarzda javoblar tayyorlang.

Shunday qilib o'quv topshiriqlari (savol va masalalari):

1. Psixolog D.B.Elkonin ilgari mavjud bo'lgan va darsliklarda hozirgacha saqlanib qolgan «yetarlicha nazariy asoslarga» ega bo'lmagan, «ulkan amaliy tajribalarga» asoslangan «pedagogik davrlashtirish» o'rniga, bolalik davrida psixik rivojlanishni ilmiy asoslagan davrlashtirishni taqlif etdi.

Talabalar uchun topshiriqlar.

a) ana shu davrlashtirishni diqqat bilan o'qib chiqing va o'z munosabatingizni bildiring; b) bunday davrlashtirishga olim tomonidan qanday nazariy dalillar keltiriladi. Tushuntirib bering; nima uchun uning fikrini to'g'ri deyish mumkin yoki noto'g'ri?

d) Qaerda ehtiyojlar doirasi va qaerda operatsion-texnik imkoniyatlar rivojlanishi ustun bo'lgan bola psixikasi, yoshining rivojlanishi yuzasidan har bir davriga hayotdan olingan misollar keltiring.

Ikkinchi qarash haqida gapiradigan boisak, yosh psixologiyasini bolalar psixologiyasi bilan birlashtirib osongina tushuntirish mumkin. Hozirgi kunda nazariy va amaliy jihatdan yetarlicha darajada o'rganilgan deb faqatgina bolalik davri rivojlanishini hisoblash mumkin. Shuning uchun yosh psixologiyasi haqida jiddiy ilmiy mazmunda faqatgina bolalik davri psixologiyasi haqida gapirishgina mumkin. Ammo bu hech ham fanga yetukiik yoshida psixika rivojlanmaydi

degani emas, psixologiya fan sohasi sifatida yosh psixologiyasining hozirgi holati bunday xususiyatni o'qituvchi hisobga olishi va talabalarga tushuntirishi, turli mualliflar qarashlaridagi farqi ularning xato emas, balki ilmiy fikrning to'xtamas xarakterlarini bildirishni ko'rsatib berish kerak, bunga isbot sifatida ilgari aytib o'tgan «qisqacha psixologik lug'at»ning (1998) ichida keltirilgan, tuzatilgan va to'ldirilgan nashrida yosh va bolalar psixologiyasini ajratib, ikkita mustaqil bo'limlaridan berilganini ko'rsatish mumkin.

Undagi keltirilgan tushuntirishlardan foydalanib, «Yosh psixologiyasi — insonning ontogenizi tug'ilishidan to qariligigacha davom etishida shaxsning psixik rivojlanishi va shakllanish bosqichlari qonuniyatlarini o'rganuvchi psixologik fan sohasidir». Bu tushuntirish orqali psixologiya bilan faqatgina bolalar yoshini cheklash mumkin emas.

«Pedagogik psixologiya - ta'lim va tarbiyaning psixologik muammolarini o'rganuvchi psixologiya sohasi». Agarda yosh psixologiyasi bilan yagona o'quv fani sifatida o'qitiladigan bo'lsa, unda metodika o'qitish va tarbiyalash jarayoni sifatida inson psixikasi rivojlanishi bilan o'zaro bog'liqligini ko'rsatish asosida quriladi. Bunda bolalik yoshida psixikasining rivojlanishi o'quvchilar o'quv faoliyatini tashkil etish psixologiyasining asosi, shaxsni intellektual va ma'naviy jihatdan rivojlantirib unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi rivojlantiruvchi o'qitish sifatida yetkaziladi.

Agarda o'qitish alohida olib borilsa, unda yosh psixologiyasi albatta faqatgina bolaligidagi emas, o'smirlik, yoshlik, yetuklik va qarilik davrida ham psixikasini rivojlanishi haqidagi fan sifatida to'laligicha va yaxlit bayon etiladi. Yosh psixologiyasi rakursida rivojlanish va o'qitish nisbatlarini ko'rib chiqish mumkin bo'ladi; a) ta'lim va rivojlanishning bir-biridan mustaqilligi; b) o'qitishning rivojlanishga bog'liqligi; d) rivojlanishning o'qitishga bog'liqligi, pedagogik psixologiyani o'qitishda o'qituvchi talabalarga ma'lum bo'lgan ana shu qonunlarga tayanishi mumkin, faqatgina ularni biroz eslatib o'tsa bas).

Yosh va pedagogik psixologiyani o'qitish metodikasida o'qitish va tarbiyaning psixologik aspektlarini uning pedagogikadan farqini ko'rsatib biroz aniqroq tasvirlab o'tish muhimdir.

Agarda pedagogika «qanday o'qitish kerak» va «qanday tarbiyalash kerak» degan savollarga javob bersa, psixologiya insonning psixik rivojlanish qonuniyatlariga tayanib «nima uchun aynan shunday o'qitish va tarbiyalash kerakligi»ni tushuntirishini doim ta'kidlash kerak, ya'ni psixologiya avlodlarining empirik tajribalari asosida to'plangan va birinchi bor A.A.Komenskiyning «Buyuk didaktika» nomli pedagogik asarida umumlashtirilgan va

pedagogik fikrlashning keyingi vaqtlarida pedagogikaning usullari va metodlarini rivojlantiruvchi tomonlarini ilmiy asoslab beradi.

O'qitish va tarbiyalashning psixologik aspektini bunday batafsil ta'riflash bu jarayonlarning psixologik mazmunini o'zlashtirib olish uchun zarur hisoblanadi. Chunki talabalarda bolalik chog'laridan ta'lim va tarbiya haqida o'quvchilarga va tarbiyalanuvchilarga faqatgina tashqaridan ta'sir ko'rsatish, ota-onalar, o'qituvchilar va umuman o'quv tarbiyaviy tizimning ta'siri sifatida tasavvurlari mustahkam o'rtnashib olgan. Shu bilan birga eng asosiysi — o'quvchi va tarbiyalanuvchining shaxsi ichki, psixologik qayta tiklanishini sodir bo'lishi haqida hech kim gapirmagan, chunki psixologiya ilgari o'rganilmagan. Bunday bir tomonlama ta'lim va tarbiya haqida faqatgina pedagogik va psixologik tasavvur ham qo'shilishi kerak; ya'ni tashqi ta'sir ko'rsatishdan iborat. Bundan kelib chiqadiki, yosh va bolalar psixologiyasi — bir-biriga mos tushunchalar, ekan, P.F.Obuxovaning «Yosh davrlar psixologiyasi» (1996) kitobining nomi buni yana ham yaqqol namoyon etadi, ya'ni ularni umuman birday tenglashtiradi.

Yosh psixologiyasi mazmuniga bu ikki xil qarashlarni (ulardan biri uning mazmunini pedagogik psixologiya bilan, ikkinchisi bolalar psixologiyalaridan biri deb hisoblaydi) mazmunan bir-biriga qarama- qarshi deb hisoblash mumkin emas. Ular faqatgina bir narsaga turli tomonlardan qarashni bildiradi. Lekin shunga qaramasdan birinchi nuqtayi nazarni (yosh va pedagogik psixologiyaning mazmunlari mosligini) so'zsiz qabul qilish qiyin (balki, shu sababli o'sha lug'atning keyingi nashrida bu fikr takrorlanmagandir). Balki ularning mazmuni mos kelishi haqida emas, bu psixologiyaning ichki sohalarining yaqin, uzviy bir-biri bilan bog'liqligini ta'kidlash yaxshiroq bo'lar, ya'ni pedagogik psixologiya o'zining tadqiqotlarini yosh psixologiyasida o'rganadigan psixikaning yoshiga qarab rivojlanish qonunlari bilan mos ravishda tashkil etadi.

14-mavzu. OILA PSIXOLOGIYASINING O'QITISH USULLARI.

REJA:

1. Oila psixologiyasi fani.
2. Oila psixologiyasini o'qitish usullari.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Respublikada oila muammolari davlat ahamiyatiga molik bo'lgan masalalar qatoridan rasmiy ravishda o'rin oldi.

1998-yilni «Oila» yili deb e'lon qilinishi, «Oila» ilmiy-amaliy Markazining tashkil etilishi, Respublikada oila manfaatiga qaratilgan maxsus Davlat dasturining qabul qilinishi, uning mantiqiy davomi sifatida 1999-yilni «Ayollar yili» deb e'lon qilinishi, viloyatlarda oilaga xizmat qiluvchi turli maslahatxonalarining tashkil etilishi, oila muammolarini ilmiy tadqiqotish maqsadida O'zbekiston tarixida birinchi bor oilapsixologiyasi muammolari bo'yicha tadqiqotlar olib boradigan ilmiy kadrlarni tayyorlash maqsadida aspirantura tashkil etilishi, ularga aspirantlarning qabul qilinishi yuqoridagi fikrimizning dalilidir.

Mazkur darslik akademik litsey va kasb-hunar kollejlarning o'quvchilariga mo'ljallangan bo'lib, ilk bor yaratilgan sinov darsligi sifatida shu mavzudagi boshqa an'anaviy darsliklardan birmuncha farq qiladi.

Oila psixologiyasini ilmiy jihatdan har tomonlama to'liqifodalashga harakat qilindi. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi, ijodiy tafakkurini o'stiruvchi turli hikmatlardan, xajviy aforizmlardan keng foydalanildi. Chunki hikmat — hayotiy saboq bo'lsa, hajv — hayot to'liqlaridagi qutqaruv eshkagidir.

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rtamaksus ta'lim vazirligi, o'rta maksus kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, u respublikamizning Ushbu o'quv kursining maqsadi Siz yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdan iboratdir. Bu o'rinda haqli ravishda: «Bu

fan bizga nima beradi? Nega endi aynan hozirga kelib, bizni oilaviy hayotga tayyorlash zarur bo'lib qoldi? Axir ota-bobolarimiz bunday kurslarni o'qimay ham tinch-totuv, ahil-inoq, baxtli hayot kechirishgan-ku? Aksincha so'nggi yillarda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida qanchalik ko'p

gapirib, yozib, maxsus tadbirlar tashkil qilinsa ham nizolioilalar, ajralishlar miqdori ortsa ortayaptiki, kamaymayaptiku?» — kabi savollar ro'yxatini cheksiz davom ettiraverishmumkin. Ularning har birining yuzaga kelishiga asos bor.

Xo'sh, qanday zarurat hozirgi vaqtda yoshlarimizni oilaviyhayotga tayyorlash va ularga «Oila psixologiyasi» fanining o'qitilishi zarurligini taqozo qiladi?Ma'lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sariodamlarning o'zlari ham, ularning bir-birlari bilan bo'ladigano'zaro munosabatlari ham, ayniqsa, shaxslararo munosabatlarorasida eng samimiy, eng yaqin bo'lgan oilaviy munosabatlarham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib boradi.Sababi: hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarishmunosabatlari, vositalari taraqqiyoti, qishloq xo'jaligi, sanoatishlab chiqarishi, umuman xalq xo'jaligining barcha jabhalaridayangi texnologiya, texnik jarayonlarning jadal joriy etilishibevosita shu jarayonlarning yaratuvchisi, ishtirokchisi bo'lganinson omiliga, inson shaxsiga ham o'ziga xos, yangicha talablarqo'ymoqda. Ishlab chiqarish munosabatlari, jamiyat taraqqiyotibir tomondan, odamlarning o'zlarida ro'y berayotgan ijtimoiypsixologik, fiziologik va boshqa o'zgarishlar odamlarningo'zaro muloqot munosabatlari doirasini ma'lum darjadachegaralanib qolishiga, ularda ajdodlarimizda kuzatilgan tabiiy-5likni ma'lum darajada buzilishiga va oqibatda inson ruhiyatidamumkin qadar hissiy, emotsional zo'riqishlarning yuzaga kelishiga asos bo'lmoqda. Bularning ta'siri oilaviy hayot va undagi psixologik iqlimda ham o'z ifodasini topadi.

Yoshlarimizda bu masala bo'yicha aniqroq tasavvur hosilqilish uchun, bundan 90—100 yillar oldingi ularning tendoslari va bugungi kunlarimizdagi 15—16 yoshli yigit-qizlaro'rtasidagi tafovutlarni solishtirib o'tamiz.Maxsus adabiyotlarda yozilishi va o'tkazilgan tadqiqotlarnatijalarida kuzatilishicha, so'nggi 100 yil ichida odamlardakuzatiladigan akseleratsiya jarayoniga ko'ra ularning jinsiy,fiziologik balog'atga yetishi 2—3 yilga ilgarilab ketgan. Bundan100 yilcha oldin yoshlarning jinsiy balog'atga yetish davri15—16 yoshga to'g'ri kelgan, hozir esa bu holat o'rtacha12—13 yoshlarga to'g'ri keladi. Endi shu yoshlarning oilaviyhayotga tayyorlik jihatlarni ko'rib chiqamiz.Ilgarigi tengdoshlaringiz 15—16 yoshlarida oilaviy hayotgayetuklik talablaridan biri bo'lmish jinsiy yetuklikka, balog'atgayetar ekanlar, ular aksariyat hollarda shu yoshga kelib o'shadavrlar uchun xos va lozim bo'lgan, unchalik murakkabbo'lmagan dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik sir-asrorlaridan deyarli boxabar bo'lganlar (chunki u vaqtlarda bolalarni odatda, 13—14 yoshidan shogirdlikka berishgan), o'sha

davrdagi ishlab chiqarish munosabatlari va texnologik jarayonlar ulardan maxsus yoki oliy ma'lumot talab qilmagan, 3—4 yilustoz ko'rgan shogird 16—17 yoshida o'zi mustaqil ish yuritaoladigan ustaga, o'z ishini uddalay oladigan mutaxassisga aylangan. Mabodo, u shu vaqtda oila quradigandek bo'lsa, o'zhunari orqali mehnat qilib, o'zini va oila a'zolarini iqtisodiyjihatdan ta'minlay olishi mumkin bo'lgan. Bundan tashqari, u vaqtlardagi 18—20 yoshli yigit mahalla-ko'ya, jamoatchilik orasida ma'lum darajada ijtimoiy yetuk shaxs sifatidaqabul qilingan, turli tadbir va marosimlarda uning haqliishtirokchi sifatida qatnashishi mumkin bo'lgan, ya'ni uning ijtimoiy jihatdan balog'atga yetganligi jamoatchilik tomonidanqabul qilingan. Bu jarayon shaxsning oldiga oila va jamiyat oldida o'ziga xos mas'uliyat yuklagan, mas'uliyatni his qilish esauning psixologik yetukligi alomatlaridan biri bo'lib xizmat qilgan.

Endi shu xususiyatlarni bugungi kun yoshlarida ko'ribchiqaylik. Ular 12—13 yoshlarda jinsiy (fiziologik) yetuklikkaerishadilar (bu haqda keyinroq to'xtalib o'tamiz), biroq ularbiror-bir kasb-hunar egasi bo'lib, mustaqil ishlab, o'zini vaoilasini iqtisodiy jihatdan ta'minlay oladigan bo'lishi uchun,avvalo maktabni bitirishi, so'ng u yoki bu kasb-hunar kollejiyoki litseyda o'qib, biror-bir kasbni egallashi kerak. Buninguchun 9 yil maktabda, 3 yil kollej yoki litseyda o'qishi zarurbo'ladi.12 yillik barcha uchun majburiy ta'limdan so'ng yoshlarimizning ma'lum bir qismi o'qishni oliy o'quv yurtlaridadavom ettiradi. Bundan ko'rinib turibdiki, yoshlarimizningiqtisodiy mustaqillikka erishishlari ularning ma'lum qismiuchun 20—21, boshqalari uchun 23—25 yoshga to'g'ri keladi.

Bundan tashqari, odamlarning turmush tarzi rivojlanishi bilanbirga oilalarining kundalik hayoti o'zgarib, qiyinishga, maishiybuyumlarga, moddiy farovonlik darajasiga bo'lgan ehtiyoji hamortib boradi.Jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi shaxsning madaniytakomillashuviga, u esa shaxslarni bir-birlariga qo'yadigan talablari oshishiga va shaxslararo munosabatning noziklashuvigaolib keladi. Buning yorqin dalili sifatida ajralishlar miqdori oliyma'lumotlilar ichida umumiy o'rta ma'lumotlilarga nisbatanyuqoriroq ekanligini e'tirof etish mumkin.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi yuqori saviyada bo'lmaganjamiyatdagi oila a'zolari o'zlarining oilaviy yumushlarining aksariyatini qo'lda bajaradilar. Unga oilaning barcha a'zolari vabirinchi navbatda farzandlar mumkin qadar ko'p jalb qilinadi.

Oila ishlarini bajarishdagi umumiy faoliyat yoshlarda ma'lummalakalarni, shu jumladan oiladagi tegishli rollarni bajarishni,oilada bir-birlari bilan qanday muloqotda bo'lish

malakalarini, oilada har bir shaxsning iyerarxik mavqeyiga ko'ra o'z huquq va vazifalarini aniqlab olishga imkon beradi. Moddiy ta'minot, yuqori madaniy saviya esa shaxsning boshqa shaxsga qo'ygan talabini, shu jumladan oilada yanada kuchaytiradi. Oila a'zolarining o'zaro muloqotda bo'lish vaqtimiqdorini qisqartiradi. Bu esa ko'pgina yoshlar uchun ota-ona oilasi shaxsiy oilasiga namuna vazifasini bajara olmasligiga olib keladi.

Shulardan ko'rinib turibdiki, bundan 100 yillar oldingi yoshlar 16—18 yoshida oila qursalar, ular shu vaqtga kelib 70 yil oilaviy hayot uchun, muvaffaqiyatli turmush kechirib ketishlari uchun zarur bo'lgan yetuklik darajalarining barchasiga erishganlar, bu esa ularning oilaviy hayotlarida yuzaga kelishim mumkin bo'lgan muammolarning bartaraf etilishiga asos bo'lib xizmat qilgan.

Bugungi yoshlarimiz esa yuqorida bayon etilganidek, 12—13 yoshlarida jinsiy balog'atga yetadilar va aksariyat hollarda oradan 7—8 yil o'tgandan so'ng, ya'ni qizlar 19—20 yoshda, yigitlar esa 21—22 yoshda oila quradilar. Bu vaqtda esa ular na iqtisodiy jihatdan, na ijtimoiy jihatdan va napsixologik jihatdan oilaviy hayotga tayyor bo'ladilar. Bunday holatlar shubhasiz, ularning oilaviy hayotlarida oldingi tengdoshlari hayotida kuzatilmagan muammolarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, jamiyat taraqqiyotining bugungi holati hozirgi zamon oilasi oldiga o'ziga xos yangi ijtimoiy vazifalarni ham yuklaydiki, bularning barchasi hozirgi yoshlarimizning oilaviy hayotga maxsus tayyorlash masalasi eng dolzarb masalalardan biri bo'lishligini taqozo qilmoqda. Shuning uchun ham so'nggi 15—20 yil davomida dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlarida, jumladan, bizning respublikamizda mustaqillikka erishganimizning dastlabki yillaridanoq, oila masalalariga, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, oilalardakomil shaxsni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor berib kelinmoqda. Umuman insoniyat jamiyati tobora taraqqiy etib boraverar ekan, oila masalalarining dolzarbligini ham shungamos ravishda ortib boraveradi va oilaga bo'lgan e'tibor ham kecha va bugunga qaraganda ertaga yanada yuqoriroq bo'ladi.

Chunki oila jamiyatning kichik bir ko'rinishi bo'lib, u qanchainoq, ahil va mustahkam bo'lsa, jamiyat ham shunchalik qudratli bo'ladi. Bu keltirilgan omillar yoshlarga «Oilapsixologiyasi» kursini o'qitishning dolzarbligini ifodalaydi. «Oila psixologiyasi» kursining yaratilishi va uning o'quv predmetlari qatorida maktab, kollej, litseylarda o'tiladigan darslar jadvaliga kiritilishi ham Respublikamiz hukumatitomonidan yuritilayotgan kuchli ijtimoiy siyosatning mantiqiy va mazmuniy davomidir.

FSMU - texnologiyasi

	Oilaviy munosabatlar
F – fikringizni bayon eting	
S – fikringiz bayoniga biror sabab keltiring	
M – ko'rsatilgan sababingizga biror nisol keltiring	
U – fikringizni umumlashtirng	

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, bahs munozaralar o'tkazishda yoki o'quv-seminari yakunida (tinglovchilarning o'quv seminari haqida fikrlarini bilish maqsadida), yoki o'quv rejasi asosida biron bo'lim o'rganib bo'lingach qo'llanilishi mumkin, chunki bu texnologiya tinglovchilarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan bir qatorda o'quvchi-talabalarni o'quv jarayonida egallagan bilimlarini tahlil etishga, qay darajada egallaganliklarini baholashga hamda tinglovchilarni bahslashish madaniyatiga o'rgatadi.

REJA:

1. Ijtimoiy psixologiya fanini o'rganish.
2. Ijtimoiy psixologiya fanlarini o'tishda interfaol usullardan foydalanish.

Ijtimoiy psixologiyani o'qitish metodikasida bu fanning nisbatan yoshligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Bu fan haqida birinchi bor XX asrning boshlarida fikr yuritila boshlangan.

Sotsiologiyadagi psixologik maktab vakillari tomonidan birinchi bor ijtimoiy—psixologik nazariyasini yaratishga bir necha bor urinishlar bo'ldi (G.Tard, G.Lebon, U.Makdugall, E.Dyurkgeym) va 1908-yilda bu g'oya ishlab chiqildi. U Makdugallning (ingliz psixologi, keyinchalik AQSH da faoliyat ko'rsatgan) «Ijtimoiy psixologiyaga kirish» kitobi ijtimoiy psixologiya bo'limi bo'yicha birinchi kitob bo'ldi. Shuning uchun bu kunni (1908) ko'pincha ijtimoiy psixologiyaning tarixini boshlanishi deb hisoblaydilar. Ijtimoiy hodisalarni tushuntirishga imkon beruvchi qandaydir umumiy qonunlarni topishga uringan olimlar (misol uchun, odamlar birligi va hamfikrligi manbalarni) olomonni o'rganadilar, ta'sirlanish, fikrlarni o'xshashligi va taqlid qilish, «jamoat tomonlarini», «ruhiy birlik qonunlarini» va boshqalarini o'rganadilar, lekin shu bilan birga ijtimoiy qonunlarni psixologiya qonunlari bilan almashtirib yuborilgani yoki unga bo'ysindirilgan, shaxs insonlar jamoasida yo'q bo'lib ketgan, mustaqil harakat qilish va qarorga kelish qobiliyatini yo'qotgan.

Asta-sekinlik bilan shaxsni o'rganish zarurligi tushunib borildi, lekin yakka o'zini emas, guruhdagi boshqa odamlar bilan birga, odamlarning guruhdagi o'zaro munosabatlari jarayonida shaxsning xislatlarini odamning ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlari natijasida kelib chiquvchi sifatida qarash kerakligi tushunildi. O'sha vaqtning o'zida shaxsni ijtimoiy muhitdan tashqarida o'rganish mumkin emas deb tanilgan edi. Ammo ijtimoiy muhit tushunchasining o'zi shunchalik tor bo'lganki, odamlarning o'zaro munosabatlari kichik guruh doirasidan chetga chiqmas edi, ya'ni bevosita «yuzma-yuz» aloqalar olib borilgan guruhlardagi o'zaro inunosabatlardangina iborat bo'ldi.

Jamiyatning o'zi esa ana shunday tasavvurlar qatorida psixologik aloqalar to'plami sifatida tushuntirilgan. Shunday qilib, ijtimoiy munosabatlar umuman psixologiyalashtirildi, bu shaxsning va ijtimoiy muhitning haqiqiy munosabatlarini tushunishga, shaxsni ijtimoiy munosabatlar mahsuloti sifatida keng ma'noda har tomonlama o'rganishga imkon bermas edi.

G'arbda (AQSH, Angliya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya) 20- yillarda ijtimoiy psixologiya, psixologiya fanida yetakchi yo'nalish bo'lib qoladi, boshlang'ich guruhlarining o'z a'zolariga, ulaming faoliyatiga, odamlarning ishlab chiqarish samaradorligiga, mehnat intizomiga ijobiy va salbiy ta'sirni o'rganish, va umuman zamonaviy ishlab chiqarishda psixologik omillarni rolini o'rganish xususan norasmiy munosabatlar va boshqalar amaliy ahamiyatga ega edi. Ijtimoiy — psixologik hodisalarni o'rganish ayniqsa (guruhli rivojlanish jarayoni) ikkinchi jahon urushi davrida faollashdi (bo'limlarning birlashganligi va harbiy jangovor qobiliyat) jangning jiddiy ekstremantal vaziyatlari ta'sir ko'rsatish sharoitlarida guruh ichidagi aloqalarning mustahkamligi va boshqalar. Guruhlar psixologiyasini o'rganish faqatgina ilmiy doirada bo'lib qolmay balki ishlab chiqarishda boshqaruvda xodimlarni tayyorlashda, mehnatni ilmiy tashkil etishda, ishchi guruhlarini, ilmiy guruhlarini boshqaruv organlarini tuzishda keng qo'lanila boshlandi. Bizning mamlakatimizda ijtimoiy psixolo- giyaning rivojlanishi taxminan o'tgan asrning 20-yillarning boshlarida refleksologiya ijtimoiy hayotni reflekslar to'plami sifatida ko'rsatishga harakat qilgan vaqtdan boshlandi. Undan key-in esa psixotexnika deyarli taqiqlab qo'yildi, bu demak, har qanday amaliy psixologik tadqiqotlar, shu jumladan, ijtimoiy — psixologik tadqiqotlar ham taqiqlandi. Shunday qilib ijtimoiy — psixologiya psixologiya fanining mustaqil amaliy sohasi bo'lib unga ko'p bo'lmagan vaqtlar oralig'ida rivojlanib kelmoqda. Bu fan haqida hozirgi kungacha ilmiy tortishuvlar tugamagan, ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida umumiy qabul qilingan tushunchasi ham hozircha yo'q, ammo mutaxassislar tomonidan an'analar so'zsiz uning konsepsiyalariga kiradigan muammolar doirasi belgilab olingan.

Shuning uchun talaba adabiyotni mustaqil o'rganishda bir savolga turlicha, ba'zan bir-biriga qarama-qarshi nuqtayi nazarlaiga duch kelishi mumkin, chunki fan rivojlanish holatida, ammo ijtimoiy psixologiyani o'rganishni boshlayotganlar uchun bu holat qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin, ularni o'qitish metodikasida hisobga olish kerak.

O'qituvchi talabaga nima maslahat berishi mumkin?

*Birinchi*dan, bitta hodisani turlicha fikrlar, tushunchalar, tushuntirishlar, ularni ajratishga turlicha yondoshishlar hech ham uni tashvishlantirmasligi kerak. Aksincha, bunday turlicha fikrlarni ko'rib ularni bir-biri bilan solishtirish dalillarini tushunishga va qarorga kelishga to'g'risini tanlashga harakat qilishi kerak. Bunday yondashish aniq nuqtayi nazardan oddiy haqiqatni bilib olishning eng samarali usulini bildiradi. Demak, ba'zi ijtimoiy psixologik hodisalarni tushuntirishda farqni sezib qolganingizda hech ham hayajonlanmang, balki xursand

bo'ling, o'ylab ko'rishga imkoniyat mavjud va muammoga o'z qarashlaringizni ishlab chiqish imkoniyati bo'ladi.

Ikkinchidan, agarda o'qituvchi ilmiy adabiyotlarda uchraydigan turli nuqtai nazarlarni o'z ta'riflari bilan tushuntirib bergani metodik mazmunda foydali bo'lsa, bu talaba uchun muammoni o'rganish bo'yicha jiddiy va qiziqarli ishlar uchun oson bo'ladi.

Uchinchidan, talabalarga o'quv mashg'ulotlarida bitta muammo bo'yicha bir necha nuqtayi nazarlarni o'rganib chiqish kerak bo'ladigan masalalarni yechish topshiriladi. Bu misollar talabaga muammoga turlicha nazariy yondashishlarni taqqoslash va tahlil qilishga, mavjud ilmiy qarashlarni qaysi birini qo'llash va nima uchunligiga o'rgatadi, keltirilgan savollardan eng qaysi biri ayni ana shu turlariga kiradi.

Qanday bo'lsa ham zamonaviy ijtimoiy psixologiya nazariy va amaliy yo'nalishlarda ancha muvaffaqiyat bilan rivojlanib kelmoqda.

Metodik mazmunda fanning tarixiga nazar solib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi, bu talablarning o'quv faoliyatiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi va fanni o'rganishga yordam beradi. Mustaqil ishlash uchun talabalarga quyidagi o'quv topshiriqlarni taqlif etish mumkin, ularni seminar va amaliy mashg'ulotlarida muhokama qilish mumkin bo'ladi. Buning uchun ularni davra suhbat, amaliy o'yinlar, ijtimoiy psixologik treninglar ssenariylari va rejalariga kiritish kerak. Savol va masalalardan ba'zilarini balki ma'ruzalarda o'qituvchi dastlab tushuntirib o'tishi talab etiladi.

Bu masala ijtimoiy psixologiyaning predmeti haqidagi birinchi topshiriqqa taalluqli.

Adabiyotlarda «ijtimoiy-psixologiya» tushunchasiga turlicha ta'riflar beriladi va ijtimoiy psixologiya fani predmetini tashkil etuvchi muammolar tartibi beriladi. Ular turli mualliflar tomonidan bildirilgan bo'lib, bir-biridan farq qiladi. Ularni diqqat bilan o'qib chiqing va bu nuqtayi nazarlardan birini tanlashga harakat qiling. Agarda bu nuqtayi nazarlardan hech biri to'g'ri bo'lib chiqmasa, o'zingiz shaxsiy nuqtayi nazaringizni ifoda etishga harakat qilib ko'ring.

Ijtimoiy psixologiyaning turlicha qarashlari mana shulardir:

a) bu insonlar munosabatlari muammolarini uning shaxslararo («men», «boshqalar») va guruhlararo («Guruh» «Guruh») shakllarda o'rganadigan fandır, ya'ni makroguruhlar (aloqa qiluvchi) sonida va mikroguruhlar o'rtasidagi odamlar munosabatlarini o'rganadi.

b) bu fan odamlarning ijtimoiy guruhlarda ishtirok etishlari hodisasi sabablari, ularning hulqi va faoliyati qonuniyatlarini o'rganadi hamda bu guruhlarning o'zaro psixologik

tavsiyanomalarini, shu bilan birga katta ijtimoiy guruhlar (xalq, millat, professional guruh), kichik guruhlarining (jamoalar, oila, do'stlar guruhi) va boshqalar.

d) bu fan turli ommaviy hodisalarning psixologik tomonlarini o'rganadi (taqlid qilish, ta'sirlanish, mish-mishlar, sarosima, moda, odatlar, an'analar).

e) ijtimoiy psixologiyaning predmeti ijtimoiy hayotning (siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, turmush ...) turli shakllari psixologik aspektlarini va mos ravishda: siyosiy hayotning ijtimoiy psixologiyasi, bozor iqtisodiyotining ijtimoiy psixologiyasi, san'at va madaniyatning ijtimoiy psixologiyasi, turmush ijtimoiy psixologiyasi va shu kabilar.

Mualliflarning (G.M.Andreva, A.V.Petrovskiy, B.D.Parigina, M.R.Bityanova, K.K.Platonova, E.S.Kuzmin, RS.Nemov va boshq.) mulohaza va dalillarini ko'rib chiqing va bir xulosaga keling: ijtimoiy psixologiyaning predmetini ta'riflashning qaysi biri sizningcha to'g'ri, agarda bu fanning amaliy ahamiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak. Ushbu savol talablari uchun qiyin bo'lishi mumkin, chunki «ijtimoiy psixologiya» kursi predmeti va masalalari haqidagi birinchi ma'ruzada o'qituvchi ushbu savolga javob topishga o'quvchilarga yordam berish uchun ma'lum nazariyani sharhlab berishga to'g'ri keladi. Buning uchun faoliyatni boshlanishdagi jamoat, jamoa va shaxsning ham ehtiyojlarini qondiruvchi sifatida talqin qilishdan iborat bo'lgan «Ijtimoiy psixologiya» tushunchasining genetik boshlanishini ko'rsatishgina yetarli hisoblanadi, bu uning — birinchi tomoni, ikkinchidan bo'lsa, shaxsni jamoani va ijtimoiy jarayonda, ya'ni o'zining kelib chiqishi bo'yicha ijtimoiy faoliyatda munosabatlar mahsuloti sifatida tushunilishi. Shuning uchun «insonning hayotiy munosabatlari yuzaga keladigan ijtimoiy — tarixiy sharoitlarni tahlil qilish birinchi navbatda inson faoliyat yuritadigan aniq bir ijtimoiy guruhlarini va har bir bunday guruh ijtimoiy aloqalar keng siyosatining elementi ekanligi ijtimoiy mehnatni taqsimlash vaziyatlarini tahlil qilishdan tashkil topadi.

Ijtimoiy psixologiyani bunday tushunish turli ilmiy tizimlarda taqlif etilgan har qanday uni tushuntirishlardan tubdan farq qiladi».

Shunday qilib, ijtimoiy psixologiya har biri alohida shaxs individning guruhlarda o'zaro munosabatlari sifatida ishtirok etuvchi faoliyati jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlar mahsuloti hisoblanadi degan nuqtayi nazardan insoniyat psixologiyasini o'rganadi. Shuning uchun ijtimoiy psixologiya insonning guruhda yuzaga keladigan munosabatlari sharoitlarini o'rganish ham kerak.

Bunday tushuntirish predmetning o'zini ko'rsatibgina qolmay, balki, nima uchun aynan uni, boshqa biror narsani emas, ayrim mualliflarning predmetni ta'riflashlarida ishtirok etgan boshqa

narsalarni o'rganmasligini tushuntiradi. Agar o'qituvchi fan predmetini bunday ta'riflanishi ma'nosini ochib bersa unda talabalarni ishontira oladi. Talabaga nima uchun boshqa tushuntirishlar to'g'ri kelmasligini ko'rsatishning o'zi qoladi.

«Ijtimoiy psixologiya» tushunchasining qaysi bir ta'rifga amal qilmaslik so'zsizdir: u o'z predmetiga albatta guruhlar psixologiyasini kiritadi, quyida aytib o'tilgan guruhlar klassifikatsiyasi (G.M.Andreyeva bo'yicha) bilan tanishib chiqib ularning har birini ta'riflab bering (agarda mumkin bo'lsa mantiqiy tartibli va qat'iy defferensial) va guruhlar har bir turlari bo'yicha bittadan misol keltiring:

— shartli, haqiqiy, laboratoriya, rasmiy, norasmiy, tabiiy, katta, kichik, diffuz, nominal, jamoa, professional, referentli (shu jumladan, ijobiy, salbiy normativ, taqqotsiy, ijtimoiy — taqqosliy).

Talabalarga topshiriqlar: guruhlarning har bir turlariga o'zingiz misollar keltiring.

Ijtimoiy psixologiya mazmuni o'quv perdmeti sifatida «ijtimoiy psixologiya o'rganish bilan shug'ullanadigan haqiqiy guruhlardan» tashkil topadigan degan nuqtayi nazar mavjud (M.P.БитяноваСоциальнаяпсихология - М. 1994. — 570).

Talabalarga topshiriq: boshqa hamma guruhlar bilan ijtimoiy psixologiya shug'ullanmaydimi? degan savol haqida siz nima deb o'ylaysiz? Bu savollarni seminar mashg'ulotlarida muhokama etishga tayyor bo'ling.

Katta va kichik guruh orasidagi prinsipal psixologik farq nimada?

Pedagog, rahbar, amahy psixolog uchun u ishlaydigan jamoa ichida norasmiy guruh borligi haqidagi ma'lumot amaliy ahamiyatga ega bo'ladimi? Agarda ahamiyatga ega bo'lsa, unda u nimadan iborat bo'ladi?

Bitta guruh bir vaqtning o'zida «referent», «shartli», «katta», «tabiiy», «ijtimoiy», «norasmiy», «nominal», guruh bo'la oladimi?

Agarda shunday bo'lsa, o'z javobingizni isbotlab bering. Agarda bunday bo'lmasa bu guruhlardan qaysi birini chiqarib tashlash kerak?

«Jamoajtimoiy qimmatli hamkorlik faoliyatida rivojlanishning yuqori darajasiga erishgan umumiy maqsadlar va vazifalari bilan birlashgan odamlar guruhidir». Jiplashgan va ancha oldin uyushgan jamoatchilar to'dasini qanday ta'riflash mumkin? Guruh ichidagi aloqalari darajasi bo'yicha u jamoaga o'xshadi, lekin uning a'zolari birgalikda faoliyati ijtimoiy yo'nalganligi bo'yicha jamoaga qarama-qarshidir. Ana shunday ijtimoiy qarama-qarshi

yo'nalishli guruhning qaysi biriga kiritgan bo'lar edingiz, shunga o'xshash boshqa guruhlarni ko'rsating.

Ijtimoiy psixologiyani asosiy obyektini (guruhlar hamma turlarini) o'rganish asosida bu fanning amaliy psixologik, pedagogik **rahbar faoliyatidagi rolini qanday qilib ifoda etish mumkin: bu talabga bo'lajak amaliy ishga psixologiya fanning boshqa sohalari bera olmaydigan nimani berish mumkin?**

Guruhda odatda, yetakchisi bo'ladi, u rasmiy rahbar bo'lishi mumkin yoki u bo'lmasligi ham mumkin, u tayinlangan, hatto guruh tomonidan saylangan rasmiy rahbardan nimasi tilan psixologik farq qiladi?

Ikkita fikrni taqqoslang: a) rahbarni hurmat qilish kerak, faqatgina shunda jamoada yaxshi psixologik muhit va jamoa a'zolarining hamkorlikdagi samarali faoliyati bo'ladi; b) rahbar qo'l ostidagilarining hurmatiga sazovar bo'lishi kerak va shunda jamoa a'zolarining hamkorlikdagi yetarli faoliyati bo'ladi. Bu ikki fikrdan qaysi biri sizga psixologik ancha to'g'ri tuyo'ladi? Yoki ularning ikkalasi ham bir xilmi? «Hokimiyat obro'si» va «Obro'ning hokimligi» tushunchalari o'rtasida qanday farq bor.

Yetakchining obro'si nimaga bog'liq bo'ladi. (rasmiy va norasmiy): a) yetakchining «o'zini ko'rsatishi» mahoratiga, b) qo'l ostidagilarning yoki xodimlarning unga bo'lgan munosabatlariga (uni hurmat qilishlariga) yoki, d) unga ham bunga ham ikkalasiga birdek?

Ijtimoiy yetakchiga hurmat munosabati nimaga bog'liq bo'ladi?

Muomala - aloqa — munosabat bu nima? Tushuncha mazmunini ma'ruzada muammoli metod bilan ochib berish va «muomala» tushunchasiga bir necha xil ta'riflar keltirilgan «ma'ruza o'zining metodikasi» IV bo'lim 2 paragrafi misollaridan foydalanib, talabalarga shunday topshiriq berish mumkin? «Ana shu tushunchalardan ilmiy mazmunini tashkil etuvchi ijtimoiy psixologik hodisaning mohiyatini to'la va aniq aks ettiruvchisini o'zingiz tanlang», «Munosabat» - odamlarning o'rtasidagi ma'lumotlar almashishi, ularning o'zaro aloqalari» (Nemov R.S. psixologiya V3 kn, kn 1. — 1998. — 669), «Munosabat — ikki yoki undan ko'p odamlar orasidagi o'rganish, bilish yoki effektiv — baholash xususiyatli ma'lumotlar almashishdan iborat o'zaro aloqalari» (psixologik lug'at — M, 1996. - 323-b).

Munosabat hamkorlikda faoliyat talablari oqibatida yuzaga keladigan odamlar o'rtasidagi aloqalarning o'rnatilishi va rivojlanishi ko'p qirrali murakkab jarayon va ma'lumotlar almashish, jarayonni idrok etish va tushunishni o'z ichiga oladi» (qisqacha psixologik lug'at - M. 1998 - 229).

Muomala — odamlar o'zaro aloqasidan iborat bo'lib unda emotsional — sezgi va ratsional ma'lumotlarni faoliyat bilan almashish sodir bo'ladi». «Keng jamoada munosabatlar» tushunchasi», «Ijtimoiy munosabatlar butun to'plamini o'z ichiga oladi, chunki ijtimoiy munosabat — iqtisodiy, siyosiy yoki g'oyaviy — o'zining ijtimoiy- psixologik tomonlariga ega va odamlar o'rtasida bevosita yoki vositasiz aloqada namoyon bo'ladi». «Munosabat odamlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, asosan bevosita kuzatishlar asoslangan, «Munosabat» tushunchasi turli ijtimoiy va madaniy tizimlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni ta'riflashda ham foydalaniladi» («millatlararo munosabat», «madaniyatlar aloqalar»), ya'ni odamlar o'rtasidagi shaxslararo aloqalaridan ko'ra ancha keng ma'noda», (Zamonaviy falsafiy lug'at — M. 1996, 337-b).

Siz tanlagan tushuncha bilan «munosabat» tushunchasi ilmiy mazmundan kelib chiqib quyidagi fikrlarni tahlil qilib chiqing: «Bola - bu har doim ikkita odam — u va katta odam» (D.B. Elkonin). Bu fikr va topshiriq bo'yicha IV bob 2-§ da keltirilganlardan siz tanlab olganligingiz bilan mos keladimi? Ushbu fikr «munosabat» tushunchasi bilan mos keladimi?

L.S.Vigotskiyning quyidagi fikrlarini tahlil qilib chiqing: «...inson o'zi bilan o'zi holi qolganida munosabat vazifasini saqlab qoladi», buni individning o'zi bilan o'zi munosabati sifatida tushunish mumkinmi? Agarda shunday bo'lsa, unda keltirilgan tushunchalaridan qaysi biriga kiritish mumkin?

Quyidagi masalalarni yeching?

12 ta kemachilar jimgina bir kemada ketmoqdalar. Bu munosabatmi yoki yo'qmi? Agarda munosabat bo'lsa, unda u qaysi tushunchaga to'g'ri keladi va ularning qaysi biriga qarama-qarshi?

- ona bir oylik bolasini uxlatadi. Bu munosabatmi yoki yo'qmi?
- inson televizorda ko'rsatuv tomosha qilmoqda, bu munosabatmi yoki yo'qmi? Agar munosabat bo'lsa, unda ma'lumotlar almashish qani?
- ma'ruzachi monolog o'qiyapti, auditoriya esa savol ham bermaydi, hech bir fikr bildirishmaydi, yozmaydi, faqat eshitib o'tiribdi, shu orqah ular tushunishmoqdalar deb aytish qiyin. Buni ma'ruzachi bilan auditoriya o'rtasidagi aloqalar deb hisoblash mumkinmi?

Adabiyotlarda to'g'ridan to'g'ri va boshqa yo'llar bilan, bevosita va bilvosita (yozma yoki taxminiy vositalar yordamida) shaxslararo va ommaviy munosabatlarni ko'rsatadilar, ilgariqi masalalarga qayting (16) va bering.

«V» masalani vositali munosabatga taalluqli deb hisoblash mumkinmi? Agarda shunday bo'lsa, unda ma'lumotlar «Almashish» qani: kemachilar harakatlarini qaysi biriga kiritish

mumkin: barcha harakatni sezish orqali munosabatgami yoki bevosita munosabatda faoliyat almashinishi orqali.

Munosabatlar vazifalari:

- 1) bog'lovchi,
- 2) shakllantiruvchi,
- 3) «tasdiqlovchi»,
- 4) shaxslararo «individlar» o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tashkil etish va olib borish,
- 5) shaxsning ichidagi (o'zi bilan o'zi dialog) munosabat.

Bu vaziflarni bajarilmasligi nimaga olib kelishi mumkinligiga misol keltiring, bog'lovchi vazifasini bajarmasligiga misol — muvaffaqiyatga erishilmagan Vavilon minorasining qurilishi haqidagi diniy rivoyat va boshqalar.

Millat psixologiyasi (elatlar, xalqlar) — ijtimoiy-psixologik bilimlarning alohida sohasi, u har bir millat va xalqlarning boshqalaridan hamda uning tili va madaniyatini, turmush tarzidan farq qiluvchi haqiqiy mavjud hissiyotlari, kayfiyatlari, fikrlari, fe'li, amal, odatlari kecmnmalarini aks ettiradi. Savol: milliy psixologiyani o'rganish bilish va hisobga olish insonning amaliy faoliyatida qanday maqsadlar va nima uchun kerak? Tub mahalliy millatning psixologiyasini maxsus o'rganish kerakmi?

Misol uchun rus odamlari bilan ishlovchilar rus milliy psixologiyasini o'rganish yoki o'z-o'zidan yaxshi munosabatlar yuzaga kelishi kerakmi?

Kichik guruhlar psixologiyasiga (mehnat, ilmiy, pedagogik, jamoalar): sizning fikringizcha guruhga rahbarlik qilishning qaysi usulubi eng keng tarqalgan (ikki mumkin bo'lgan uslubdan birini tanlang):

SAVOLLAR

1. Bir uslubning alohida xislatlarini boshqa uslub xislati bilan qo'shib va aralashtirgan holda yanada samaraliroq uchinchi uslub yaratish mumkinmi?
2. Agarda mumkin bo'lsa siz nimani taqlif etgan bo'lar edingiz va qanday maqsadda.
3. Keltirilgan uslublardan qaysi birini (agarda ularga izchiUik bilan amal qilinsa) samaraliroq va nima uchun?

Jamoadagi shaxslararo nizolar kelishmovchiliklar:

1. har doim zararli.
2. tabiiy hoi va shuning uchun ularni «Foydali yoki zararli» deb hisoblab bo'lmaydi.

3. Kelishmovchiliklar ba'zan foydali, agarda qonuniy asosda sodir bo'layotgan bo'lsa, bu javoblardan qaysi biri sizningcha to'g'ri? Sizning javoblaringizdan kelib chiqqan holda: janjal, nizolarni oldini olish kerakmi? Yoki ularni tabiiy hoi deb hech narsa qilmaslik kerakmi, lekin ular yuzaga kelganda tortishayotgan tomonlar uchun mos keladigan usul bilan nizoli vaziyatni darhol bartaraf qilish kerakmi?

Bu yo'llardan qaysi biri sizning fikringizga psixologik jihatdan to'g'ri?

Kichik guruhlarda umumiy kelishilgan fikr, qaror, xulosaga erishish uchun munozaralarni qanday olib borish kerak?

- muammoni ko'rsatib bering va «nima qihsh kerak» degan savolni qo'yish kerak;
- turlicha fikrlarga quloq sohsh kerak (bir-birini to'ldiruvchi va bir-biriga qarama-qarshi);
- haqiqatga yaqin turli fikrlarni keltirish orqali munozarani keskinlashtiring, shu bilan jamoatchilik fikrni rag'batlantirish.
- umumiy yagona fikrga erishib (yoki ko'pchilik qo'llagan mantiqiy to'g'ri xulosaga) xulosani ifodalashni taqlif etish.

Kundalik hayotingizda uchrab turadigan o'zingizga ma'qul masalalardan biri guruhli qaror qabul qilish bo'yicha munozaralar tashkil etish reja-ssenariysini tuzing.

«Munosabatlardagi to'siq» tushunchasining mazmuni nima? U «kommunikativ to'siq» bilan mos keladimi?

Taqlif etilgan adabiyotlarni ma'ruza matnlari bilan solishtiring va yuqorida keltirilgan psixologik masalalarni yechishda mustaqil ishlab chiqqan javoblaringizni o'rganish asosida quyidagi savollarga javob bering.

1. Ijtimoiy psixologiyaning nazariy ahamiyati va uning psixologiya fanidagi o'rni qanday baholaysiz?

2. Rahbar, pedagog, amaliy psixolog kasbiy faoliyati uchun ijtimoiy psixologiyaning amahy ahamiyati nimalardan iborat?

Ijtimoiy psixologiya ijtimoiy hayot muammolari, shaxsni rivojlanishi, jamiyatni hayotga munosabatlarning psixologik qonuniyatlarini o'rganadi.

17- mavzu. YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYANI O'QITISHNING METODIK O'ZIGA XOSLIKLARI

Bu psixologiyaning ikki amaliy sohasi, agarda ularni birgalikda yagona o'quv fani sifatida qaraladigan bo'lsa, bolalik yillarida yoshning rivojlanishi va insonni o'qitish hamda tarbiyalashning samaraliligini psixologik sharoitlarni tushuntirish uchun umumpsixologik nazariyani qo'llashdan iborat bo'ladi.

Bu fanlarni o'rganish talabalar, o'qituvchilar ota-onalar, har qanday katta odam uchun amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Talaba uchun esa har xil yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini tushunib olish hamda ularga o'yin va o'quv faoliyatini tashkil etishda ta'sir ko'rsatish, faoliyatda shaxsning yaxshi xislatlarini rivojlantirish uchun bo'lajak faoliyatida ushbu sohadagi bilimlaridan foydalanishni o'rganib olishiga yordam beradi.

Insonning yoshi psixik rivojlanishi qonunlari ontogenezini o'zlashtirib olish o'qituvchiga o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash malakalari bo'yicha pedagogik ishlarni maqsadga muvofiq tashkil etishga uni ilmiy yo'nalishida olib borishga, o'z-o'zidan borayotgan jarayonni ko'p jihatdan boshqariladiganga aylantirish imkonini beradi. Bunday bilimlar har qanday ota-ona uchun ham kerakdir.

Yosh va pedagogik psixologiyani o'qitishning metodik xususiyatlari haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Psixologiyaning bu ikki sohasi bitta yoki ikkita mustaqil o'quv fanidan iborat bo'lishi mumkin, o'qitish metodikasi ular bitta yoki ikkita o'quv fani sifatida o'rganishga bog'liq bo'ladi. Pedagogik oliy o'quv yurtlari psixologiya fakultetlari uchun ular ikkita mustaqil fandan iborat bo'ladi, boshqalar uchun esa (ped. o'quv yurti psixologiya fakulteti bo'limlari va pedagogik bo'lmagan o'quv yurtlari uchun) yosh va pedagogik psixologiya odatda, bitta fan sifatida o'qitiladi. O'qitishning metodikasi qanday bo'lishi kerakligi esa psixologiya fanning bu sohaslarining mazmunini ochib berilganda aniq bo'lib boradi.

Yosh psixologiyasi psixologiya fanining mustaqil sohasi sifatida inson psixikasi yoshi dinamikasini o'rganadi. «Qisqacha psixologik lug'atda» ta'kidlanganidek (1985), «deyarli pedagogik psixologiya mazmuni bilan mos keladi; o'zining tarixiy rivojlanishida ularni bir-biridan deyarli ajratib bo'lmaydi. Yosh va pedagogik psixologiyaning haqiqiy birligi-inson ontogenezda rivojlanuvchi va o'zgaruvchi o'rganish, obyektidir. U yosh psixologiyasida rivojlanish qonuniyatlarini borishida ishtirok etadi. Pedagogik psixologiyada esa —

pedagogning maqsadga muvofiq harakatlari jarayonida o'qitish va tarbiyalovchi vosita sifatida ishtirok etadi». Boshqa manbalarda yosh psixologiyasi deyarli bolalar psixologiyasi bilan aralashtirilib yuboriladi, ya'ni ularning mazmunan bir xil deb qaraladi, misol uchun «Qisqacha psixologik lug'atda» bolalar psixologiyasiga doir deyarli ma'lumot mavjud emas, yosh psixologiyasi haqida esa ma'lumot mavjud. Lekin «psixologik lug'atda» (1996) yosh psixologiyasi haqida hech gap aytilmagan, ammo bolalar psixologiyasi haqida katta bo'lim mavjud bo'lib unga ko'ra ichki sharoitni hisobga olishda va shaxsda psixologik o'zgarishlarga erishgandagina samara berishi mumkin. Yosh va pedagogik psixologiya fanining amaliy sohasi sifatida o'zining ilmiy doirasidagi sohasi aniq psixologik hodisalarni tushuntirish (ya'ni ta'lim va tarbiya, rivojlanishi hodisalarini) uchun bo'lganligi kabi ularni qayta o'zgartirish uchun ham xizmat qiladi (ya'ni rivojlanish qonunlarga binoan o'qitish va tarbiyalash haqiqiy jarayonlarni tashkil etish uchun). Bu shuni anglatadiki, talabalarga hodisalarni tushuntirish uchun ular ilmiy tekshirish metodlarini egallab olishlari kerak, (misol uchun, nima uchun bir bilimlar boshqalaridan ko'ra oson o'zlashtiriladi, qolganlari qiyin o'zlashtirilishini tushuntirish uchun yoki bolani o'smirlilik o'zgarishi davrida muvaflaqiyatli tarbiyalash asosida qanday sabablar yotishini). Bundan tashqari, aniqlangan fakti o'zgartirish uchun psixologik bilimlar ko'rinishini bilish, ya'ni tashkil etuvchi tajribalar metodlarini bilishi kerak (bu masalani talaba yosh psixologiyani o'rganish davri davomida hal etish mumkin).

Pedagogik psixologiya — tarbiyaning psixologik muammolarini o'rgatuvchi psixologiya fanining sohasi, yosh psixologiyasi esa — inson psixikasi rivojlanishining yosh bosqichlarini o'rganadi.

Nima uchun psixologiyaning bu ikki sohasi ko'pincha birlashtiriladi va bir qator o'quv yurtlari o'quvchilari bitta o'quv fani sifatida o'qitadilar, sabab nima, tushuntirib bering.

Milliy psixologiyamizning fundamental tushunchasi (bu tushunchani psixologiya faniga kiritgan L.S.Vigotskiy davridan boshlab) faoliyat tushunchasi hisoblanadi. Shuning uchun pedagogik psixologiyada insonning psixik rivojlanishi uning faoliyati negizida yuzaga kelishi sifatida qaraladi; faoliyatning o'zgarishi inson ongini o'zgarishiga olib keladi va har bir yosh davrida psixik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan va uning keyingi yoshi davriga o'tishini belgilaydigan qandaydir asosiy, yetakchi faoliyat turi mos keladi.

Biz amaliy fanlar bilan ish olib borayotgan bo'lganimiz uchun seminar — amaliylar, seminar — munozaralar, «ish — o'yinlar» «мозговая атака» davrida suhbat, talabalarning shaxsiy mustaqil fikrlash va amaliy xarakterlarini faollashtiruvchi boshqa metodlar yordamida amaliy

o'qitish metodlari hamda usullariga alohida e'tibor berishimiz kerak. Ma'ruzalar va aytib o'tilgan faol metodlarni qo'llash bilan amaliy mashg'ulotlarning turli shakllari hamma talabalar — bo'lajak o'qituvchilar tomonidan yosh va pedagogik psixologiyaning nazariy va amaliy muammolarini ijodiy o'zlashtirishlarini ta'minlashi kerak.

Talabalarning o'quv harakatlarini dasturlashtirish, ularning fikrlashlarini o'rganayotgan kursning asosiy savollariga yo'naltirish uchun o'quv masalalari to'plamini tuzish kerak (faol fikrlashni talab etuvchi savolli topshiriqlar). Quyida talabalarda bajarish ko'nikmasini hosil qilish uchun kerak bo'lgan shunday o'quv topshiriqlar to'plamining taxminan namunasi keltiriladi.

Bu asarni o'qib chiqqandan key in «tarbiya» tushunchasining psixologik mazmunini (pedagogik emas) — «ta'sir ko'rsatishini» siz psixologik nuqtayi nazari bilan kelishgan holda qanday qabul qilasiz?

Tarbiyachilar shaxsning rivojlanishi psixologik qonuniyatlarga haqiqatan tanish sifatida, tarbiya amaliyotiga (metodikasiga) siz nima yangilik kiritish taqlif etgan bo'lar edingiz?

Talabalarga quyidagi topshiriqlar beriladi:

Seminar mashg'ulotlarida quyidagi savollarni muhokama etishga tayyorlang; psixologiyada o'qitish va rivojlanish nisbatlari bilan bog'liq bir necha nuqtayi nazarlar mavjud; a) psixik rivojlanish o'zining qonunlari bo'yicha boradi, o'qitish esa, ijtimoiy tajriba shakllanishi sifatida, rivojlanish esa erishilgan darajaga tayanishi kerak, ya'ni rivojlanish jarayonining ortidan borishi kerak (J.Piaje), b) psixik rivojlanish uning butun obyektivligi deb faraz qilinishiga qaramay to'g'ri yo'lga qo'yishdagina (psixologik asoslangan) o'qitish bilan o'z- o'zini boshqarishi mumkin, ya'ni ta'lim rivojlanishidan oldinda bo'lishi, o'zining ortidan ergashuvchi, rivojlantiruvchi bo'lishi kerak (L.S.Vigotskiy, D.B.Elkonin, V.V.Davidov va boshq), d) o'qitish — bu rivojlanishning o'zidir, ya'ni rivojlanish va ta'lim bir narsadir (E.Tordayk), keltirilgan nuqtayi nazardan qaysi biri sizningcha to'g'rimi? Nima uchun qolganlarini noto'g'ri deb hisoblaysiz, asoslab bering.

Amaliy mashg'ulotga tayyorlash tartibida, birinchi savolga o'z javobingizdan kelib chiqqan holda, masalani yechimiga yondashing. Psixologiya bo'yicha mashg'ulotda bir xil talablar o'quv materiallarini tushunarli darajada (didaktikaning prinsiplaridan biri ana shunday) berilishi kerak deb hisoblaydilar, bo'lmasa o'quvchilar tushunmaydilar, bunga ayrimlar qarama-qarshi chiqishadi; «unda ta'lim rivojlanishi qanday qilib ortidan olib yuradi»? Agarda tushunarlilik

bugungi darajadan yuqoriga ko'tarilmasliliigi unda o'quvchilarni o'zining rivojlanishida qolib ketishiga majbur etamizku, kim haqligini tushuntirib bering, (psixologlarning rivojlantiruvchi o'qitish' haqidagi asarlarini o'qib chiqing va tahlil qiling; V.V.Davidov A.M.Matyushkin hamda J.K.Fleyvelkning «Jan Piajening genetik psixologiyasi» kitobiga yakuniy so'zini; P.Ya.Galperin, D.B.Elkoninlarning. «J.Piajening bolalar fikrlashlarini rivojlanishi haqidagi nazariyasini tahlil qilish» va boshqalar.

Talabalarga topshiriqlar. Seminar mashg'ulotda rivojlanish va ta'lim o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash bo'yicha quyida keltirilgan tajribani tahlil qilib chiqing.

4-5 yoshli bolalarga ikkita A va B ga bir xiida suv quyilgan idishlarni ko'rsatadi, agarda A idishdan kattaroq bo'lgan D idishga hamma suvni quyilsa, suvning miqdori o'zgaradimi deb so'raydilar va uni bolalarga ko'rsatadilar. Ko'pchilik bolalar suv qancha bo'lsa shuncha qoladi yoki shunday bo'ladi deb javob qaytaradilar, bu yerda suyuqlik miqdori haqidagi savol ko'rgazmali namoyon etiladi, so'z bilan «faqatgina nazariy» ko'rinishda quyidagicha (agarda unga quysak), shundan keyin haqiqatdan ham suvni A idishdan D idishga quyildi. Lekin bu ishni bolalarning ko'zi oldida emas, balki suvni quyish paytida idishlarni mato bilan to'sib turib bolalarga ko'rsatmay bajaradilar, keyin darhol olib tashladilar. Endi B va D idishlardan suv bolalar ko'zi oldida yaqqol ko'rinib turar edi. Endi bolalarning ko'pchiligi B idishni ko'rsatadilar chunki undagi suv balandligi yuqori edi. Nima bo'ldi; nima uchun so'z bilan tushuntirishda bolalar (xayolida, nazariy manzarani aniq ko'rmay turib) suvni qayta quygan bilan uning miqdori o'zgarimasligini yaxshi tushunadilar. Uning xatoligini o'zgarsa ham (D idishi kengroq edi), bu tajribani o'z tadqiqotlarida foydalangan psixologlar buni bolaning tushunchasi rivojlanayotgani bilan tushuntiradilar. Misol uchun «miqdor» va «sabab» (soni nima uchun o'zgardi, degan savolga bolalar chunki quydik idishga deb javob qaytardilar) bolalarda tasavvurida kattalarnikidan farqli umuman boshqacha ma'noga ega bo'lishi mumkin va ular nima haqida so'rayotganlarini tushunmasligi mumkin.

a) bu rivojlanish o'z-o'zidan bo'ladigan jarayon deb hisoblagan J.Piaje haq deganimi, bu ta'limga bog'liq emasmi? Bu o'z-o'zidan o'tib boradigan kerakli rivojlanish darajasini kutib o'tirmay ta'lim bu rivojlanishga nima yetmayotgan bo'lsa shuni kiritib uning darajasini ko'tarish kerakligini bildirmaydimi?

b) nima uchun bolalar suvni so'z bilan (nazariy) quyilganda to'g'ri javob berib haqiqiy (ko'rgazmali) quyilganda xatoga yo'l qo'yadilar.

Talabalarning mustaqil ishlari va ularni seminar mashg'ulotlariga tayyorlashda o'quv masalalarni tuzishda quyidagi savollardan foydalanish mumkin.

O'quvchilarning yoshi psixologik xususiyatlaridan kelib chiqib va kerakli o'quv qo'llanmalarini o'qib chiqib quyidagi ikkita savolga javob bering.

a) qanday qilib o'quvchilar, ota-onalar, maktab rahbarlari yoshi, rivojlanishi har bir davri uchun xos bo'lgan ta'lim va tarbiyalashda faoliyatning yetakchi turlarini hisobga olishlari kerak (misollar bilan ko'rsating)?

b) ehtiyojlar doirasidagi rivojlanishdagi qarama-qarshilik birligini, uning operatsion-texnik imkoniyatlarini, ta'lim va tarbiyada qanday qilib hisobga olish mumkin (javoblarni har bir yosh davri uchun alohida tayyorlang).

Rivojlantiruvchi ta'limning ma'nosi nima, qanday o'qitishlarni rivojlangan deb aytib bo'lmaydi (alohida ta'lim amaliyotida)?

Amaliy ta'limda uchraydigan o'qitish motivlarini aytib o'ting va ularning har birning asosida qanday talablar yotishini tushuntirib bering.

P.Ya.Galperinning bosqichma-bosqich bilan aqliy harakatlarni shakllantirish psixologik konsepsiyasining ta'limning boshqa hamma konsepsiyalaridan prinsiplar farqi nimada?

L.S. Vigotskiyning hozirda uning shogirdlari va izdoshlari tomonidan rivojlantirilayotgan tarixiy-madaniy nazariyasi ma'nosini yosh va pedagogik psixologiyaga nisbatan qisqacha qanday ifoda etgan bo'lar edingiz?

An'anaviy o'qitish nazariyasida psixologiyada va pedagogikada bo'lgani kabi xatolar o'qitishda albatta bo'ladi, ba'zan hatto bu foydali ham bo'ladi. Muammoga to'g'ri munosabatda bo'lganda deb hisoblash qabul qilingan, chunki «xatolarda o'rganiladi», aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanish nazariyasi asosida (P.Ya.Galperin va uning izdoshlari) tashkil qilingan o'qitish xatosiz bo'lishi mumkin deb hisoblaydi. Bu fikrni to'g'riligi bir necha bor tajribalar bilan isbotlangan, bir necha yuz minglab bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan o'qitish bo'yicha o'tkazilgan tajribalarga yakun yasab I.F.Talzina shunday yozadi; «o'zlashtirish asta-sekinlik bilan xatolardan xalos bo'lish sifatidagi tasavvurlarni o'zlashtirishning haqiqiy tabiatiga to'g'ri kelmaydi deb to'la ishonch bilan aytish mumkin, bilimsizlikdan bilimga yo'l umuman olsak bexato bo'lishi mumkin».

18- mavzu. **PEDAGOGIK OLIY O'QUV YURLARIDA PSIXOLOGIYA
O'QITISHNING METODIK XUSUSIYATI.**

Reja:

- 1. Pedagogik oliy o'quv yurtlarida psixologiya fanlarini o'qitish**
- 2. Psixologiya fanlarni o'qitish maqsadlari.**

O'qitish maqsadlari va o'quv fani mazmuni har doim ham o'zaro bog'liqdir. Fanning mazmuni bari-bir borib o'quv maqsadlarini tarkib topishiga turtki bo'ladi. Psixologiya o'qitish maqsadlari gumanitar fan sifatida uning mazmuni, xususiyatlari bilan belgilanadi. Psixologik idrok etishning o'ziga xosligini har doim ham gumanitar bilim sohasi bilan bog'lamaydilar. Bu borada boshqa nuqtayi nazarlar ham mavjud. Ular psixologiyani birinchi navbatda tabiiy, biologik yoki bioijtimoiy fan sifatida talqin etilishi natijasida, psixologiya fani haqidagi tortishuvlardan ancha aniq ifoda etilgan. V.Ya.Lyadus fikricha, psixologiyani ijtimoiy — tarixiy fan sifatida talqin etish kerak, bu esa uning tarkibidagi tadqiqotlar tabiiy fanlar usullarini rad etmaydi. Ammo uning asosiy mohiyatida ijtimoiy fanlar va gumanitar idrok etish usullari o'ynaydi.

Gumanitar idrok etish - ilmiy idrok etishning alohida turi, bo'lib tabiiy fanlarga o'xshash o'rganilayotgan obyektga subyektning boshqacha munosabatini ko'zda tutadi. Gumanitar idrok etishning diqqat markazida buyumlar boidi. Shuningdek, u quyidagicha izohlanadi. Shaxs emas, subyekt - obyekt emas, subyekt — subyekt munosabatlari bo'ladi deb ta'kidlaydi M.Vaxtinning fikricha, buyumni idrok etish va shaxsni idrok etish — ikki har xil narsalardir. Buyumni bir tomonlama subyektning oxirigacha idrok etiladi. Shaxs idrok etiluvchi sifatida idrok etish «aniqligini», talab etmaydi, balki «kirib borishni» talab etadi. Idrok etish — anglanganlik har doim ham ikki tomonlama harakat. Idrok etuvchi subyekt — idrok etiluvchi subyekt munosabatlari — dialogdan iborat. Dialog esa vaziyatda bo'ladigan ko'rinishlarinigina ko'rsatishni ko'zda tutmay, kontekstlari tugatilmas turlarida berilgan ma'nolarini ham ochib berishni ko'zda tutadi. Shuning uchun dialogning oxiri yo'q, chunki haqiqiy tushunish tarixiylik va shaxslashtirilgan. Bu holat gumanitar tushunchada aniqlik va tushunish ko'rsatkichlariga tabiiy fanlar ko'rsatkichlaridan farqli o'ziga xoslikni beradi.

Gumanitar idrok etishning aniqligi (identifikatsiya) bir xilligini aniqlashdan iborat emas, balki «begonani xuddi o'zirikiga o'xshatmay begonaligini» yengib o'tishdir, ya'ni idrok etuvchi va idrok etilayotganing o'zaro bog'liqligiga, kirib borganligi darajasidan iboratdir.

Psixologiyada o'qitish xususiyatlarini tushunishda muhim bo'lgan gumanitar idrok etishning yana bir xislati bu psixologik idrok etishning prinsipial ravishda geterogenligidir va ko'p jihatdan rasmiylashgan faqatgiriya ilmiy — nazariy, mantiqiy fikrlashni nazarda tutib qolmay, balki obrazli, badiiy, tasviriy, hayoliy, ko'rgazmali — amaliy fikrlashni ham ko'zda tutadi. Gumanitar idrok etish xususiyatlaridan kelib chiqib quyidagi tarzda psixologiya o'qitish maqsadlarini mutaxassis — psixologlar va pedagogik faoliyatida o'qitish tizimida psixologiyani o'rganuvchilar uchun ham belgilanishi mumkin.

Psixologiyani o'qitishdan maqsad — odamlarning hayot faoliyatida ularning o'zaro aloqa munosabatlarini o'rnatish, bilish usullarini nazariy va amaliy egallab olishdir. Psixologik idrok etishning xususiyati bilim va harakatlari birligidan iboratdir. Shuning uchun ikki tomonga yo'nalgan ya'ni — o'ziga va boshqa odamlarga yo'nalgan harakatlar usuliga ega bo'lmagan nazariy idrok etish — bu ilmiy psixologik bilim emas, psixologik idrok etish va harakatlar usullari o'zini anglash birligiga erishish maqsadida amalga oshiriladi.

Psixologiya fanini o'qitish faqatgina boshqa odamlar xulqi va fikrlash usulini qayta o'zgartirish, balki o'zini qayta tashkil etish mahoratini egallashga ham yo'naltirilgan. Psixologiya o'qitish metodikasining maqsadi shaxsni idrok etish munosabatlari va ularni qayta o'zgartirish usullarining birlashib ketganligi bilan belgilanadi. Albatta, bu maqsadga butun boshqa maqsadlar tizimini amalga oshirish bilan erishiladi. Bundan tashqari, u insonparvarlik tarbiyasi maqsadlari — dunyoqarashni shakllantirish, jamiyat qurilishida shaxsning amaliy yo'nalganligi bilan bog'liq mutaxassisni o'qitishning ancha dolzarb maqsadlari tizimiga kiritilgan.

Psixologiya kursining o'qitish vazifalari va tamoyih.

Psixologiya o'qituvchisi oldida har tomonlama muhim quyidagi vazifalar turadi:

3. Talabalarda — bo'lajak o'qituvchilarda — ilmiy dunyoqarash va shaxsning yuksak ma'naviylik sifatini tarbiyalash.

4. Talabalarda mutaxassislik yo'nalishini tarbiyalash: o'qituvchilik faoliyatiga qiziqishni. bolalarga muhabbat, bola shaxsi va uning psixologik xususiyatlarini shu bilimlarga asoslanib o'quvchilar shaxsini shakllantirishda faol ishtirok eta oladigan bo'lishi kerak.

5. Talabalarda psixologiyaning nazariy bilimlarini pedagogik amaliyotda qo'llash mahoratini, o'quv — tarbiyaviy jarayonini va o'quvchi shaxsi shakllanishini kuzatishni rivojlantirish va tahlil qilish mahoratini o'stirish, shu asosda ularning hulqida, o'qitish ishlariga, o'rtoqlariga munosabatida namoyon bo'ladigan o'quvchilarning psixik xususiyatlarining yuzaga kelishi va rivojlanish sabablari haqidagi xulosalar chiqarish mahoratini rivojlantirish.

Pedagogik institutlarning talabalari psixologiyada psixikaning haqiqatdan aks ettirishi mohiyati ularning reflektorlik asosi haqidagi asosiy qoidalarini o'zlashtirib olishlari, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllanishining asosi bo'lib xizmat qiladi. Psixik hodisalar ularning rivojlanishi va o'zaro bog'liqliklarini ko'rib chiqib talabalarni tanqidiy fikrlashga o'rganib qoladilar. Psixik hodisalarni to'g'ri ilmiy tushunishga erishish orqali psixologiya o'qituvchisi talabalarga diniy, xurofotlardan, psixikani manfaatparastlik qarashlaridan ozod bo'lishiga yordamlashadi.

Psixologiya mashg'ulotlarida bayon etiladigan ilmiy qoidalar o'qituvchi tomonidan rasmiy e'lon qilinmasligi va talabalar tomonidan mulohaza qilmay to'g'ridan-to'g'ri qabul qilinishi kerak emas.

Psixologiya o'qituvchisi talabalarni fanning asosiy qoidalari haqiqiylikiga ishonirishi uchun yetarlicha amaliy materiallarga ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga nazariy qoidalarni to'g'riligini isbot etuvchi va talabalarning inson psixikasi qonuniyatlarini chuqur tushunishlariga yordam beruvchi tajriba psixologik tadqiqotlarning aniq ma'lumotlarini tanlab olishi muhimdir.

Psixologiya o'qituvchisi talabalar va o'quvchilar olayotgan psixologik bilimlar abstrakt va rasmiy bo'lib qolavermasliklari, ularning bo'lajak pedagogik faoliyatlarida qo'llanma, ishonchga aylanishiga intilishi kerak. Bunday ahamiyatlilikni kasb etishining asosiy sharti inson o'z tajribasi orqali olgan bilimlarini tekshirib chiqishi, mustaqil o'ylab olishi, idrok etayotganini boshdan kechirishi va unga nisbatan o'z munosabatini aniqlab qolishi kerak. Aynan shuning uchun talabalarning mustaqil ishlari, inson psixik faoliyati haqida ma'lumotlar to'plashlari, ularni tahlil qilish va tushuntirishlari uchun muhim ahamiyatga ega. Talabalarda ilmiy, nazariy-mustaqil materialistik dunyoqarashni shakllantirish uchun o'qituvchi o'zining psixologik bilimlariga hissiy munosabatini yaqqol ifoda etilganligi, bayon etilayotgan nazariy qoidalarini haqiqiyligi, to'g'riligiga ishonishi juda muhim hisoblanadi. O'qituvchining bunday munosabati talabalarda fanga qiziqishni oshiradi, psixologik bilimlarni egallab olish va ularni mustaqil kengaytirishga intilishlariga sabab bo'ladi. O'qituvchi fanning zamonaviy holatini va hozirgi davrda psixologik tadqiqotlardan to'la xabardor bo'lishi, o'quvchilarda yuzaga keladigan savollarga javob bera olishi muhimdir.

Talabalarda dunyoqarashni shakllantirish bo'lajak o'qituvchi shaxsining ma'naviy xislatlarini tarbiyalash bilan uzviy bog'liqdir. Shaxs muammosi psixologiya kursida markaziy o'rinni egallaydi. Shaxsning shakllanishi jarayonida barcha psixik hodisalar yuzaga keladi va shaxs yaxlitligi ko'rinishi sifatida qaraladi. Psixologiya talabalariga inson ichki dunyosi ya'ni yo'nalganlik, xarakteri, qobiliyatining shakllanish sharoitlari haqida ma'lumotlarni beradi.

Psixologiya fanidan talabalar har bir o'quvchining shaxs xususiyatlarini, uning qiziqishlari, ishtiyoqlari, qobiliyatlarini bilib olib ularga to'g'ri ta'sir ko'rsatadilar. Psixologiya fani shaxsni o'rganishga qaratilganligi talabalarda insonning ichki dunyosiga qiziqish, uning mohiyatini bilib olishga intilishi, boshqa odamlar va o'zining shaxsiy psixik xususiyatlarini tushunishga chorlaydi, o'z xotirasi, diqqati, irodasi, xarakterining sifatlarini bilib olishga intilish va ularni takomillashtirish o'quvchilar va talabalarda o'z-o'zini anglashning shakllanishida katta ahamiyatga ega. Talabalarining inson ichki dunyosiga qiziqishlaridan mohirona foydalanib, psixologiya o'qituvchisi ularga o'zlarida ijtimoiy qimmatga ega bo'lgan sifatlarini tarbiyalashda jamiyat oldidagi mas'uliyatlarini his etishga yordam beradi va shu orqali o'z-o'zini tarbiyalash vazifasini qo'yadi.

O'z-o'zini tarbiyalash vazifasi talabalarining kasbiy yo'nalishlari shakllanishi bilan uzviy bog'liqdir. Bu tushunchaga o'z kasbiga qiziqish, yaxshi o'qituvchi bo'lib yetishish va ilg'or o'qituvchiga xos bo'lgan xususiyat va qobiliyatlarni o'zida tarbiyalashga intilish kiradi.

Ilg'or o'qituvchilarning ishi bilan amaliyot o'qituvchisi rahbarligi ostida maktabda olib boriladigan kuzatishlar yordamida tanishish, ularning pedagogik mahoratlari mohiyatini tahlil qilish, pedagogik adabiyotlarni o'rganish talabalarga pedagogik faoliyatda hamma mohir — o'qituvchilarga xos shaxsning ijobiy sifatlarini egallab olishga imkon beradi.

Har qanday kasbda bo'lganidek, bo'lajak o'qituvchilar pedagogik faoliyatda zamr bo'lgan bilim, mahorat va ko'nikmalarni egallab olishlari kerak. Psixologiya o'qituvchisi talabalarni maktabda o'quv — tarbiyaviy ish sharoitida bolalarni kuzatishga, ularni o'z kuzatishlarini tahlil qilishga o'rgatadi, kuzatish jarayonida ularda paydo bo'lgan savollarga javob topishga yordam beradi. Kuzatishlar davomida talabalarda shunday savollar paydo bo'ladiki, ularga faqatgina psixologik qonuniyatlarni bilgan holdagina javob topish mumkin. Bu esa ularni psixologik adabiyotlarni mustaqil o'rganishga undaydi va shu orqali psixologik bilimlar to'plash talabini yuzaga keltiradi. Talabalarni kuzatish va o'z-o'zini kuzatishlarini anglab olishlariga o'rgatish uchun psixologiya o'qituvchisining o'zi kuzatishni bilishi, o'quvchilarning xulq-atvori psixologik hodisalarni tahlil qilishi va umumlashtirishni bilishi kerak. Psixologiya o'qituvchisi o'z oldiga qo'yilgan vazifani bajarishi uchun dars o'tish metodikasini yaxshi egallab olishi kerak. Psixologiyani o'qitish metodikasini o'qitishning alohida usul va usublarini o'rganibgina qolmay, balki o'qituvchiga o'quv fanida eng asosiy mazmunini ajratib ko'rsatishda, psixologik hodisalardan eng ishonchlilarini, pedagogik ahamiyatlarini tanlab olishga yordam beradi. Metodik qo'llanmalar psixologiya o'qituvchisiga psixologiya fani asosida qanday asosiy qoidalar

yotishini, butun materiallarni qaysi tartibda bayon etish kerakligini tushunib olishga yordam berishi kerak.

Psixik hodisalarni ilmiy tushuntirish quyidagi qoidalar asosida qurilishi kerak:

1. Barcha psixik hodisalar psixologiyada haqiqatni aks ettirish sifatida qaraladi. Faoliyat jarayonida dunyoni aks ettirib, inson atrof dunyodagi predmetlar va hodisalar haqida bilim oladi. Haqiqatni aks ettirish faol xarakterga ega bo'ladi, chunki ular atrofni o'zgartirib va qayta tashkil etish uning faoliyati jarayonida sodir bo'ladi. Insonning hamma idrok etganlari uning individual xususiyatlari, to'plagan tajriba va bilimlarida aks ettiradi. Psixik faoliyati jarayonida inson ongida obyektiv dunyoning subyektiv obrazi shakllanadi.

2. Psixika alohida usulda tashkil topgan materiya - miyaning xususiyatidir. Ilmiy tadqiqotlar ma'lumotlari, klinik kuzatishlar bu qoidaning to'g'rihgini so'zsiz isbot etadi. Psixik hodisalar asosida tashqi muhit ta'siri ostida yuzaga keladigan miyaning reflektorlik faoliyati yotadi. Bu ta'sir ko'rsatish miyada qo'zg'lish va sekinlashish nerv jarayonlari, nerv aloqalari namoyon bo'lishi bilan bog'liqdir. Miyaning reflektorlik faoliyati tashqaridan ta'sir ko'rsatishga organizmning javob qaytarishini (ta'sirini) ta'minlaydi. Miya retseptorlariga keladigan javob ma'lumotlar ta'sirlanish samaraliligini belgilaydi. Javob afferentatsiyasi mavjudhgi hisobiga inson va hayvonlarning organizm faoliyatini o'zi boshqarishi mumkin bo'ladi. Bu boshqarish faqatgina tashqi ta'sirlar bilan belgilanmay, ilgari ta'sirlar natijasida miyada tashkil bo'lgan nerv aloqalari to'pami bilan ya'ni inson va jonivorlarning oldingi tajribalari bilan ham belgilanadi. Harakatlar natijalari odamning oldingi tajribasiga mos kelishi bu harakatning bajarilishini ta'minlaydi. Psixikaning boshqaruv roli tizimining tuzilishi va vazifasi murakkablashib borishi evolutsiya jarayonida oshib boradi.

3. Insoning barcha psixik faoliyati sabablarga asoslangan bo'ladi. Ularning tashqi muhit ta'siri va bu ta'sir ko'rsatishlarga javob qaytaruvchi shaxsning ichki holati bilan yuzaga keladi. Insoning fikri va sezgilari, uning hamma harakatlari va ishlari oldingi hayoti, atrof sharoiti va tarbiyasi bilan bog'liq bo'ladi. Ularni tushuntirish uchun uning harakatlari sabablarini bilish kerak. Ularni yuzaga keltiruvchi sabablar, inson qanday sharoitlarda o'sgani, uni qanday odamlar o'rab turganini, ular bilan munosabati qandayligini bilish kerak. O'quvchilarga to'g'ri ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi ular rivojlanish tarixini ham bilishi muhimdir.

4. Barcha psixik hodisalar ularning rivojlanishi bilan o'rganiladi. Bu qoida hayvonlar psixikasi taraqqiyotiga, inson ongining tarixiy rivojlanishi va bola psixikasining rivojlanishiga

daxldordir. Rivojlanish har doim ham sifat o'zgarishlariga, yangiliklarga ohb keladi. Misol uchun insonning kuzatuvchanlik, tasavvuri kuchi va aniqligi, fikrlashi chuqurhgi va o'tkirligida yangi, murakkab insoniy oliy hissiyotlar yuzaga keladi va rivojlanadi, ya'ni — vatanparvarlik, burch hissi, ehtiyotkorhk va boshqalar. Shaxsning yangi xislatlari amaliy faoliyat jarayonida, boshqa odamlar bilan munosabatlarda yuzaga keladi va shakllanadi. Masalan, idrok etish jarayonida kuzatuvchanlik rivojlanadi. Fikrlash malakalarini shakllantirish orqali masalalarini hal etib inson fikrlash operatsiyalarini egallaydi, analiz va sintez, so'ushtirish va umumlashtirish, mavhum fikr yuritishni bihb oladi. Faoliyat davomida insonning aqliy qobiliyati rivojlanadi. Rivojlanishda murakkab irodaviy harakatlari ham takomillashadi — bola harakatlari asosida yotuvchi tushunarsiz istaqlar kattalarda maqsadga muvofiq faoliyatning anglab yetilgan sabablariga aylanadi. Irodaviy xislatlari — qat'iylik, dadillik, tashabbuskorlik — faqatgina irodaviy harakatlarni bajarish jarayonidagina rivojlanadi. Shaxsning psixik rivojlanishi sabablari bolaga qo'yiladigan talablar uning hayoti va faoliyati va uning imkoniyatlari o'rtasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklardan iborat, ya'ni uning rivojlanishida erishilgan bosqichi bu talablarni qoldira olmasligi bilan bog'liq.

5. Insonning psixikasi uning faoliyatida namoyon bo'ladi va shakllanadi. Inson fanlarni, ularning xususiyatlarini, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni faqatgina ularga ta'sir ko'rsatibgina bilib oladi. Faoliyatda inson boshqa odamlarni va o'zini bihb oladi. Faoliyatning o'ziga xosligi va uni muvaffaqiyatli bajarish talaba shaxsning har tomonlama rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

6. Har bir psixik hodisa uning yaxlitligida o'rganilishi kerak. Inson psixologiyasi yaxlit shaxs psixologiyasidir. Shaxsning o'ziga xosligi, uning yo'nalganligi, bilimi, hayot tajribasi psixik jarayonlarning o'ziga xosligini kasb etadi. Hayratlilik xislati ko'plab psixik jarayonlarni o'tib borishi xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Faoliyat jarayonida shakllangan shaxsning psixik xislatlari, jarayonlari vaql o'tishi bilan o'z ta'sirini ko'rsatadi, ularning xarakterini o'zgartiradi, insonning harakatiarini belgilaydi. Bundan ko'rinadiki shaxsning hamma tomonlari o'zaro bog'liqdir. Shaxsning yo'nalganligi uning faoliyati sababi, maqsadga muvofiq harakatlariga, qobiliyatiga bog'liq bo'ladi. Shaxsning yo'nalganligining o'zgarishi va uning sezgilari mazmuni yangi talablar va qiziqishlarining yuzaga kelishi bilan bog'liq.

Diqqatning shakllanishi inson xarakteridagi irodaviy xislatlarning shakllanishiga bog'liq bo'ladi.

7. Nazariy psixologik bilimlarini amaliy pedagogik faoliyati bilan bog'liq bo'lishi kerak. Pedagogik institutda psixologiya fanidagi asosiy o'rinlarni umumiy, yosh va pedagogik psixologiya sohalari egallaydi. Bolalik va o'smirlik psixikasi xususiyatlari va uning rivojlanish qonuniyati bilimlari inson faoliyati umumiy psixik qonuniyatlari haqidagi bilimlar asosida

beriladi. Bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rganish ularning yuzaga kelishi va rivojlanishi sabablari, shartlarini aniqlash bilan bog'liqdir.

Yosh psixologiyasi kursida bola shaxsining psixologik xususiyatlarini rivojlanishining asosiy yo'nalishlari va istiqbollari o'rganiladi. Uning shaxsini shakllanishiga bolalar va o'smirlar faoliyati va hayot tarzini tashkil etuvchi kattalarning unga maqsadga muvofiq ta'sir ahamiyati aniqlanadi. Psixikaning rivojlanishi mohiyatini tushunish uchun individual psixologik xislatlari shakllanishini kuzatish kerak. Bu xislatlarning to'plami bola shaxsi psixologik ko'rinishini belgilaydi. Shuning uchun yosh psixologiyasini o'rganishda shaxsiy yondoshish bo'lishi kerak.

Pedagogik psixologiya kursida ta'lim ta'siri ostida psixikani yangi jabhalarini shakllanish sharti va omillari o'rganiladi. Bu jarayonlarda bilimlarni mahorat va ko'nikmalarni egallab olish qonuniyatlari, individual farqlari, o'quvchilarda faol mustaqil ijodiy fikrlashni shakllanish qonuniyatlari o'rganiladi.

Agarda psixologiya kursi pedagogik o'quv yurtida ana shunday tamoyillar asoslarda qurilsa u o'quvchilarga, talabalarga psixologik bilimlarning amaliy hayotiy ahamiyatini tushunishga yordam beradi va bo'lajak o'qituvchilar shaxsi shakllanishining muhim sharti bo'lib qoladi.

Psixologiya fanini o'qitishda samaradorligini oshirishning ba'zi yo'llari va vositalari. Hamma didaktik tamoyillar orasida yaqqol ko'rgazmalilik tamoyili alohida ahamiyatga ega, uning asosida idrok etish jarayonida ma'lum hissiyotlilik va mantiqiylik nisbatlari yotadi.

idrok etish aniqlikni (predmetni, hodisani) his etish va qabul qilishdan boshlanadi va undan umumlashtirish va ajratib olishga yordam beradi. Psixologik tushuncha - bu psixik hodisalarning muhim belgilari haqidagi umumiy bilimlardir. Bu bilimlar odamlarning psixik faoliyati turli faktlarni idrok etish asosida yuzaga keladi. bu faktlarni tahlil qilish muhimlarini, ularning barchasi uchun umumiylikni topib, ular asosida psixik faoliyatning qonuniyatlarini o'rgatish imkonini beradi. Pedagogika instituti talabalari psixik bilimlarni egallab borish jarayonida ko'pincha umumiy psixologik qonuniyatlarda namoyon bo'ladigan aniq psixik hodisalar haqidagi yaqqol tasavvurlar bilan nazariy qoidalarni bog'lashni bilmaydilar. Psixologiya o'qituvchisi turli xU ko'rgazmaliliklarni qo'llash orqali talabalardan nazariy bilimlar mohiyatini aniqlashtirishga va ular o'rtasidagi o'zaro umumiylikni topishga o'rgatadi.

Ko'rgazmalilik talabalarning o'zlashtirayotgan psixologik tushunchalarini jonli, aniq mazmun bilan to'ldirishga, odamlarning psixik faoliyatlarida alohida faktlarni, umumiy qonuniyatlarni ko'rishga yordam beradi.

O'qituvchi foydalanishi mumkin bo'lgan ko'rgazmalilik vositalari quyidagilardan iborat. Psixologiya kursida iloji boricha namoyish etish tajribasidan ko'proq foydalanish kerak. Talabalarda eng yorqin va jonli tasavvurlar psixik faoliyat tashqi ko'rinishlarini o'zlarini ko'rganlarida yuzaga keladi, masalan, psixologiya bo'yicha mashg'ulotlarda tajriba o'tkazish, bunda ular o'zlari bevosita ishtirok etadilar.

Psixologiya mashg'ulotida o'tkaziladigan tajribalar o'zining vazifasi bo'yicha ilmiy tajribalardan tubdan farq qiladi. O'quv tajribasining maqsadi — psixik hodisalarni tekshirish emas, ilmiy tadqiqotlar natijasi bo'lgan nazariy qoidalarni tushuntirishdan iborat. O'quv tajribasi ilmiy tajribadan o'tkazilish usuli bilan shuningdek, olingan natijalarni izohlash bo'yicha ham farq qiladi. Psixologiya mashg'ulotida sinaluvchilarga ta'sir ko'rsatishni hisobga olmay o'tkazilgan tajriba asosida uning psixikasi u yoki bu xususiyatlari haqida xulosa chiqarish mumkin emas. Misol uchun ularning diqqati xususiyatlari yoki xotira sifati haqida.

Ko'rgazmali tajriba o'qituvchi tomonidan turli maqsadlarda o'tkazilishi mumkin. U nazariy qoidani o'zlashtirishning boshlang'ich bosqichi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Misol uchun, yaxshi eslab qolishni sharoitlar masalasini ko'rib chiqishda o'qituvchi talabalar oldiga savol qo'yadi «qanday sharoitlarda eslab qolish yaxshi bo'ladi?». Bu savolga javob topish uchun tajribalar o'tkaziladi. Har bir tajribada eslab qolish natijasini tahlil qilib, talabalar aynan shu aniq holatda nimani eslab qolishga yordam berganini aniqlaydilar idrok etayotgan qismlar o'rtasidagi ma'noli bog'liqliklarni aniqlash, tekshirilayotganlarning eslab qolganlariga faol munosabatlari va boshqa shartlar. Ko'rgazmalilik tajribasi o'qituvchi bayon etgan nazariy qoidani to'g'riligini isbot qilishga yordam beradi. Misol uchun, sintez bu bo'laqlarni ular o'rtasidagi bog'liqliklar asosida yaxlit yagona birlashtirish ekanini isbotlash uchun: o'qituvchi doskada hamma harflarni adashtirib yuborilgan (anagramma) so'zni yozadi va o'quvchilardan bu so'zni o'qishni so'raydi.

Tajriba nazariy qoidani tushuntirishga xizmat qilishi mumkin. Masalan, o'qituvchi diqqat xususiyatlari haqida gapirar ekan diqqatni taqsimlash odamning bir vaqtda bajarilayotgan harakatlaridan birini yaxshi bilgandagina mumkinligi qoidasini bayon etadi. Bu qoidalar ikki faoliyat o'rtasida, ulardan biri unga yaxshi tanish bo'lgan faoliyatlar o'rtasida diqqatini taqsimlashni talab etuvchi tajriba bilan tushuntiriladi.

Tajriba o'tkazishda o'qituvchining so'zlab tushuntirishi muhim o'rin egallaydi: ular tajriba maqsadlarini aniqlaydilar va tushunarli ifoda etadilar, olingan natijalarni tahlil qilish, asosiy ko'rsatish vositasi hisoblanadi.

Tajriba yaxshi o'tishi uchun uni olib borishda quyidagi metodik qoidalarga rioya qilish kerak.

Tajriba oddiy bo'lishi, oson o'tkaziladigan va ko'p vaqt talab etmaydigan bo'lishi kerak. Talabalarda tajribaga jiddiy munosabat yaratish kerak. Bunday munosabat yaratish uchun esa o'qituvchi tajribaga yaxshi tayyorlanishi, uni o'tkazishda hamma tomonlarini o'ylab chiqishi, talablarga aniq ko'rsatmalar berishi kerak.

Tajriba aniq maqsadga yo'nalganlikka ega bo'lishi kerak. Talabalar nima uchun tajriba o'tkazilayotganini, qanday nazariy qoidani tasdiqlashi, qaysi savolga javob berishni bilishlari kerak.

Tajribadan olingan natijalarni chuqur tahlil qilib chiqish muhimdir. Agarda o'qituvchi bu ishni bajarmagan bo'lsa yoki yuzaki tahlil qilib chiqqan bo'lsa, tajriba kerakli samarani bermaydi. Tahlil qilishda tajriba boshlanishida qo'yilgan savolga aniq javob olish, uning sabablarini va bu qanday natijalarga olib kelish shartlarni ochib berishi kerak. Ko'rgazmalilik vositasi sifatida o'qituvchi talabalar o'tkazgan kuzatishlari jarayonida olingan psixologik faktlardan foydalanishi mumkin. Ammo faqatgina maqsadga muvofiq va yaxshi tashkil etilgan kuzatishgina kerakli natijani beradi. Kuzatishning vazifalari aniq, yaqqol, aniqlovchi va kuzatish obyektini chegaralovchi bo'lishi kerak.

Metodik jihatdan kuzatishlar natijalarini darhol tahlil qilishga, kuzatilgan faktlarni umumlashtirishga kirishganlari juda muhimdir. Kuzatishga misol sifatida, bolalar diqqatining dars paytida xususiyatini talabalar kuzatib, diqqati qachon mustahkam bo'lganini, qachon chalg'iganini qayd etib, bu faktlarni dars mazmuni va o'qituvchi o'quvchilarning diqqatini jalb etish uchun foydalangan vositalari bilan solishtiradilar.

Kuzatish jarayonida talabalarda yuzaga kelgan savollar ularga ilmiy adabiyotlardan javob izlashga bo'lgan ehtiyojini uyg'otadi. Bu psixologik bilimlarni chuqur o'zlashtirishga va idrok etish jarayonini rivojlantirishga yordam beradi.

O'quvchilarni muntazam kuzatish odatda, pedagogik amaliyot davrida olib boriladi va natijada, ma'lum o'quvchiga psixologik — pedagogik tavsifnoma tuziladi. Kuzatilgan faktlar kuzatuv kundaligida qayd etilib boriladi va muntazam o'rganilib boriladi. Tasvifnomada quyidagi savollarga javoblar bo'lishi kerak: kuzatilayotgan o'quvchining oilasi qanday, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar o'quvchining oiladagi yashash sharoiti qanday? O'quvchining o'quv ishlari qanday tashkil etilgan, uning o'qishga munosabati, qaysi fanlarga qiziqadi va nima uchun, bolaning uy vazifalariga munosabati qanday? O'quvchining o'quv faoliyatida namoyon bo'ladigan qobiliyatlari (uning diqqati, xotirasi sifati, tasavvuri, nutqi, fikrlashi) uning sabablari, g'ayratlilik xususiyalari ko'rinishi.

Kattalarga, o'rtoqlariga, o'z-o'ziga munosabatlari (o'quvchining xushmuomalaligi, uning jamoadagi o'rni, tortinchoqmi yoki erkin, ishonchmi?).

O'quv ishlarida namoyon bo'ladigan o'quvchining g'ayratlilik xislatlari va xarakteri (mehnatsevarlik, aniqligi, mas'uliyatliligi, qat'iyhgi, kamtarligi va boshqalar).

O'tkazilgan tajribalar, kuzatishlarning natijalari bu o'quvchiga individual yondoshishda foydalanilishi va unga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning to'g'ri usulini tanlashga imkon berishi kerak.

Bolalarning teatr yoki kinofilmni idrok etishlarini kuzatish. Bu kuzatishlar bolani teatrni idrok etish xususiyatlarini aniqlashga, sodir bo'layotgan hodisani tushunish uchun idrok etilayotgan hissiy munosabatni yuzaga keltirgan bolaning ichki faolligi ahamiyatini aniqlashga yordam beradi. Buning uchun teatr boshlanishidan oldin talabalar o'quvchilardan roman haqida ularga nimalar ma'lumligini, uni o'qiganlarmi yoki teatrda ko'rganlarini bihb olishlari kerak. Teatr davomida butun tomoshabinlarni va o'z yonilardagilarni kuzatib boradilar. Teatrning tomoshabinlarda ko'proq jonlanish uyg'otgan joylarini belgilab borish kerak. Tanaffus paytida bolalarga beriladigan savollar, fikrlar, gaplardan ularning teatrni qanday tushunayotganlarini, hodisalar va qahramonlarni qanday baholayotganlarini bilib olishlari kerak. Tomoshabinlar bilan bu suhbatlar va kuzatishlar bolalarning ishtirok etuvchilar va ularning harakatlariga munosabatlari o'zgarib borayotganini, roman mazmunini qanday tushunganliklarini bilib olishga, qanday tuyg'ular paydo boiganini bilishga yordam beradi. Teatrni tomosha qilgandan so'ng sinfda uni muhokama qilishni tashkil etish kerak.

Pedagogik amaliyot paytida darslarda albatta, ishtirok etish kerak va ularni keyin psixologik tahlil qilish kerak. Darsni psixologik tahlil qilish metodik tahlil qilishdan farqli unda o'qituvchining u yoki bu metodik uslublarigina baholanmay, balki o'quvchilarning darsga e'tiborlilik sabablari ham aniqlanadi, o'qituvchining tushuntirishlarini o'quvchilar qabul qilishi va tushunishi chuqurligi va to'g'riligi aniqlanadi. Darsni tahlil qilib borib uning rivojlantiruvchi tomonini ko'rishga, dars mazmunida aynan qaysi jihatlar o'qituvchining qaysi harakatlari bolalarda qiziqishni rivojlanishiga, ularning fikrlashida, nutqida, idrokida va hissiyotlarida yangilik paydo bo'lishiga sabab bo'lganini, darsda qanday mahoratni egallaganliklarini aniqlashga harakat qilish kerak. O'qituvchining muvaffaqiyatli yoki muvaf- faqiysiz ishlarining psixologik sabablarini ochish muhimdir.

O'zini kuzatish ma'lumotlaridan ham talabalarda psixik hodisalar haqida aniq tasavvurlarni yuzaga keltirish uchun foydalanish mumkin. Psixologiya o'qituvchisi yoshlarning boshqa

odamlarni va o'zining ichki dunyosiga kirib borish orqali qiziqishlari doirasini aniqlash kerak va o'zini to'tishni to'g'ri tashkil etishga yordam berishi kerak. Eng awal talabalar o'zini to'tish maqsadini bilib olishlari kerak — o'z xotiralari xususiyatlarini o'rganish, diqqati, xarakterini bilib olib keyinchalik bu ko'rsatkichlardan o'zini tarbiyalashda foydalanishi kerak.

Psixologiya o'qitish jarayonida quyidagi tasviriy vositalardan keng foydalanish mumkin — fotosurat, suratlar, jadvallar, sxemalar, chizmalar, grafiklarni, namoyish etish mazmunini, nazariy qoidalarni aniqroq aks ettirishi kerak. Fotografiya va reproduksiyalardan «Diqqat», «Hissiyot», mavzularini o'rganishda foydalanish mumkin. «Tasavvur» mavzusi bilan ishlashda bitta mavzuga bir necha rassomlarning suratlaridan foydalanish mumkin. Ularni o'zaro taqqoslab va badiiy asar matni bilan solishtirib muallif ko'rsatgan tasvirlash asosida rassomlar tasavvurida obrazlar paydo bo'lishini, bir- biridan farq qilishni yaqqol ko'ramiz. Jadvallar, sxemalar, grafiklarning fotosurat va suratlarning ustunligi shundan iboratki, ularning yordamida hodisalar, ulardagi o'zgarishlar bog'liqliklarni yaqqol ko'rsatish mumkin. Misol uchun, jadvalda bolaning yoshiga qarab eslab qolish jarayonini o'zgarishi dinamikasini ko'rsatish mumkin. Sxemada faqatgina asosiylari ko'rsatiladi va talabalarda psixik hodisalar haqida umumiy tasavvurlar yaratishga yordam beradi. Misol uchun, analizatorlar tuzilishi sxemasida hamma analizatorlar uchun umumiy bo'lgan anatomik tuzilishi, vazifalarini ko'rsatish mumkin.

Talabalarining idroki ular ko'rayotgan illustratsiyalarni nazariy qoidalar bilan bog'lab ularning asosiysini, muhimligiga qarab yo'naltirib boshqarib borish kerak. Talabalar o'zlari buni tushunib va o'zlari asosiysini ajratib oladilar, deb o'ylash kerak emas. Misol uchun, turli ko'rinishni chalg'ituvchi tasvirli jadvalni namoyish etib, talabalarga qabul qilishda yuzaga keladigan xatolar sabablarini ko'rsatib berish, har qanday illuziyada uning yaxhtligi, insonning undagi ilgarigi tajribasi, uning idrok etishi munosabati kabi idrok xususiyatlarini mavjudligini tushuntirib berish kerak. Agarda ana shunday tushuntirish berilmasa, idrok qilishning xususiyati sifatida illuziya haqida talabalarda xato tushuncha paydo bo'lishi mumkin. Lekin mashg'ulotlarni illustrativ materiallar bilan haddan tashqari to'ldirib yuborish ham kerak emas. Ushbu psixologik tushuncha bilan bog'liq boiganlari bilan cheklanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ko'rgazmalilik vositalaridan yana biri kinofilm hisoblanadi. Kinoflmlarning boshqa ko'rgazmali vositalardan ustunligi, uning dinamikligidir. Filmlarda hodisa va harakatlarni ko'rsatib beradilar, ulardagi o'zgarishlar jarayoni yaqqol ko'rinadi, bular statistik ko'rgazmalilikdan iborat emas.

Mustaqil ishlarda va ma'ruzalarda talabalarga ilmiy tadqiqotlar, pedagogik amaliyot, hayotda va badiiy adabiyotlardagi faktlari bilan duch kelishiga to'g'ri keladi, ular psixologik tushunchalarni aniqlashtirish uchun so'zli ko'rgazmalar vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu faktlarning hammasi ham talabalar bevosita qabul qilmaydilar, ba'zilarini so'zli ifoda etib berish talab etiladi. Psixologik tadqiqotlar juda ko'p amaliy materiallarga ega, ulardan psixologiya o'qituvchisi psixika qonuniyatlarini tushuntirib berishda foydalanishi mumkin. Mashg'ulotda foydalaniladigan hamma psixik faoliyat faktlari o'qituvchi tomonidan chuqur o'rganilib chiqilgan bo'lishi kerak. Amaliy faktning tahlil qilinishi birinchi navbatda bu faktdan umumiy psixik qonuniyatlarni ajratib olishga qaratiladi.

Psixologiya o'qituvchisining ishlarining muhim tarkibiy qismi talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish hisoblanadi. Mustaqil ishlar bu talabalar oldiga ularni yechish yo'llari va vositalarini mustaqil izlashi talab etuvchi masalalar qo'yish orqali ularning idrok etish faoliyatlarini faollashtiradi, ularni yanada maqsadga intilishini kuchaytiradi. Natijada, talabalarda bilimlarga talab oshadi, psixologiyaga qiziqishlari rivojlanadi va bilimlarini chuqurlashtirish hamda kengaytirishga intiladi.

Turli xil mustaqil ishlar davomida talabalar psixik hodisalar haqida tasavvurlarini boyitadilar, psixologik bilimlarini amalda qo'llashga o'rganadilar. Psixologik mazmundagi maqolalardan referatlar yozish ham talabaning ilmiy faoliyatlaridan biridir. Psixologiya o'qituvchisi alohida mavzular bo'yicha ularni talabalar mustaqil ishlab chiqishlari uchun ba'zi savollarni ajratib ko'rsatishi mumkin. Bu savollarni yechimini topish uchun mustaqil o'qishga zarur bo'lgan adabiyotlarni tanlab, alohida talabalarga mavzu bo'yicha referat yozishni topshiradi, ularga o'qiganlarini tushuntirishga yordam beradi, asosiy fikrlarni qisqacha ifoda etib beradi.

Referat psixologiya mashg'ulotlarida muhokama etiladi va o'qituvchi rahbarligi ostida talabalar xulosalar chiqaradilar. Kursning alohida mavzusi bo'yicha illustrativ materiallar tanlash o'qituvchining topshirig'i bo'yicha tajribalar mustaqil ravishda fotosuratlar, suratlar, badiiy, asarlardan lavhalar to'plab ulardan psixologiya mashg'ulotlarida o'qituvchi tomonidan foydalanilishi mumkin.

O'quvchilarni kuzatish va o'zini o'zi kuzatish.

Bolalarning o'quv faoliyati, ularning hulqini turli vaziyatlarda kuzatib borish, kuzatishlar natijalarini tahlil qilib, talabalar o'qituvchiga zarur bo'lgan mahorat va ko'nikmalarni egallaydilar. Kuzatishlar jarayonida ularda savollar yuzaga keladi. Bu savollarga javoblar izlash

talabalarni kitobga murojaat etishga, o'ylashga majbur etadi. Bolalar harakatlarini, ularning qoloqligi sabablarini tushuntirishga intilib, talabalar psixologiya mashg'ulotlarida olgan bilimlaridan foydalanadilar, ularning hayotiy, amaliy ahamiyatini tushunib yetadilar.

O'qituvchining maslahati bilan kuzatayotganlarini yozib beradilar: o'z kechinmalarini, fikr, harakatlarini, o'zlarini kuzatish ma'lumotlarini tahlil qilib, talabalar ularda u yoki bu narsalarni sezish va harakatlarni keltirib chiqargan sabablarini aniqlashga intiladilar, o'z xarakterlarida odamlarga munosabatlaridagi o'zgarishlarni kuzatadilar.

. Badiiy adabiyot asarlari va biografik materiallarni tahlil qilish. Badiiy asar qahramoni, bolaligi tasvirini, biografik ma'lumotlar, materiallar kundaliklarini tahlil qilib, talabalar undan bola va o'smir shaxsining shakllanishi qonuniyatlarini namoyon bo'lishi bilan bog'liq aniq faktlarni topadilar.

Psixologik tajriba o'tkazish. Psixologiya fanining ko'plab mavzulariga oddiy, oson amalga oshiriladigan tajribalarni tanlab olish mumkin. Ularni talabalar o'zlari bajarishlari mumkin. Talabalarga tajriba o'tkazishni topshirib, psixologiya o'qituvchisi ular oldiga aniq maqsadni qo'yishi, uni o'tkazishga doir aniq ko'rsatmalar berishi, talabalarga tajriba natijalarini tahlil qilib chiqishga va xulosa chiqarishga yordam berishi kerak. **Psixologik bilimlarni qo'llashni talab etuvchi savollar — masalalar.** Agarda talabalar psixik faoliyat va uning namoyon bo'lishining alohida faktlari, umumiy qonuniyatlarini izlab, topa olishni o'rganib olmasalar, ularning xotiralarida uzoq muddat saqlab qola olmaydilar, shuningdek, psixologik bilimlar rasmiylikicha qoladi. Masalalarni tuzishda psixologiya o'qituvchisi ularning pedagogik faoliyati davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan savollardan foydalanishi kerak. Bu savollarni talabalar oldiga yangiliklarni tushuntirish da qo'yish mumkin. Ular talabalarning mustaqil ishlari uchun berish mumkin. Ular jamoa bo'lib muhokama qilib javoblar olgani yaxshi natija beradi. U holda ham bu holda savollarga javoblarni muhokama qilish va to'g'ri xulosani izlash albatta, bajarilishi kerak. Masalan, moslashish kabi sezgi qonuniyatini tushuntirib, talabalar oldiga shunday savol qo'yish mumkin: «Nima uchun og'riqqa moslashish bo'lmaydi?». Bu savolga javob berish uchun og'riq hislarini signal sifatidagi ahamiyatini aniqlab olish kerak. Bu savolga javob talabalarga organizmning muhitga moslashishi jarayonida sezgilarning biologik ahamiyatini tushuntirishga yordam beradi.

Psixologik bilimlarning kengayishi va chuqurlashishiga psixologiya bo'yicha auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar yordam beradi. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar davomida talabalar kitob bilan jiddiy ishlash mahorati va ko'nikmalarini egallaydilar, oddiy kuzatishlar va

murakkab bo'lmagan tajribalar o'tkazishga o'rganadilar. Auditoriyadan tashqari ishlar, jamiyat tomonidan qo'yiladigan savollarga mustaqil javoblar izlash talabini kuchaytiradi.

Savol va javob kechalari. Ana shunday kechalar auditoriyadan tashqari ishlarni boshlashda foydali, chunki talabalar savollariga javob berib, psixologiya o'qituvchisi shu bilan psixologiya sohasida chuqur ishlash kerakligini ko'rsatadi va shu maqsadda to'garak tashkil etishni taqlif etadi. Talabalarni yozma holda bergan savollarini oldindan guruhlariga ajratib olish maqsadga muvofiqdir. Bu savollarning ba'zilariga o'qituvchining topshirig'i va yordami bilan talabalar o'zlarini tayyorlashlari mumkin.

Psixologik to'garak. To'garakda ishtirok etib talabalar ma'ruzalar va referativ axborotlar berishlari mumkin. Hisobot va axborotlar mavzulari psixologiya kursi dasturi mavzularini takrorlamasligi kerak. Ularda dasturga kiritilmagan, lekin talabalarning turli hayotiy faktlar bilan duch kelganlarida ilmiy tushunchaga ega bo'lmagan va shuning uchun ko'pincha noto'g'ri talqin etiladigan savollarni yoritish kerak. Bularga misol qibh, shularni ko'rsatish mumkin: «Tush va tush ko'rish», «Ta'sir ko'rsatish, o'zini ishontirish va gipnoz», «Psixikaning sirli hodisasi», «Shaxs va aql», «Hayvonlar aqlari». To'garaqlarda misol uchun, ana shu savollarni qo'yish va muhokama qilish mumkin:

- psixikaga doir materialistik va idealistik qarashlar;
- oliy nerv faoliyati fiziologiyasi bo'yicha yangi ma'lumotlar;
- ijodiy faoliyat psixologiyasi (bu savol yoshlarni har doim qiziqtirib kelgan);
- tibbiyot psixologiyasi masalalari (bu yerda, inson psixikasi psixologik o'zgarishining ba'zi ko'rinishlarini ko'rib chiqish mumkin);
- shaxs irodasi va xarakteri shakllanishi bilan bog'liq savollar.

To'garakda ishlashga qiziqish odatda, xotijam erkin vaziyatda

psixologiyaga doir savollari, talabalarni qiziqtirgan muammolar, ularga yangi bilimlar beradigan masalalarni o'rganib chiqish bilan yuzaga keladi. Talabalarning hisobotlarini muhokama qilish jarayonida yangi savollar paydo bo'ladi, ular to'garakning keyingi mashg'ulotlarida muhokama qilinadi. Shu bilan birga bahslashishdan qochish kerak emas. Ba'zi savollarni bilib turib muhokamaga qo'yish kerak. Bunday tortishuvlar talabalar himoya qilayotgan qoidalarni mustaqil ravishda chuqur o'rganib chiqishni talab etadi. Tortishuvlar aqlning tanqidiyligi va o'tkirhgini rivojlanishiga yordam beradi, shuningdek, kitoblarga murojaat etish, qo'yilgan savolga javob izlash, muammoni isbot qilish, taqqoslash va muhokama etishga chorlaydi. Lekin

bahslashuvga yaxshi tayyorlangan bo'lishi, bahs ishtirokchilari esa o'z chiqishlarim oldindan tayyorlashi kerak.

Uchrashuvlar — kechalari. Bu uchrashuvlar eng yaxshi o'qituvchilar, bolalar uchun teatr qo'ygan rejissyorlar bilan, bolalar qonunbuzarliklari bilan shug'ullanuvchi prokuratura xodimlari boiishlari mumkin. Bu uchrashuv kechalari ham oldindan tayyorlanadi. Muhimi talabalarni qiziqtiradigan savollarni belgilab olish kerak. Suhbat mazmuni bola shaxsi shakllanishi haqida, bolalar psixikasi xususiyatlari to'g'risida talabalarning psixologik bilimlariga asoslanishi kerak. Muhokama etiladigan savollar orqali ular suhbatga tayyorlanib borishlari uchun talabalarga oldindan ma'lum qilgani maqsadga muvofiqdir.

Kichik tajriba tadqiqotlari. Bunday murakkab bo'lmagan tajribalarni talabalar mustaqil ravishda o'qituvchi rahbarligida o'zlari o'tkazadilar. Natijalari haqida talabalar to'garak yig'ilishlarida yoki buning uchun maxsus tashkil etilgan majhslarda axborot berishlari mumkin. Bu axborotlarda psixologlarning tajriba ishlari natijalari ham keltirilishi mumkin.

Talabalarni militsiyaning bolalar xonasi ishida ishtiroklari, bu yerda ular nazoratsiz bolalar oilaviy va turmush sharoitlari bilan tanishadilar, balog'atga yetmaganlar ishlarini ko'rishda ishtirok etadilar, militsiya ro'yxatida turuvchi bolalar va o'smirlarni individual otaliqqa oladilar. Psixologiya o'qituvchilari ularga kerakli yordam ko'rsatadilar, maslahatlar beradilar. Auditoriyadan tashqarida bajaigan ishlari haqida ma'lumotlar psixologik to'garaqlarda muhokama qilinadi.

Bolalar bilan ishlab, ularning xulqidagi chetlanishlarni sababini aniqlash va ularni bartaraf etishga intilib talabalar bola psixikasi va uning shaxsi shakllanishini sharoitlarini yaxshiroq tushuna boshlaydilar. Bu faoliyat ijodiy xarakteiga ega bo'ladi, talabalarda o'z ishlarining natijalariga erishishga intilish uyg'otadi, to'g'ri qarorlarni mustaqil izlashga undaydi, odamlarga o'ylab va e'tibor bilan munosabatda bo'lishga o'rgatadi.

Talabalarning maktabdagi tarbiyaviy ishlari o'quvchilarni o'rganish va ularni psixologik tuzilishini tavsiflash hamda auditoriyadan tashqari ishlarda muhokama etilishi mumkin. To'garak yig'ilishlarida bolalarning odoblari, ularga ta'sir ko'rsatish choralari muhokama qilinadi, o'quvchilar mustaqilligi va faolligi o'rganiladi, bolalar jamoasida yuzaga keladigan turli munosabatlar, shaxs shakllanishi va uning rivojlanishi bilan bog'liq boshqa masalalar muhokama etiladi.

O'qib chiqqan kitobidagi qahramonlarining harakatlari va xarakterlarini muhokama qilish. Bunday ishlarning maqsadi- odamlarning psixologik xususiyatlarini ochish, ularning harakatlari va ishlari sabablarini, hayot sharoitlarini ya taibiyaning shaxs shakllanishiga ta'siri o'rganiladi. Muhokama asari tanlaganda, unda ishtirok etayotgan shaxslarning fikrlari va hissiyotlari, ularning harakatlari sabablari aniq, yaqqol ko'rsatilgan bo'lishi kerak. Turli sinflarda, turli sharoitlarda shaxs shakllanishi haqida fikr yuritish mumkin bo'lgan asarlar qiziqarli bo'ladi.

Psixologik jurnal. Unda auditoriyadan tashqari turli xil ishlar haqida ma'lumotlar, biror-bir muammoni muhokama qilish, o'quvchilar savollariga javoblar, turli pedagogik va psixologik masalalar hamda yangi qiziqarli psixologik faktlar bo'lishi mumkin. Boshqa gazeta, jurnallar, kitoblar maqolalardan foydalanish mumkin. O'quvchilar qiziqishini jalb etish uchun jurnalning bir .sonida tushuntirish bermasdan va o'quvchilariiga ular haqida o'ylab ko'rishni, ularni o'zlari tushuntirib berishlarini taqlif qilingan faktni keltirish lozim. Jurnalda faktlarni tushuntirish uchun foydalanish mumkin bo'lgan adabiyotlarni keltirish kerak. Keyingi sonida talabalarning o'zlari topgan javoblarini keltirish lozim.

Auditoriyadan tashqari ishlar psixologiya o'qituvchisidan ko'p vaqt talab etib, talabalarning psixologik bilimlarini o'zlashtirish ishlarida juda samaralidir.

Interfaol ta'lim usullaridan na'munalar

Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun metodi

Akademik guruh jami talabalar sonidan kelib chiqqan holda 4-5 kishidan tashkil topadigan bir necha kichik guruhlarga ajratiladi. Kichik guruhning talab darajasida o'quv faoliyati ko'rsata olishi uchun uning tarkibida bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha bitta yaxshi, bitta undan sustroq talaba-o'quvchining bo'lishi shart. Qolganlari qobiliyatlari va bilim darajalari bo'yicha sust o'qiydigan talaba-o'quvchilar bo'lishi mumkin. Yaxshi o'zlashtiruvchi talaba-o'quvchi kichik guruhning sardori bo'lib, o'z navbatida sheriklarining ma'lum hajmdagi bilimlarni o'zlashtirishlari bo'yicha o'qituvchiga yordamchilar hisoblanadi. Har bir talaba-o'quvchining darsga tayyorgarlik darajasidan kelib chiqqan holda barcha sheriklarining baholanishi o'qituvchi tomonidan o'quv yili boshida hammaga e'lon qilinadi.

Kichik guruhdagi talabalarning fan bo'yicha butun o'quv faoliyati qat'iy o'zaro mas'uliyatga asoslangan bo'lib, «Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun» shiori ostida boradi. Chunki sardorlarga joriy nazorat bo'yicha rag'batlantiruvchi ballarni qo'yishda kichik guruhlarda talaba-o'quvchilarining uyga berilgan topshiriqlarni bajarganlik darajalari, ayniqsa sust o'zlashtiruvchi talabalarning mavzu bo'yicha o'qituvchi va boshqalarning savollariga og'zaki yoki yozma javob berishlari, masala echimini tushuntira olishlari e'tiborga olinadi. Uy vazifasini ko'proq sust o'zlashtiruvchi, biroq bilim olishga ishtiyoqi bor talaba-o'quvchilardan so'rab, kichik guruhning barcha talaba-o'quvchilarini uning javobini e'tiborga olgan holda baholash katta ta'limiy va tarbiyaviy samara beradi. Sust o'zlashtiruvchilarni yaxshi tayyorlagan kichik guruh sardorlariga eng yuqori ball qo'yiladi. Natijada sardorlarga ham tabaqalashtirilgan ball qo'yishga erishiladi. Kichik guruhdan biror talaba-o'quvchi uy vazifasini bajarmagan yoki qisman bajargan bo'lsa, bu kamchilikni yo'qotish uchun uning sardori yoki barcha sheriklarini bir-ikki marta qo'yiladigan ballardan mahrum etib, o'sha mavzuni qayta ishlab darsdan keyin topshiradigan qilish kifoya. O'qituvchining uy vazifasini nega tayyorlamay kelding deyishi bilan bu gapni kichik guruh talabalarining jamoa bo'lib norozi ohangda sheriklariga aytishi orasida juda katta tarbiyaviy farq bor.

Darsning mustaqil ishlash qismida barcha kichik guruhlarga bir xil muammo (masala)ni sust o'qiydigan talaba-o'quvchilarga o'rgatishlari so'raladi. Chunki berilgan topshiriq tipidagi muammo(masala)lar darsning asosiy qismida o'qituvchi va talaba-o'quvchilar hamkorligida o'rganilgan bo'ladi.

Bitta kichik guruhga kirgan talaba-o'quvchilar auditoriyaning ma'lum qismidagi ketma-ket qo'yilgan partalarda birgalikda, sardor esa orqadagi partaning o'qituvchi borib yordam ko'rsatishi va o'zining kelib o'qituvchidan yoki boshqa kichik guruh sardoridan yordam olishi uchun qulay qismida o'tiradi. Ikkita parta bir-biriga qaratib qo'yilsa talaba-o'quvchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun yanada qulay bo'ladi. Sardorning amaliy mashg'ulot paytida auditoriya bo'ylab erkin harakatlanib, o'qituvchi va boshqa sardorlar bilan hamkorlikda vujudga kelgan tushunmovchilikni hal qilish bo'yicha muloqotda bo'lishiga ruxsat etiladi. Biroq, o'qituvchi huzuriga birdaniga bir nechta emas faqat bitta sardorning kelishiga yo'l qo'yiladi.

Bir kichik guruh qo'yilgan muammoni (masalani) hal etgach, uning to'g'riligini o'qituvchi tomonidan tekshirilib, sardorga sheriklariga o'rgatish taklif qilinadi. Uning o'rgatishi jarayonida masalani echa olmagan guruhchalarning sardorlari ham shu guruhga kelib qo'shiladi, so'ngra o'zlarining guruhlariga qaytishib sheriklariga o'rgatishadi.

“Ajurali arra” metodi

Ajur fransuzcha «ajour» so'zidan olingan bo'lib, «bir yoqdan ikkinchi yoqqa o'tgan, ikki tomoni ochiq» degan ma'noni anglatadi.

Bu metoddan foydalanish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- talaba-o'quvchilardan 4-5 kishilik kichik guruhlar tashkil etiladi;
- talaba-o'quvchilarga beriladigan topshiriq va ularni bajarishda foydalaniladigan matnli materiallar bir nechta asosiy qismlar (masalan, reja asosida bir nechta mavzuchalar)ga qir qiladi;
- mavzuchalar va ularga doir matnli materiallar paketi kichik guruhlarning har bir a'zosiga tarqatiladi;
- kichik guruh a'zolari matnli materiallardan foydalanib topshiriqni bajarishga kirishadilar;
- kichik guruhlarning yaxshi o'zlashtiruvchi a'zolaridan ekspert guruhi tashkil etiladi;
- ekspert guruhi a'zolari qo'llaridagi topshiriqlarni hamkorlikda muhokama qilishib, boshqalarga o'rgatish rejasini egallashadilar;
- ekspertlar o'zlarining dastlabki kichik guruhlariga qaytishib o'rganganlarini boshqa sheriklariga o'rgatishadi.

O'qitishga bunday yondashilganda talaba-o'quvchilarning hamkorlikda ishlashlariga va katta hajmdagi o'quv materiallarining o'zlashtirilishiga erishiladi.

Bu metoddan foydalanuvchi pedagog talaba-o'quvchilarga taqdim etilgan topshiriqni bajarishga doir materiallarni qunt bilan o'rganishni, birgalikda muhokama etishni, savol-javob qilishni, o'rganganlarini boshqalarga o'rgatishlari zarurligini oldindan aytadi.

“Sinektika” metodi

Bu metod amaliy, seminarlar va laboratoriya mashg'ulotlari uchun qulay bo'lib, «aqliy hujum» metodiga yaqin. Bunda talaba darsda qo'yilgan muammoni hal qilish yuzasidan analogiyaga asoslangan holda o'z fikrlarini, qarashlarini olg'a suradi. Bunda analogiya bevosita, shaxsiy, ramziy va xayoliy bo'lishi mumkin.

“Dumaloq stol” metodi

Bu metod amaliy mashg'ulot uchun qulay. Bunda o'qituvchi tomonidan bitta savol yozilgan varaq kichik guruhga taqdim etiladi. Talabalar o'zlarining ismi-shariflari va savolga javoblarini yozib, varaqni yonidagi talabaga uzatadi. Shu tariqa yozilgan javoblar yig'ishtirib olinib, talabalar ishtirokida noto'g'rilari o'chirib chiqiladi va natijalar baholanadi.

“Ruchka stol ustida” metodi

Bu metod amaliy mashg'ulot uchun qulay. Savolga o'zining javob variantini yozgan kichik guruhdagi talaba ruchkasini stol ustiga qo'yib varaqni yonidagi sherigiga uzatadi. Savolga javob yoza olmagan talaba ruchkasini stolga qo'ymaydi. Bir nechta kichik guruhlardagi talabalarning qo'yilgan bir xil savolga javoblari yig'ishtirib olinib birgalikda muhokama qilinadi. Bu metodning *afzalliklari*: o'qituvchi mashg'ulotga kim tayyor, kim tayyor emasligini ko'rib turadi; mashg'ulotga tayyorlanmagan talaba og'zaki muhokama paytida ko'rib chiqilayotgan mavzu yuzasidan anchagina foydali bilimlar oladi; bu metod kichik guruhda olib boriladigan ish bo'lib, talaba intizomini mustahkamlaydi va ularni jipslashtiradi, Chunki o'zining javob varianti ustida uzoq o'ylab o'tiradigan talaba butun guruhga ajratilgan vaqtni sarflab yuboradi. SHuningdek talaba mashg'ulotga tayyor bo'lmasa, bunda ham guruhga pand beradi; talabalar o'z javoblarini ikki marta, ya'ni yozma ish paytida va og'zaki muhokama vaqtida tahlil qilib chiqishadi.

“Rotatsiya” metodi

Bu metod mashgʻulot mavzuini har bir kichik guruh alohida-alohida muhokama qilib chiqishi, yozganlarini butun guruh jamoa boʻlib tahlil qilib koʻrishi uchun qoʻllaniladi va quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

-dars mavzusi boʻyicha nomerlangan topshiriqlar (masalan, rejadagi mavzuchalar) plakatlarga yozilib doskaga osib qoʻyiladi;

-topshiriqlar soni uchta boʻlsa, talaba-oʻquvchilar ham shuncha kichik guruhlariga ajratiladi va guruhchalar nomerlanadi;

-kichik guruhlar oʻzlarining nomerlariga mos nomerdagi topshiriqni va uni bajarishda foydalaniladigan yozma maʼlumotlar paketini oladi;

-kichik guruhlar oʻzlariga taqdim etilgan materiallarni hamkorlikda oʻrganishib topshiriqqa javoblarini yozishadi;

-javoblar kichik guruhdagi husnixati chiroyli bir talaba-oʻquvchi tomonidan yoziladi;

-topshiriqlarga yozilgan javoblar varagʻi, maʼlumotlar paketi kichik guruhlararo almashtiriladi va qoʻshimchalar qilinadi, biroq javoblarning takrorlanishiga yoʻl qoʻyilmaydi;

-javoblar qaysi kichik guruhniki ekanligi ajralib turishi uchun ularga har xil rangdagi flamasterlardan foydalanish tavsiya etiladi. SHuningdek, kichik guruhlar nomerlanib, ular oʻzlarining javoblarini shu nomer ostida yozishlari ham mumkin;

-javoblar yozilgan varaqlar doskadagi osigʻliq plakatlarga skochda yopishtirilib, oʻqituvchi ishtirokida muhokama qilinadi, umumlashtiriladi va toʻgʻri javoblar daftarlarga yozib olinadi;

-toʻgʻri va mukammal javoblar soniga qarab talaba-oʻquvchilar ragʻbatlantiriladi va baholanadi.

“Galeriyani aylanish” metodi

Kichik guruhlarining barcha aʼzolariga bitta muammo taklif etiladi. Har bir kichik guruh oʻzlariga berilgan muammoga belgilangan vaqt ichida fikrlarini yozib, javoblari yozilgan varaqlarini boshqa guruh bilan almashtiradi. Javoblarni olgan guruh ularni baholaydi va tugal boʻlmasa oʻz variantlari bilan toʻldiradi. Soʻngra guruhlarining fikrlari umumlashtirilib, eng yuqori ballga arziydigan toʻgʻri va mukammal javoblar tanlab olinadi.

“Qor bo‘ron” metodi

Ikkiga ajratilgan guruh talabalari bir muammo yuzasidan eng ko‘p to‘g‘ri javoblar topish maqsadida birgalikda muhokama yuritishadi. Har bir to‘g‘ri javob yumaloqlangan qor ko‘rinishida o‘sha guruh hisobiga yozib qo‘yiladi; to‘plangan umumiy ballar miqdori asosida guruhlar baholanadi.

“Asalari galasi” metodi

Muammo bitta guruhda yoki ikki kichik guruhlarda muhokama qilinadi. Bunda topshiriqlar har xil yoki butun guruhga bitta bo‘lishi mumkin. Guruhlar qo‘yilgan muammoni ma’lum muddat muhokama etib, natijani boshqalarga ma’lum qilishadi. Muammo echimining eng yaxshi varianti tanlab olinadi.

“Dumalovchi qor uyumi” metodi

Dumalovchi qor uyumi metodi o‘quv mashg‘uloti o‘tkazish metodining ramziy nomi bo‘lib, ish qo‘yilgan muammo ustida mulohaza yuritib ko‘rish uchun talabalarga vaqt, tegishli manbalar, tarqatma materiallar berishdan boshlanadi. Bu metod guruhning har bir a‘zosiga butun guruhning bilimlari va tajribalaridan foydalanib, o‘zining keng qamrovli nuqtai nazarini bayon etishni nazarda tutadi. Buning uchun talabalar 4 ta kichik guruhlariga ajratiladi. Muhokama qilib chiqish uchun barcha guruhlariga bitta topshiriq beriladi. Har bir kichik guruh topshiriq ustida alohida ishlaydi. So‘ngra birinchi bilan ikkinchi va uchinchi bilan to‘rtinchi guruhlar muammo ustida birgalikda muhokama yuritishadi. Oxir oqibatda barcha kichik guruhlar birlashib, butun yaxlit guruh bo‘lib qo‘yilgan muammo echimini hal etishning turli yo‘llarini, variantlarini muhokama qilishadi. Bunday muhokama jarayonida talabalarining qo‘yilgan muammo yuzasidan bilimlari chuqurlashib, oydinlashib, boyib, kengqamrovli bo‘lib boradi.

“Sindikat” metodi

Guruh uchta kichik guruhlariga bo‘linadi. Bunda taklif etilayotgan topshiriq uch xil nuqtai nazardan hal etilish zarur. Masalan, uch no‘malumli uchta tenglamalar sistemasini echish topshirig‘i berilgan bo‘lsin, u holda birinchi guruh masalani Gauss, ikkinchi guruh Kramer, uchinchi guruh matritsa usulidan foydalanib echadi. So‘ngra echimlar birgalikda muhokama etilib, umumlashtiriladi.

“Akvarium” metodi

Guruhdan uch talaba ajratib olinib ularga xona o‘rtasidagi stol atrofiga o‘tirishlari va qo‘yilgan muammoni o‘n minut atrofida birgalikda muhokama, qilishib fikr bildirishlari so‘raladi. Bu uch talaba akvariumdagi baliqlarga qiyos. Atrofda o‘tirgan kuzatuvchilar o‘rtadagi talabalarning fikrlarini diqqat bilan tinglab, javoblarni to‘g‘ri va noto‘g‘riga ajratib yozib borishadi hamda muhokama paytida o‘zlarining qarashlarini bayon etishadi. Etarli darajada fikr bildira olmagan o‘rtadagi talabalar o‘z o‘rinlarini kuchli fikr bildirgan kuzatuvchi talabalarga bo‘shatib berishadi. Har bir muammo yuzasidan bildirilgan fikrlar talabalar ishtirokida o‘qituvchi tomonidan umumlashtiriladi.

Raqamli metodlar

Guruhdagi talabalarning umumiy sonidan kelib chiqqan holda 4x4x4, 5x5x5 yoki 6x6x6 metodlarining biridan foydalaniladi. Masalan, 5x5x5 metodida har biri 5 talabadan iborat 5 ta kichik guruhchalar tashkil etilib, ularning 5 nafar sardorlari to‘planishib qo‘yilgan muammoni hamkorlikda muhokama etishadi, so‘ngra o‘zlarining guruhlariga qaytishib sheriklariga masalaning echimini o‘rgatishadi.

Karabey texnologiyasi

“Skarabey” interaktiv texnologiya bo‘lib, u o‘quvchilarda fikriy bog‘liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi, qandaydir muammoni hal qilishda o‘z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya talaba-o‘quvchilarga mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o‘rganilayotgan mavzu haqida tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi. U, ayni paytda turli g‘oyalarni ifodalash hamda ular orasidagi bog‘liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.

Veer texnologiyasi

Bu texnologiya murakkab, ko‘p tarmoqli, mumkin qadar muammoli harakterdagi mavzularni o‘rganishga qaratilgan.

Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo‘yicha bir yo‘la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi.

Delfi texnologiyasi

Bu texnologiyaning mazmuni jamoa bo‘lib qo‘yilgan muammoning muqobil echimlarini maqbullik darajalari bo‘yicha tabaqalashtirib, ulardan har birining muhim yoki nomuhimligini baholashdan, shu asosda eng yaxshi variantni tanlab olishdan iborat. Masalan, er maydonini plugda 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45 sm chuqurlikda og‘darish mumkin bo‘lsin. Muayyan olingan er maydonini og‘darishda shu variantlardan qaysi biri eng yaxshi ekanligini aniqlash uchun ulardan har biri erni haydashga doir mavjud agrotexnik faktorlar asosida o‘qituvchining trenerligida talaba-o‘quvchilar tomonidan baholanadi. Bunda har bir kichik guruh o‘zlarining variantlarini taklif etishlari, so‘ngra fikrlar umumlashtirilib eng yaxshi variant tanlab olinishi ham mumkin.

T-jadval texnologiyasi

Bu texnologiyadan leksiya darslari va amaliy mashg‘ulotlarning yakuniy qismida foydalanish qulay. Bunda bir muammoni turli qarama-qarshi nuqtai nazarlardan qaraladi (ijobiy va salbiy, afzallik va kamchilik, foyda va zarar, to‘g‘ri va noto‘g‘ri). Masalan, o‘qituvchi mavzu bo‘yicha aralashtirib tuzilgan to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblarni ekranga chiqarib, bir partada o‘tirgan talaba-o‘quvchilarga hamkorlikda ularni jadvalga ajratib yozishlarini, so‘ngra yozilgan varaqlarini yondosh partadagi talaba-o‘quvchilar bilan almashtirib qo‘shimchalar qilishlarini taklif etadi. Ish yakunlangach to‘g‘ri va noto‘g‘ri javoblar ajratib yozilgan jadval ekranga chiqariladi. Talaba-o‘quvchilar o‘zlarining javoblarini ekrandagi jadval bilan taqqoslab tegishli xulosalarga kelishadi.

To‘g‘ri javoblar	Noto‘g‘ri javoblar
1.	1.
2.	2.

Insert texnologiyasi

Bu texnologiya har bir talaba-o‘quvchining mavzuni tezkor o‘qib oldindan olingan bilimlari asosida matnga belgilar qo‘yib chiqib munosabat bildirish imkonini beradi. Ma’ruza matnidagi har bir muhim tushunchalar, fikrlar to‘g‘risiga tegishli belgilar qo‘yib chiqilib, ulardan quyidagi jadval tuziladi:

Mavzuning asosiy tushunchalari va tayanch iboralari mazmuni	Bilaman	Men uchun yangi ma'lumot	Men bilgan ma'lumotni inkor	Meni o'ylantirib qo'ydi (tushunmadim)
	V	Q	-	?
1. $A(x;u)$ - nuqta	V			
2. $A(x)$ - to'g'ri chiziqda, $A(x;u)$ - tekislikdagi, $A(x;u;z)$ - fazodagi nuqta				?
3. z - A nuqtaning aplikatasi		q		
4. $xq0$ - to'g'richiziqdanuqtani, tekislikdaordinatao'qini, fazoda (uOz) tekislikniifodalaydi			-	

“Bilaman.Bilishni xohlayman.Bilib oldim” metodi

Bu metod leksiya darslar uchun qulay. O'qituvchi mavzu bo'yicha asosiy tushunchalar va iboralar ro'yxatini kodoskopga o'xshash biror texnik vosita yordamida talaba-o'quvchilarga taqdim etadi. Talaba-o'quvchilar o'zlari biladigan va bilmaydigan tushunchalar va iboralar bilan namunadagi jadvalni to'ldiradilar:

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Ro'yxatgakirmagan,
biroqdarsjarayonidayangidanpaydobo'lgantalabauchunnotanishtushunchavaiboralarhamjadvalnini
gikkinchiustunigaqo'shimcharavishdaqaydetilibboriladi.

Talaba-
o'quvchiningasosiydiqqate'tiborijadvalningikkinchiustunidagibilimlarniegallashgaqaratiladi.
Talaba-
o'quvchidarsnidiqqatbilantinglabjadvalningikkinchiustunidagitushunchavaiboralarbilibvayozib
oladihamdao'zlashtirgansavolto'g'risidagiuchinchiustunga «q» belgiqo'yadi,
boshqalaribo'shturadi.

Agardarsjarayonida ikkinchi ustundagi ayrim tushuncha va iboralar o'rganilmasdan qolib ketsa, ular o'qituvchidan so'rab yoki mustaqil ravishda o'rganib olinadi.

Bu usul talaba-o'quvchidagi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha o'z-o'zini nazorat qilish, darsda yoqtirishga imkon beradigan qisqartirishlar, axborot resurslarini ustida mustaqil ravishda o'rganishni ta'minlaydi.

“Zig-zak” metodi

Zigzak siniq chiziq, ilonizi, egri-bugri ma'nolarini anglatadi.

Ta'limda zigzak metodining mohiyati bir guruh tomonidan o'rganib bo'lingan o'quv materialining, hali uni o'rganmagan boshqa guruhga taqdim etilishidan iborat.

«Zig-zak» usulining bir muncha afzalliklari bor. Xususan, ushbu usulni qo'llash orqali talabalar jamoa bo'lib ishlash ko'nikmasini hosil qiladi va mavzuni o'zlashtirishga ketadigan vaqt tejaliq, qisqa vaqtda katta materialning o'zlashtirishiga erishiladi. Ushbu usulning ketma-ketligi quyidagicha amalga oshiriladi:

- talabalar odatdagidek, bir qancha guruhlarga bo'linadi;
- har bir guruhga mavzu bo'yicha bitta savol tarqatiladi (savollar guruhdagi har bir ishtirokchiga bittadan berilishi lozim);
- guruh a'zolari shu tarqatilgan savolni belgilangan vaqtda o'rganib oladilar;
- har bir guruhga etakchi saylanadi va ular tarqatilgan matnni o'rganishda, ularning mohiyatini teran tushunishda shu guruhda etakchilik qiladi;
- liderning fikri guruh a'zolari tomonidan to'ldirilishi, qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritilishi mumkin;
- matnlar guruhda to'liq o'rganilib bo'lganidan keyin ular guruhlarga almashtiriladilar;
- endi ushbu guruhlarda yangi savollar o'rganiladi;
- bu savollar ham o'rganilib bo'lingach, ular yana almashtiriladi;
- guruhlarda barcha savollar o'rganilganicha ushbu jarayonlar takrorlanadi;
- bir-birining bilimini baholash va o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash uchun guruhlarda bir-biriga ketma-ket ravishda savol berib boriladi;
- savol qaysi guruhga tashlangan bo'lsa, birinchi shu guruh a'zolari javob berishlari mumkin, boshqa guruh a'zolari qo'shimcha qilib borishga haqli.

Ushbu usulning «Aqliy hujum» usuliga nisbatan farqi, bu erda talabalarning bilimlari baholanadi.

Mazkur usulni o'rganish uchun talabalar 3 guruhga yoki 6 guruhga bo'linadilar. Chunki mavzu 3 ta savolga bo'lingan.

“Davra suhbatlari” metodi

Davra suhbatida ma'ruzachi o'qituvchi bosh tashkilotchi bo'lib qoladi. Davra suhbatlari ko'pincha talaba-o'quvchilarga tanish yoki yaqin mavzularda o'tkaziladi. Davra suhbatlari mavzulari, rejalari, savollari talaba-o'quvchilarga avvaldan bir necha kun oldin tarqatiladi.

Talaba-o'quvchilar uchun mustaqil tayyorgarlik ko'rishga, ularni bir-birlari bilan avvaldan o'zaro fikr almashishga, kutubxona, internetdan ayrim ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, kichik matn tuzish imkoniyati yaratiladi. Davra suhbatining afzalligi shundaki, har bir talaba-o'quvchi individual tayyorgarlik ko'radi. Har ikki tomon davrani o'tkazishga tayyorgarlik bilan keladi. Suhbatni o'qituvchi, goho lider talaba-o'quvchi olib borishi mumkin.

Davra suhbatlari oldindan dasturlangan dars jadvali asosida olib borilishi mumkin.

Davra suhbatining yana bir afzalligi shundaki, har bir talaba-o'quvchi o'z bilimini, og'zaki nutqini, shaxsiy fikrini emin-erkin namoyish etishiga muhit yaratiladi. Talaba-o'quvchi va o'qituvchining shaxsiy ma'suliyati oshadi, ham o'qish, ham o'rgatish yonma-yon davom etadi. Materialni o'qish, o'rganish, o'zaro fikr almashishga, o'zlashtirishga motiv oshadi. Bilimni olish, uning o'zlashtirilishi kafolatlanadi.

“Mojarro” metodi

Bu metod amaliy mashg'ulotlar uchun qulay. Odatdan tashqari, hattoki favquloddagi vaziyatlarda qilinadigan hatti-harakatlarni talabalarga o'rgatish maqsadida bu metoddan foydalaniladi. Masalan, tug'ayotgan sigirning buzog'i teskari keldi, yurak to'xtash arafasida nima chora ko'rish kerak va hokazo. Bunday muammolarni hal qilish yo'llarini o'rganishda mojaro metodidan foydalanilsa, talaba-o'quvchilarning fikrlari faollashib qisqa vaqt ichida to'g'ri qaror qabul qilish, ishni to'la, tez va chaqqon bajarish sifatleri shakllanadi.

Munozara metodi

Disput - bu ikki yoki ko'proq kishilarning keskin chegaralangan qoidalar doirasida og'zaki olib boriladigan bahsi, munozarasi, masala talashuvidir. Disput mavzusi tayyorgarlik ko'rish uchun o'tkazishdan oldin talaba-o'quvchilarga ma'lum qilinadi.

Talaba-o'quvchilarga bilim berishga mo'ljallangan disputda kamida bitta rais va ikki guruhning har biridan bir nafardan so'zlovchi qatnashadi. Disputni ochuvchi birinchi talaba qo'yilgan taklifni ma'qullab chiqsa, ikkinchisi unga qarshi chiqadi, ya'ni opponent bo'ladi.

So'zlovchilarga 10 minutdan, har ikki guruhdan ikkitadan ortiq bo'lmagan qo'shimcha qilishga chiqadigan talabalarining har biriga 5 minutdan vaqt beriladi. Ikki marta so'zga chiqishga ruxsat etilmaydi. So'zga chiquvchilarning barchasi raisga murojaat etishadi va uning qarori qat'iy bo'lib, disputning mavzudan chetga chiqib ketmasligini nazorat qiladi.

Munozaralar o'tkazish texnologiyasi

Munozaralarni tashkil etish va o'tkazish tashkilotchidan juda jiddiy tayyorgarlikni, ijodiy muhit yaratishni talab etadi. O'qituvchi ilgaridan munozaraning mavzusini, uni o'tkazish rejasini, vaqtlarini talaba-o'quvchilar bilan o'zaro kelishib oladi.

Talaba-o'quvchilarga o'quv yili boshlanishida munozara mavzulari rejasi e'lon qilinib, ularga etkaziladi. Ularning tayyorgarlik ko'rishlari uchun vaqt beriladi. Munozara muhokamasiga ma'muriyat, mahalla faollari, mashhur mutaxassislar taklif etiladi. Munozaraning boshlovchisi tayinlanadi. Boshlovchi juda keng qamrovli bilimga ega bo'lishi kerak.

Munozara davrida vujudga keladigan muammoli masalalar, ayniqsa, chigal fikrlar bo'yicha ularni chuqur tahlil qilish qobiliyatiga ega ekspertlar taklif etiladi. Munozarani olib borganda uning ishtirokchilarini qiziqtirib, qovushtirib, boshqarib, zarur yo'llanmalar berib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan munozara jarayonida to'g'ri xulosalar chiqarish juda katta ma'suliyat talab etadi.

Munozaralar mavzuga qiziqish bildirgan guruhlarini qo‘shib, aksincha hollarda esa, ularni guruhlariga bo‘lib, zarur bo‘lgan ayrim xollarda katta zallarda, katta auditoriyalarda olib boriladi. Munozaralar demokratik, oshkoralik, tenglik, samimiylik, hamkorlik ham ijodkorlik, bir-birini qo‘llash ruhiyatida olib borilishini ta‘minlash yaxshi natijalar beradi. Munozara erkin fikr yuritishni, o‘z shaxsiy pozitsiyasida turishga o‘rgatadi. Eng muhimi, talaba-o‘quvchini mustaqil mutolaaga, fikr almashuv orqali uzluksiz o‘z bilim va malakasini oshirishga olib keladi.

“Aqliy hujum” metodi

- biror muammo bo‘yicha ta‘lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to‘plab, ular orqali ma‘lum bir echimga kelinadigan metoddir. “Aqliy hujum” metodining yozma va og‘zaki shakllari mavjud. Og‘zaki shaklida ta‘lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta‘lim oluvchilarning har biri o‘z fikrini og‘zaki bildiradi. Ta‘lim oluvchilar o‘z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta‘lim oluvchilar o‘z javoblarini qog‘oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko‘rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarini ma‘lum belgilar bo‘yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to‘g‘ri va ijobiy qo‘llanilganda shaxs erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o‘rgatadi.

“Aqliy hujum” metodidan foydalanilganda ta‘lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo‘ladi, shu jumladan, ta‘lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta‘lim oluvchilar o‘z fikrini faqat og‘zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko‘nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi ta‘lim oluvchilarda turli g‘oyalar shakllanishiga olib keladi.

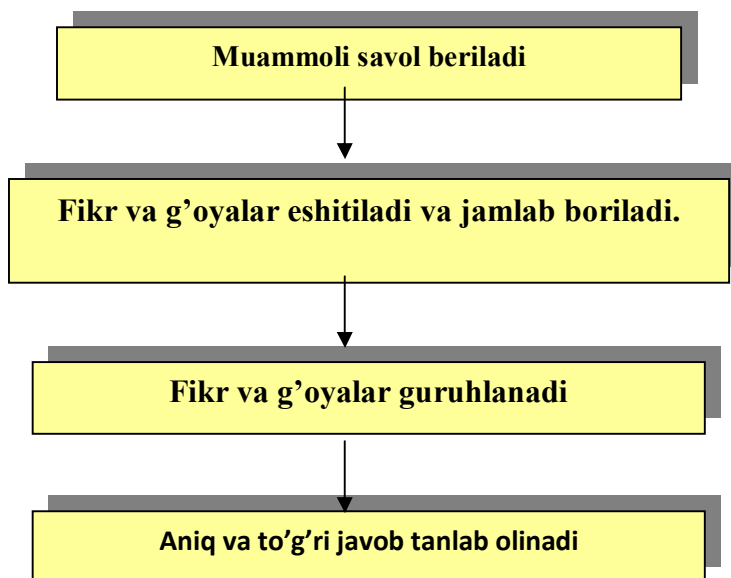
“Aqliy hujum” metodi ta‘lim beruvchi tomonidan qo‘yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

1. Ta‘lim oluvchilarning boshlang‘ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo‘yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi.
2. Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog‘lash maqsad qilib qo‘yilganda –yangi mavzuga o‘tish qismida amalga oshiriladi.
3. O‘tilgan mavzuni mustahkamlash maqsad qilib qo‘yilganda-mavzudan so‘ng, darsning mustahkamlash qismida amalga oshiriladi.

“Aqliy hujum” metodini qo‘llashdagi asosiy qoidalar:

1. Bildirilgan fikr-g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.
2. Bildirilgan har qanday fikr-g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.
3. Har bir ta'lim oluvchi qatnashishi shart.

4-rasm "Aqliy hujum" metodining tuzilmasi

"Aqliy hujum" metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

Ta'lim oluvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo'yicha o'z javoblarini (fikr, g'oya va mulohaza) bildirishlari so'raladi;

Ta'lim oluvchilar savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi;

Ta'lim oluvchilarning fikr-g'oyalari (magnitafonga, videotasmaga, rangli qog'ozlarga yoki doskaga) to'planadi;

Fikr-g'oyalar ma'lum belgilar bo'yicha guruhlanadi;

Yuqorida qo'yilgan savolga aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi.

"Aqliy hujum" metodining afzalliklari:

- natijalar baholanmasligi ta'lim oluvchilarda turli fikr-g'oyalarning shakllanishiga olib keladi;
- ta'lim oluvchilarning barchasi ishtirok etadi;
- fikr-g'oyalar vizuallashtirilib boriladi;
- ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini tekshirib ko'rish - imkoniyati mavjud;
- ta'lim oluvchilarda mavzuga qiziqish uyg'otadi.

"Aqliy hujum" metodining kamchiliklari:

- ta'lim beruvchi tomonidan savolni to'g'ri qo'ya olmaslik;
- ta'lim beruvchidan yuqori darajada eshitish qobiliyatining talab etilishi.

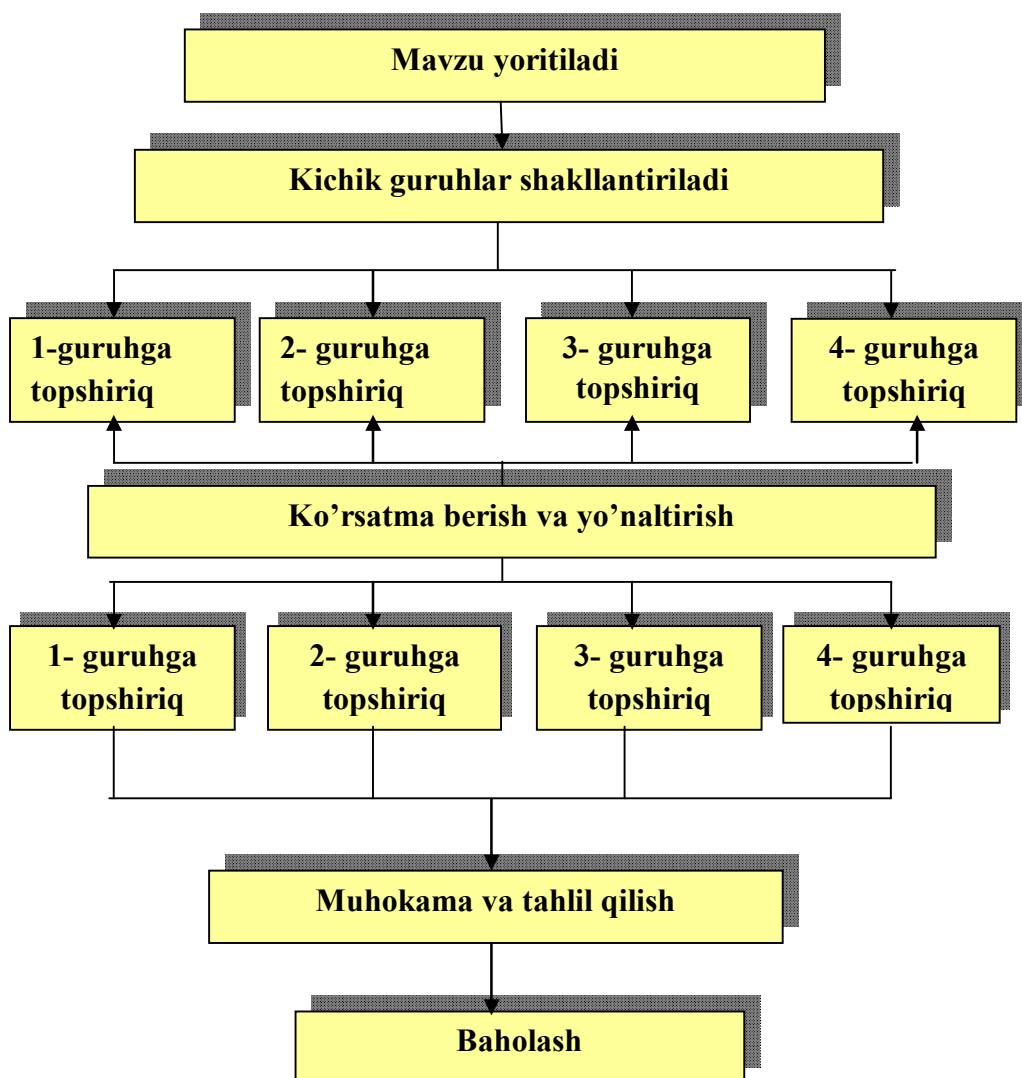
“Kichik guruhlarda ishlash” metodi

- ta’lim oluvchilarni faollashtirish maqsadida ularni kichik guruhlarga ajratgan holda o‘quv materialini o‘rganish yoki berilgan topshiriqni bajarishga qaratilgan darsdagi ijodiy ish.

Ushbu metod qo‘llanilganda ta’lim oluvchi kichik guruhlarda ishlab, darsda faol ishtirok etish huquqiga, boshlovchi rolda bo‘lishga, bir-biridan o‘rganishga va turli nuqtai-nazarlarni qadrlash imkoniga ega bo‘ladi.

“Kichik guruhlarda ishlash” metodi qo‘llanilganda ta’lim beruvchi boshqa interfaol metodlarga qaraganda vaqtni tejash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Chunki, ta’lim beruvchi bir vaqtning o‘zida barcha ta’lim oluvchilarni mavzuga jalb etadi va baholay oladi.

5-rasm. *“Kichik guruhlarda ishlash”* metodining tuzilmasi

“Kichik guruhlarda ishlash” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Faoliyat yo‘nalishi aniqlanadi. Mavzu bo‘yicha bir-biriga bog‘liq bo‘lgan masalalar belgilanadi.
2. Kichik guruhlar belgilanadi. Ta‘lim oluvchilar guruhlariga 3-6 kishidan bo‘linishlari mumkin.
3. Kichik guruhlar topshiriqni bajarishga kirishadilar.
4. Ta‘lim beruvchi tomonidan aniq ko‘rsatmalar beriladi va yo‘naltirib turiladi.
5. Kichik guruhlar taqdimot qiladilar.
6. Bajarilgan topshiriqlar muhokama va tahlil qilinadi.
7. Kichik guruhlar baholanadi.

«Kichik guruhlarda ishlash» metodining afzalligi:

- o‘qitish mazmunini yaxshi o‘zlashtirishga olib keladi;
- muloqotga kirishish ko‘nikmasini takomillashtiradi;
- vaqtni tejash imkoniyati mavjud;
- barcha ta‘lim oluvchilar jalb etiladi;
- o‘z-o‘zini va guruhlararo baholash imkoniyati mavjud bo‘ladi.

«Kichik guruhlarda ishlash» metodining kamchiliklari:

- ba‘zi kichik guruhlarda kuchsiz ta‘lim oluvchilar bo‘lganligi sababli kuchli ta‘lim oluvchilarning ham past baho olish ehtimoli bor;
- barcha ta‘lim oluvchilarni nazorat qilish imkoniyati past bo‘ladi;
- guruhlararo o‘zaro salbiy raqobatlar paydo bo‘lishi mumkin;
- guruh ichida o‘zaro nizo paydo bo‘lishi mumkin.

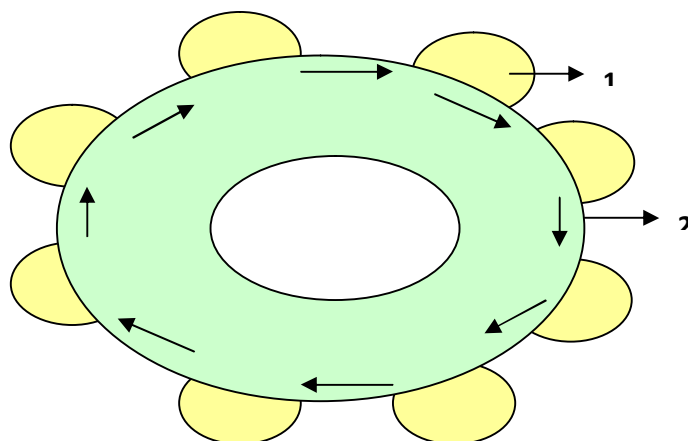
“Davra suhbat” metodi

– aylana stol atrofida berilgan muammo yoki savollar yuzasidan ta‘lim oluvchilar tomonidan o‘z fikr-mulohazalarini bildirish orqali olib boriladigan o‘qitish metodidir.

“Davra suhbat” metodi qo‘llanilganda stol-stullarni doira shaklida joylashtirish kerak. Bu har bir ta‘lim oluvchining bir-biri bilan “ko‘z aloqasi”ni o‘rnatib turishiga yordam beradi.

Davra suhbatining ogʻzaki va yozma shakllari mavjuddir. Ogʻzaki davra suhbatida taʼlim beruvchi mavzuni boshlab beradi va taʼlim oluvchilardan ushbu savol boʻyicha oʻz fikr-mulohazalarini bildirishlarini soʻraydi va aylana boʻylab har bir taʼlim oluvchi oʻz fikr-mulohazalarini ogʻzaki bayon etadilar. Soʻzlayotgan taʼlim oluvchini barcha diqqat bilan tinglaydi, agar muhokama qilish lozim boʻlsa, barcha fikr-mulohazalar tinglanib boʻlingandan soʻng muhokama qilinadi.

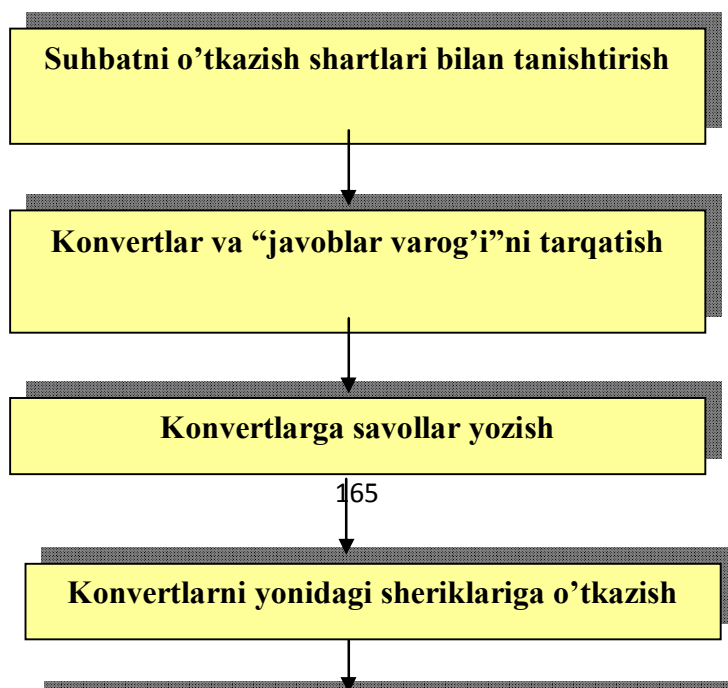
6-rasm. "Davra suhbatini metodi" ishtirokchilarining joylashish tartibi

Belgilar:
1-taʼlim oluvchilar
2-aylana stol

Yozma davra suhbatida (6-rasm) ham stol-stullar aylana shaklida joylashtirilib, har bir taʼlim oluvchiga konvert qogʻzi beriladi. Har bir taʼlim oluvchi konvert ustiga maʼlum bir mavzu boʻyicha oʻz savolini beradi va "Javob varaqasi"ning biriga oʻz javobini yozib, konvert ichiga solib qoʻyadi. SHundan soʻng konvertni soat yoʻnalishi boʻyicha yonidagi taʼlim oluvchiga uzatadi. Konvertni olgan taʼlim oluvchi oʻz javobini "Javoblar varaqasi"ning biriga yozib, konvert ichiga solib qoʻyadi va yonidagi taʼlim oluvchiga uzatadi. Barcha konvertlar aylana boʻylab harakatlanadi. Yakuniy qismda barcha konvertlar yigʻib olinib, tahlil qilinadi.

7-rasm. "Davra suhbatini" metodini amalga oshirish usullari

“Davra suhbatı” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Mashg‘ulot mavzusi e‘lon qilinadi.
2. Ta‘lim beruvchi ta‘lim oluvchilarni mashg‘ulotni o‘tkazish tartibi bilan tanishtiradi.
3. Har bir ta‘lim oluvchiga bittadan konvert va javoblar yozish uchun guruhda nechta ta‘lim oluvchi bo‘lsa, shunchadan “Javoblar varaqalari” tarqatilib, har bir javobni yozish uchun ajratilgan vaqt belgilab qo‘yiladi. Ta‘lim oluvchi konvertga va “Javoblar varaqalari”ga o‘z ismi-sharifini yozadi.
4. Ta‘lim oluvchi konvert ustiga mavzu bo‘yicha o‘z savolini yozadi va “Javoblar varaqasi”ga o‘z javobini yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi.
5. Konvertga savol yozgan ta‘lim oluvchi konvertni soat yo‘nalishi bo‘yicha yonidagi ta‘lim oluvchiga uzatadi.
6. Konvertni olgan ta‘lim oluvchi konvert ustidagi savolga “Javoblar varaqalari”dan biriga javob yozadi va konvert ichiga solib qo‘yadi hamda yonidagi ta‘lim oluvchiga uzatadi.
7. Konvert davra stoli bo‘ylab aylanib, yana savol yozgan ta‘lim oluvchining o‘ziga qaytib keladi. Savol yozgan ta‘lim oluvchi konvertdagi “Javoblar varaqalari”ni baholaydi.
8. Barcha konvertlar yig‘ib olinadi va tahlil qilinadi.

Ushbu metod orqali ta‘lim oluvchilar berilgan mavzu bo‘yicha o‘zlarining bilimlarini qisqa va aniq ifoda eta oladilar. Bundan tashqari ushbu metod orqali ta‘lim oluvchilarni muayyan mavzu bo‘yicha baholash imkoniyati yaratiladi. Bunda ta‘lim oluvchilar o‘zlari bergan

savollariga guruhdagi boshqa ta'lim oluvchilar bergan javoblarini baholashlari va ta'lim beruvchi ham ta'lim oluvchilarni ob'ektiv baholashi mumkin.

“Davra suhbatı” metodining afzalliklari:

- o‘tilgan materialining yaxshi esda qolishiga yordam beradi;
- barcha ta'lim oluvchilar ishtirok etadilar;
- ta'lim oluvchi o‘zining baholanish mas’uliyatini his etadi;
- o‘z fikrini erkin ifoda etish uchun imkoniyat yaratiladi.

“Davra suhbatı” metodining kamchiliklari:

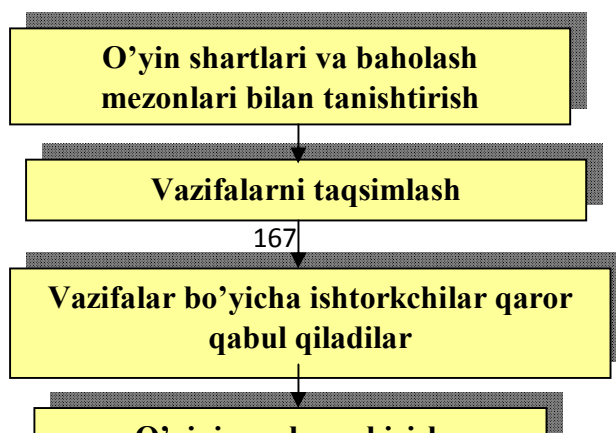
- ko‘p vaqt talab etiladi;
- ta'lim beruvchining o‘zi ham rivojlangan fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi talab etiladi;
- ta'lim oluvchilarning bilim darajasiga mos va qiziqarli bo‘lgan mavzu tanlashtalab etiladi.

“Ishbop o‘yin” metodi

- berilgan topshiriqlarga ko‘ra, o‘yin ishtirokchilari tomonidan tayyorlangan har xil vaziyatdagi boshqaruvchilik qarorlarini qabul qilishni imitatsiya qilish (taqlid, aks ettirish) metodi hisoblanadi.

O‘yin faoliyati biron bir tashkilot vakili sifatida ishtirok etayotgan ishtirokchining xulq-atvori va ijtimoiy vazifalarini imitatsiya qilish orqali beriladi. Bir tomondan o‘yin nazorat qilinsa, ikkinchi tomondan oraliq natijalarga ko‘ra ishtirokchilar o‘z faoliyatlarini o‘zgartirish imkoniyatiga ham ega bo‘ladi. Ishbop o‘yinda rollar va rollarning maqsadi aralashgan holda bo‘ladi. Ishtirokchilarning bir qismi qat’iy belgilangan va o‘yin davomida o‘zgarmas rolni ijro etishlari lozim. Bir qism ishtirokchilar rollarini shaxsiy tajribalari va bilimlari asosida o‘z maqsadlarini belgilaydilar. Ishbop o‘yinda har bir ishtirokchi alohida rolli maqsadni bajarishi kerak. SHuning uchun vazifani bajarish jarayoni individual-guruhli harakterga ega. Har bir ishtirokchi avval o‘zining vazifasi bo‘yicha qaror qabul qiladi, so‘ngra guruh bilan maslahatlashadi. O‘yin yakunida har bir ishtirokchi va guruh erishgan natijalariga qarab baholanadi.

8-rasm. *“Ishbop o‘yin” metodini o‘tkazish tartibi*

“Ishbop o‘yin” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

Ta’lim beruvchi mavzu tanlaydi, maqsad va natijalarni aniqlaydi. Qatnashchilar uchun yo‘riqnomalar va baholash mezonlarini ishlab chiqadi.

1. Ta’lim oluvchilarni o‘yinning maqsadi, shartlari va natijalarni baholash mezonlari bilan tanishtiradi.
2. Ta’lim oluvchilarga vazifalarni taqsimlaydi, maslahatlar beradi.
3. Ta’lim oluvchilar o‘z rollari bo‘yicha tayyorgarlik ko‘radilar.
4. Ta’lim oluvchilar tasdiqlangan shartlarga binoan o‘yinni amalga oshiradilar. Ta’lim beruvchi o‘yin jarayoniga aralashmasdan kuzatadi.
5. O‘yin yakunida ta’lim beruvchi muhokamani tashkil etadi. Ekspertlarning xulosalari tinglanadi, fikr-mulohazalar aytiladi.
6. Ishlab chiqilgan baholash mezonlari asosida natijalar baholanadi.

Har bir rolni ijro etuvchi o‘z vazifasini to‘g‘ri bajarishi, berilgan vaziyatda o‘zini qanday tutishi kerakligini namoyish eta olishi, muammoli holatlardan chiqib ketish qobiliyatini ko‘rsata olishi kerak.

“Ishbop o‘yin” metodining afzalliklari:

- ta’lim oluvchilarning bilimlarini va tajribalarini o‘z qarashlari va xulqlari orqali ifoda etishga yordam beradi;
- ta’lim oluvchining boshlang‘ich bilimlari va tajribalarini safarbar etish uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;
- ta’lim oluvchilar o‘z bilimlari doirasidan kelib chiqqan holda imkoniyatlarini namoyish etishlari uchun sharoit yaratiladi.

“Ishbop o‘yin” metodining kamchiliklari:

- ta'lim beruvchidan katta tayyorgarlikni talab etadi;
- vaqt ko'p sarflanadi;
- tanlangan mavzu ta'lim oluvchining bilim darajasiga mos kelishi talab etiladi;
- ta'lim oluvchining his-hayajoni to'g'ri qaror qabul qilishga xalaqit berishi mumkin.

Rolli o'yin metodi

“Rolli o'yin” metodi -ta'lim oluvchilar tomonidan hayotiy vaziyatning har xil shart-sharoitlarini sahnalashtirish orqali ko'rsatib beruvchi metoddir.

Rolli o'yinlarning ishbop o'yinlardan farqli tomoni baholashning olib borilmasligidadir. SHu bilan birga “Rolli o'yin” metodida ta'lim oluvchilar ta'lim beruvchi tomonidan ishlab chiqilgan ssenariydagi rollarni ijro etish bilan kifoyalanishsa, “Ishbop o'yin” metodida rol ijro etuvchilar ma'lum vaziyatda qanday vazifalarni bajarish lozimligini mustaqil ravishda o'zlari hal etadilar.

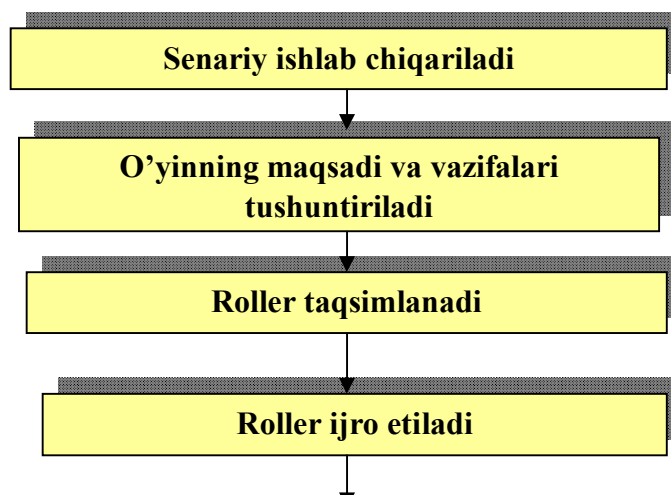
Rolli o'yinda ham ishbop o'yin kabi muammoni echish bo'yicha ishtirokchilarning birgalikda faol ish olib borishlari yo'lga qo'yiladi. Rolli o'yinlar ta'lim oluvchilarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi.

“Rolli o'yin” metodida ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilar haqida oldindan ma'lumotga ega bo'lishi lozim. Chunki rollarni o'ynashda har bir ta'lim oluvchining individual xarakteri, xulq-atvori muhim ahamiyat kasb etadi. Tanlangan mavzular ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasiga mos kelishi kerak. Rolli o'yinlar o'quv jarayonida ta'lim oluvchilarda motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi.

“Rolli o'yin” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim beruvchi mavzu bo'yicha o'yinning maqsad va natijalarini belgilaydi hamda rolli o'yin ssenariysini ishlab chiqadi.
2. O'yinning maqsad va vazifalari tushuntiriladi.
3. O'yinning maqsadidan kelib chiqib, rollarni taqsimlaydi.

9-rasm. “Rolli o'yin” metodining o'tkazilish tartibi

4. O‘yin yakunida ta‘lim oluvchilardan ular ijro etgan rolni yana qanday ijro etish mumkinligini izohlashga imkoniyat beriladi. Kuzatuvchi bo‘lgan ta‘lim oluvchilar o‘z yakuniy mulohazalarini bildiradilar va o‘yinga xulosa qilinadi.

Ushbu metodni qo‘llash uchun ssenariy t‘lim beruvchi tomonidan ishlab chiqiladi. Ba‘zi hollarda ta‘lim oluvchilarni ham ssenariy ishlab chiqishga jalb etish mumkin. Bu ta‘lim oluvchilarning motivatsiyasini va ijodiy izlanuvchanligini oshirishga yordam beradi. Ssenariy maxsus fan bo‘yicha o‘tilayotgan mavzuga mos ravishda, hayotda yuz beradigan ba‘zi bir holatlarni yoritishi kerak. Ta‘lim oluvchilar ushbu rolli o‘yin ko‘rinishidan so‘ng o‘z fikr-mulohazalarini bildirib, kerakli xulosa chiqarishlari lozim.

“Rolli o‘yin” metodining afzallik tomonlari:

- o‘quv jarayonida ta‘lim oluvchilarda motivatsiya (qiziqish)ni shakllantirishga yordam beradi;
- ta‘lim oluvchilarda shaxslararo muomala malakasini shakllantiradi;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishni o‘rgatadi;
- ta‘lim oluvchilarda berilgan vaziyatni tahlil qilish malakasi shakllanadi.

“Rolli o‘yin” metodining kamchilik tomonlari:

- ko‘p vaqt talab etiladi;
- ta‘lim beruvchidan katta tayyorgarlikni talab etadi;
- ta‘lim oluvchilarning o‘yinga tayyorgarligi turlicha bo‘lishi mumkin.

“Baxs-munozara” metodi

“Baxs-munozara” metodi- biror mavzu bo‘yicha ta‘lim oluvchilar bilan o‘zaro bahs, fikr almashinuv tarzida o‘tkaziladigan o‘qitish metodidir.

Har qanday mavzu va muammolar mavjud bilimlar va tajribalar asosida muhokama qilinishi nazarda tutilgan holda ushbu metod qo‘llaniladi. Bahs-munozarani

boshqarib borish vazifasini ta'lim oluvchilarning biriga topshirishi yoki ta'lim beruvchining o'zi olib borishi mumkin. Bahs-munozarani erkin holatda olib borish va har bir ta'lim oluvchini munozaraga jalb etishga harakat qilish lozim. Ushbu metod olib borilayotganda ta'lim oluvchilar orasida paydo bo'ladigan nizolarni darhol bartaraf etishga harakat qilish kerak.

“Bahs-munozara” metodini o'tkazishda quyidagi qoidalarga amal qilish kerak:

- barcha ta'lim oluvchilar ishtirok etishi uchun imkoniyat yaratish;
- “o'ng qo'l” qoidasi (qo'lini ko'tarib, ruhsat olgandan so'ng so'zlash)ga rioya qilish;
- fikr-g'oyalarni tinglash madaniyati;
- bildirilgan fikr-g'oyalarning takrorlanmasligi;
- bir-birlariga o'zaro hurmat.

“Bahs-munozara” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim beruvchi munozara mavzusini tanlaydi va shunga doir savollar ishlab chiqadi.
2. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarga muammo bo'yicha savol beradi va ularni munozaraga taklif etadi.
3. Ta'lim beruvchi berilgan savolga bildirilgan javoblarni, ya'ni turli g'oya va fikrlarni yozib boradi yoki bu vazifani bajarish uchun ta'lim oluvchilardan birini kotib etib tayinlaydi. Bu bosqichda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarga o'z fikrlarini erkin bildirishlariga sharoit yaratib beradi.
4. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilar bilan birgalikda bildirilgan fikr va g'oyalarni guruhlariga ajratadi, umumlashtiradi va tahlil qiladi.
5. Tahlil natijasida qo'yilgan muammoning eng maqbul echimi tanlanadi.

“Bahs-munozara” metodining afzalliklari:

- ta'lim oluvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi;
- ta'lim oluvchilar o'z fikrining to'g'riligini isbotlashga harakat qilishiga imkoniyat yaratiladi;
- ta'lim oluvchilarda tinglash va tahlil qilish qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

“Bahs-munozara” metodining kamchiliklari:

- ta'lim beruvchidan yuksak boshqarish mahoratini talab etadi;

- ta'lim oluvchilarning bilim darajasiga mos va qiziqarli bo'lgan mavzu tanlash talab etiladi.

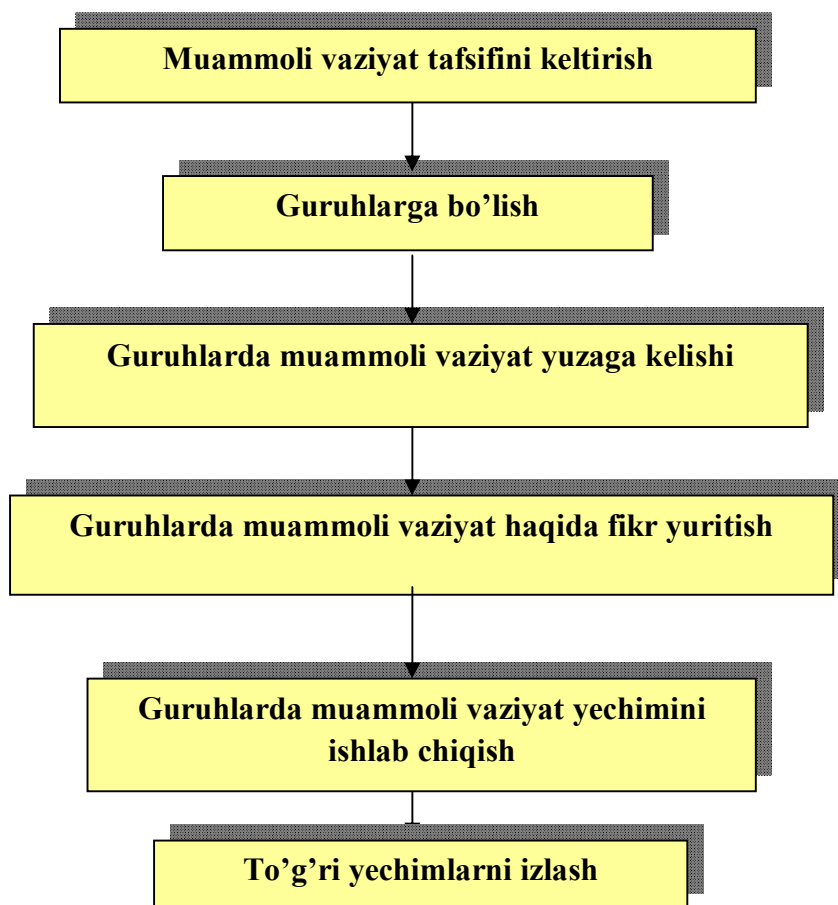
“Muammoli vaziyat” metodi

“Muammoli vaziyat” metodi - ta'lim oluvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning echimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan metoddir.

“Muammoli vaziyat” metodi uchun tanlangan muammoning murakkabligi ta'lim oluvchilarning bilim darajalariga mos kelishi kerak. Ular qo'yilgan muammoning echimini topishga qodir bo'lishlari kerak, aks holda echimni topa olmagach, ta'lim oluvchilarning qiziqishlari so'nishiga, o'zlariga bo'lgan ishonchlarining yo'qolishiga olib keladi.

«Muammoli vaziyat» metodi qo'llanilganda ta'lim oluvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning echimini topishni o'rganadilar.

11-rasm. “Muammoli vaziyat” metodini o'tkazish tartibi

“Muammoli vaziyat” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Ta’lim beruvchi mavzu bo‘yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarga muammoni bayon qiladi.

2. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni topshiriqning maqsad, vazifalari va shartlari bilan tanishtiradi.

3. Ta’lim beruvchi ta’lim oluvchilarni kichik guruhlariga ajratadi.

4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o‘rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so‘ng bir xil fikrlar jamlanadi.

5. Bu bosqichda berilgan vaqt mobaynida muammoning oqibatlari to‘g‘risida fikr-mulohazalarini taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so‘ng bir xil fikrlar jamlanadi.

6. Muammoni echishning turli imkoniyatlarini muhokama qiladilar, ularni tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni echish yo‘llarini ishlab chiqadilar.

7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning echimi bo‘yicha taqdimot qiladilar va o‘z variantlarini taklif etadilar.

8. Barcha taqdimotdan so‘ng bir xil echimlar jamlanadi. Guruh ta’lim beruvchi bilan birgalikda muammoli vaziyatni echish yo‘llarining eng maqbul variantlarini tanlab oladi.

“Muammoli vaziyat” metodining afzalliklari:

- ta’lim oluvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi;
- ta’lim oluvchilar muammoning sabab, oqibat va echimlarni topishni o‘rganadilar;
- ta’lim oluvchilarning bilim va qobiliyatlarini baholash uchun yaxshi imkoniyat yaratiladi;

- ta’lim oluvchilar fikr va natijalarni tahlil qilishni o‘rganadilar.

“Muammoli vaziyat” metodining kamchiliklari:

- ta’lim oluvchilarda yuqori motivatsiya talab etiladi;
- qo‘yilgan muammo ta’lim oluvchilarning bilim darajasiga mos kelishi kerak;
- ko‘p vaqt talab etiladi.

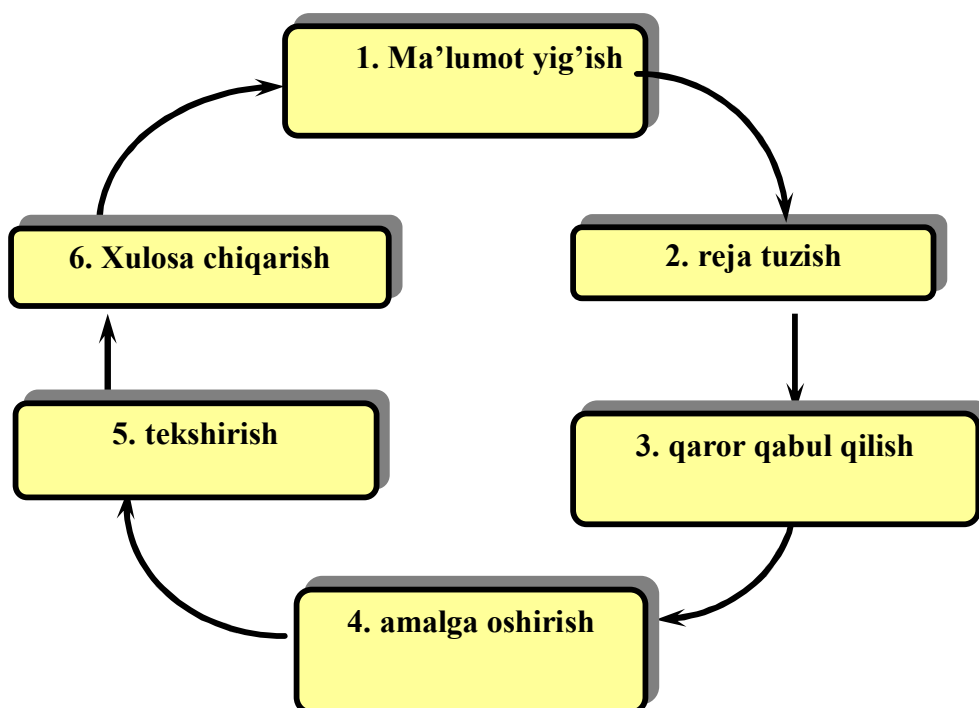
“LOYIHA” metodi

“Loyiha” metodi- bu ta’lim oluvchilarning individual yoki guruhlarda belgilangan vaqt davomida, belgilangan mavzu bo‘yicha axborot yig‘ish, tadqiqot o‘tkazish va amalga oshirish ishlarini olib borishidir. Bu metodda ta’lim oluvchilar rejalashtirish, qaror qabul qilish,

amalga oshirish, tekshirish va xulosa chiqarish va natijalarni baholash jarayonlarida ishtirok etadilar. Loyiha ishlab chiqish yakka tartibda yoki guruh bo‘lishi mumkin, lekin har bir loyiha o‘quv guruhining birgalikdagi faoliyatining muvofiqlashtirilgan natijasidir. Bu jarayonda ta‘lim oluvchining vazifasi belgilangan vaqt ichida yangi mahsulotni ishlab chiqish yoki boshqa bir topshiriqning echimini topishdan iborat. Ta‘lim oluvchilar nuqtai-nazaridan topshiriq murakkab bo‘lishi va u ta‘lim oluvchilardan mavjud bilimlarini boshqa vaziyatlarda qo‘llay olishni talab qiladigan topshiriq bo‘lishi kerak.

Loyiha o‘rganishga xizmat qilishi, nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiiq etishi, ta‘lim oluvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirish, tashkillashtirish va amalga oshirish imkoniyatini yarata oladigan bo‘lishi kerak.

12-rasm. “Loyiha” metodining bosqichlari

“Loyiha” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. Muhandis-pedagog loyiha ishi bo'yicha topshiriqlarni ishlab chiqadi. Ta'lim oluvchilar mustaqil ravishda darslik, sxemalar, tarqatma materiallar asosida topshiriqqa oid ma'lumotlar yig'adilar.

2. Ta'lim oluvchilar mustaqil ravishda ish rejasini ishlab chiqadilar. Ish rejasida ta'lim oluvchilar ish bosqichlarini, ularga ajratilgan vaqt va texnologik ketma-ketligini, material, asbob-uskunalarini rejalashtirishlari lozim.

3. Kichik guruhlar ish rejalarini taqdimot qiladilar. Ta'lim oluvchilar ish rejasiga asosan topshiriqni bajarish bo'yicha qaror qabul qiladilar. Ta'lim oluvchilar muhandis-pedagog bilan birgalikda qabul qilingan qarorlar bo'yicha erishiladigan natijalarni muhokama qilishadi. Bunda har xil qarorlar taqqoslanib, eng maqbul variant tanlab olinadi. Muhandis-pedagog ta'lim oluvchilar bilan birgalikda "Baholash varaqasi"ni ishlab chiqadi.

4. Ta'lim oluvchilar topshiriqni ish rejasi asosida mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ular individual yoki kichik guruhlarda ishlashlari mumkin.

5. Ta'lim oluvchilar ish natijalarini o'zlarini tekshiradilar. Bundan tashqari kichik guruhlar bir-birlarining ish natijalarini tekshirishga ham jalb etiladilar. Tekshiruv natijalarini "Baholash varaqasi"da qayd etiladi. Ta'lim oluvchi yoki kichik guruhlar hisobot beradilar. Ish yakuni quyidagi shakllarning birida hisobot qilinadi: og'zaki hisobot; materiallarni namoyish qilish orqali hisobot; loyiha ko'rinishidagi yozma hisobot.

6. Muhandis-pedagog va ta'lim oluvchilar ish jarayonini va natijalarni birgalikda yakuniy suhbat davomida tahlil qilishadi. O'quv amaliyoti mashg'ulotlarida erishilgan ko'rsatkichlarni me'yoriy ko'rsatkichlar bilan taqqoslaydi. Agarda me'yoriy ko'rsatkichlarga erisha olinmagan bo'lsa, uning sabablari aniqlanadi.

Muhandis-pedagog "Loyiha" metodini qo'llashi uchun topshiriqlarni ishlab chiqishi, loyiha ishini dars rejasiga kiritishi, topshiriqni ta'lim oluvchilarning imkoniyatlariga moslashtirib, ularni loyiha ishi bilan tanishtirishi, loyihalash jarayonini kuzatib turishi va topshiriqni mustaqil bajara olishlarini ta'minlanishi lozim.

"Loyiha" metodini amalga oshirishning uch xil shakli mavjud:

- yakka tartibdagi ish;
- kichik guruhiy ish;
- jamoa ishi.

Psixologiya fanlariga doir test metodlari

Kaliforniya universitetida taklif qilingan test

Ko'rsatma: Diqqat bilan quyidagi savollarni o'qib chiqing va ularga o'z javobingizni bering. Xayolingizga kelgan birinchi javobni bering.

1. Professor kech soat 8.00 da budilnikni 9-ga quyib uyquga yotdi. U necha soat uxladi?
2. Erkak kishi o'zining bevasining singlisiga uylanishi mumkinmi?
3. Avstraliyada ham 7-noyabr bormi?
4. Mamedning 10 ta qo'yi bor edi. 9 dan boshqa hammasi o'lib qoldi. Nechta qo'y qoldi.
5. Sen Aljirdan qo'nib o'tadigan Gavana-Moskva reysi bilan uchadigan samaliyot uchuvchisisan. Uchuvchining yoshi nechada?
6. Oylar 30-31 kunlar bilan tugaydi. Qaysi oyda 28 bor?
7. Sen notanish xonaga kirib qolding. U erda benzin va gurgut bilan yonadigan chiroqlar bor ekan. Sen birinchi bo'lib nimani yoqishing kerak?

8. Moskvadan Peterburgga va Peterburgdan Moskvaga bir vaqtda 2 poezd yo'lga tushdi. Peterburgga kelayotgan poezdning tezligi 2-chisnikidan uch marta katta. Uchrashgan vaqtda ularning biri Moskvadan qancha masofada uzoqlikda bo'ladi?
9. Ota va o'g'il avto halokatga uchrashdi. Otasi shu joyning o'zidayoq halok bo'ldi o'g'lini esa kasalxonaga yuborishdi. Operatsiya vaqtida xirurg bolani ko'rib voy xudoyim-ey mening o'g'lim-ku deb yubordi. SHunday ham bo'lishi mumkinmi?
10. Arxeologlar eramizdan avvalgi 35-yili chiqqan tanga topib olishdi. SHunday ham bo'lishi mumkinmi?
11. YOg'ochni 12 bo'lakka bo'lish uchun uni necha marta aralash kerak?
12. Qo'llarda 10 ta barmoq bor 10 ta qo'lda nechta barmoq bor?
13. YOm g'irda quyov qanday shox tagida o'tirishi mumkin?
14. Vrach hakam bemorga 30 minut oralig'i bilan 3 ta ukol belgiladi. Bemor ularning hammasini qancha vaqt ichida olsa bo'ladi?
15. Birdan 100 gacha bo'lgan qatorda nechta 9 raqami bor?
16. Tungi qorovul kunduzi o'lib qoldi. Unga nafaqa to'lanadimi?
17. 7 ta sham yonib turgan edi, 3 tasini o'chirib qo'yishdi. Nechta sham qoldi?
18. Ikki kiloli qadoq tosh, 1 kg va yarimta g'isht og'irligiga teng, bitta g'ishtning og'irligi qancha?
19. 16 qavatli uyda bir liliput (pakana) odam yashaydi. U har kuni ertalab ishga ketayotib lift dan pastga tushib so'ng ishga ketadi, ishdan qaytayotganda esa 10 qavatgacha lift da ko'tarilib u yog'iga piyoda ketadi. U nimaga shunday qiladi?

Test javoblari Savollarga javob berishda faqat noto'g'ri ya'ni "-" belgili javoblarga hisoblab chiqiladi va shunga qarab sinaluvchining tavsifnomasi beriladi.

Kalit 1) 1 soat 2) yo'q (chunki u kishining o'zi o'lib ketgan. O'lgan odam nafaqat xotini singlisiga balki mutlaqo uylana olmaydi) 3) Ha (bu hamma joyda kalendar da bor) 4) 9 5) sinaluvchining yoshi 6) hammasida 7) gurgut 8) bir xil masofada 9) ha (bu uning onasi) 10) yo'q (u vaqtda tiyin bo'lmagan) 11) 11 12) 50 13) ho'l shox tagida 14) 1soat 15) 20 16) yo'q 17) uchta (uchta o'chirildi qolgani yonib bo'lgan) 18) 2 kg 19) bo'yi etmaydi.

Natijalar tahlili

0-1 –geniy, 2-4-intellektual; 5-7-mulohazali; 8-10 –o'rtacha; 11-12-aql uchqunlari ko'rinib turadi 13-16- ahmoq odam; 17-19-alohida joyda saqlanishi kerak bo'lgan odam.

O'quvchilarni kasbga yo'nalganligini aniqlash

O'tkazish tartibi: quyida sizga ishda va bo'sh vaqtlardagi mashg'ulotlar va turli kasblarga oid mehnat vazifalari haqidagi 88 ta savol havola etilmoqda. Savollar tartiblangan bo'lib javoblar varaqasidagi raqamlarga mos tushadi. Siz o'z qiziqishlaringizni hisobga olgan holda har bir savolga bo'lgan javobingizni 1,2,3, yoki 4 ball miqdorida baholashingiz lozim bo'ladi. Quyiladigan ballarning ma'nosi quyidagicha izohlanadi:

-Umuman qiziqarli emas-1 ball;

-Unchalik qiziqarli emas -2 ball;

-Qiziqarli -3 ball;

-Juda qiziqarli 4 ball;

Savollar ichida Sizga notanish bo'lgan bir qator kasblar ham keltirilgan. Bunday hollarda Siz: "Ushbu kasblar haqida nimalarni bilasiz?" savoliga taxminan javob berishingiz lozim. Uzoq uylamang ko'proq xayolingizga kelgan fikrlaringizni javob varaqasiga tushiring.

Savollar to'plami

Menga yoqadi:

1. Mashina va mexanizmlar bilan ishlash
2. Metroda sayr qilish
3. Radiohavaskorlik
4. Binolar maketini tayyorlash
5. Vodoprovodni tuzatish
6. Rivojlanishi sust bolarga yordam berish
7. Traktorlarga texnik xizmat ko'rsatish
8. Bolalarni maktabga tayyorlash
9. Film ko'rish
10. Pul foyda va zararni hisoblash
11. Radioteleapparaturalarni tuzatish
12. Velosiped tuzatish
13. Parashyutdan sakrash
14. Kompyuterda ishlash
15. Rangli rasm solish

16. Gaz plitalarini tuzatish
17. Bemorlarni tinchlantirish va ularga yordam ko'rsatish
18. Ekskavator bilan ariq va zovurlarni kavlash
19. Bolalar bilan ishlash
20. Kuy chalish
21. Jamoat tartibini saqlash
22. Oziq-ovqatlarni bezash garnirlar tuzish
23. Mashinalarni kavlashtirish
24. Avtobus haydash
25. Radiodetallarni almashtirish
26. G'isht terish
27. Obodonlashtirish
28. Dorishunoslik
29. O'rmon kesish daraxtlarni tartibga solish
30. To'garak ishini tashkil qilish
31. Raqsga tushish
32. Aksiya bozorini kuzatish
33. Ko'pchilikka taom pishirish
34. Metallarni biriktirish
35. Samolyotlarga texnik xizmat ko'rsatish
36. Hovliga chiroq tushirish
37. YOg'ochga ishlov berish
38. Rezba chiqarish
39. Bemorlarga yordam ko'rsatish
40. Mevali ko'chatlar etishtirish
41. Bolalarga kurash usullarini o'rgatish
42. Ashula aytish
43. Tejamkorlik bo'yicha maslahatlar berish
44. Xaridni rejalashtirish
45. Ob-havoni oldindan aniqlash
46. Rolli musobaqalarida qatnashish
47. O't o'chirish
48. Metalarni payvandlash

49. Aholini suv bilan ta'minlash
50. Doya-enaga faoliyati
51. Erga ishlov berish
52. Suvda suzish cho'milish
53. SHe'r yodlash va ifodali o'qish
54. Matematik misollar echish va hisob-kitob qilish
55. Sochni zamonaviy turmaklarini o'ylab topish
56. Bichish tikish
57. Dayoda yuklarni tashish
58. Akkumulyator tuzatish
59. Bino poydevorini quyish
60. O'rin-joy xonadonni yig'ishtiruvchi rabot yaratish
61. Bemorlarni parvarishlash
62. Mashinada paxta terish
63. Bolalar va yoshlarning bo'sh vaqtlarini tashkil etish bilan shug'ullanish
64. Latifa aytish va eshitish
65. Hujjatlar bilan ishlash
66. Dazmol kir yuvish mashinasi kabilarni tuzatish
67. Mebel yasash
68. Poezdga sayohat qilish
69. Pochta aloqasi operatori
70. Oyna qirqish
71. Liftga qavatga ko'tarilish
72. Nuqsonli bolarga yordam berish
73. O'simlik va hayvonlarni parvarishlash
74. Sport musobaqalarni tashkil qilish
75. Loydan qo'g'irchoq yasash
76. Tejamkorlik
77. SHirinliklar tayyorlash
78. Er osti boyliklarini izlab topish
79. Avtopoygalarni tomosha qilish
80. Kuygan lampochkalarni yangilash
81. Devorga gulqog'oz yopishtirish bo'yash

82. Elektr- gaz payvandlash ishlari bilan shug'ullanish
83. Dezinfeksiyalash
84. Akvariumda baliq boqish
85. Bolalarga o'qishni yozishni o'rgatish
86. Afisha va e'lonlar chizish
87. Bozordagi narx navoni kuzatib borish
88. Dasturxon tuzash, mehmon kutish

1-guruh Sanoat

Sizda sanoat sohasiga mansub bo'lgan kasblarga qiziqish va moyillik mavjud. Siz samolyotsozlik, energetika, avtomobilsozlik, geologiya, metallurgiya, kimyo va engil sanoat oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlari shuningdek matematika fizika kimyo fanlarini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan akademik litseylarda ta'lim olishingiz mumkin.

2-guruh Transport

Sizda avtomobillarni boshqarish ta'mirlash va ularga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga moyillik yuqori. SHu bois siz transport vositalari bilan bog'liq bo'lgan kasblar tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlari yoki matematika va fizika fanlari yo'nalishidagi akademik litseylarda tahsil olishingiz mumkin.

3-guruh Aloqa

Sizda aloqa bilan bog'liq kasblarga moyillik yuqori. Siz telekomm- unikatsiya radio pochta elektron uskunalarni boshqarish, xalqaro aloqa telefon telegraf va boshqa sohalar bo'yicha kasbiy tayyorgarlik yo'nalishidagi kasb-hunar kollejlari va fizika fanini chuqur o'rgatuvchi akademik litseylarga o'qishga borishingiz mumkin.

4-guruh Qurilish

Sizda qurilish sohasidagi kasblarga qiziqish mavjud. Sizga qurilish avtomobillari va mashinalarini boshqarish sanitariya-texnik tizimlar temir-beton mahsulotlari va konstruksiyalar, duradgorlik kabi kasblar tayyorlaydigan kasb-hunar ta'limi muassasalarida o'qishga tavsiya etiladi.

5-guruh Uy-joy komunal xo'jalik

Sizda suv gaz ta'minoti turar joy va jamoat binolaiga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan kasblarga qiziqish mavjud. Siz uy-joy va kommunal xo'jaligi sohasi uchun kasblar tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlarda yoki aniq fanlar yo'nalishidagi akademik litseylarda ta'lim olishingiz mumkin.

6-guruh Tibbiyot

Sizda sog'liqni saqlash sohasining umumiy amaliyot stomatologiya ortopediya farmatsiya tibbiy optika va laboratoriya tashxisi sohalaridagi kasblarga qiziqishingiz yuqori. Tibbiyot yo'nalishidagi kasb-hunar kollejida yoki kimyo va biologiyaga ixtisoslashgan akademik litseylarda o'qishingiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

7-guruh qishloq va o'rmon xo'jaligi

Sizga qishloq xo'jaligi va o'simlikshunoslik bilan bog'liq bo'lgan kasblar yoqadi. Sizga qishloq xo'jaligi texnikalarini boshqarish ta'mirlash va xizmat ko'rsatish gidromelioratsiya fermer xo'jaligi agronomiya zootexnika o'simlikshunoslik chorvachilik sohalarini bo'yicha kasblar tayyorlaydigan yoki biologiya fanini chuqur o'rganuvchi akademik litseylarda tahsil olishni tavsiya etiladi.

8-guruh Pedagogika

Sizda bolalarni tarbiyalash parvarish qilish va ularni qo'llab-quvvatlashga bog'liq kasblarga moyillik mavjud. Siz maktabgacha ta'lim, maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar boshlang'ich sinflarda sport va musiqa ta'limiga oid kasblarga tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlarda ta'lim olishingiz mumkin.

9-guruh San'at va madaniyat

Siz tasviriy san'at rassomchilik xoreografiya teatr hamda madaniy oqartuv ishlari qiziqtiradi. Sizga madaniyat va san'at yo'nalishidagi kasblarga tayyorlaydigan kasb-hunar kollejlarda ta'lim olishni tavsiya etiladi.

10-guruh Ijtimoiy-iqtisodiy soha

Sizda buxalteriya menejment marketing bank huquqshunoslik yong'in xavfsizligi avtoinspeksiya ijtimoiy ta'minot va bojxonaga oid kasblarga qiziqish mavjud.

Sizga ijtimoiy iqtisodiy sohadagi kasb-hunar kollejlarda va aniq fanlar yoki ijtimoiy yo'nalishdagi akademik litseyda ta'lim olishni tavsiya etiladi.

11- guruh Savdo, umumiy ovqatlanish va xizmat ko'rsatish

Sizda umumiy ovqatlanish savdo xizmat ko'rsatish radiotexnika va teleapparaturalarni ta'mirlash maishiy gaz va mashinalarni ta'mirlash kino-fototexnika xizmatlari ko'rsatish sohalariga qiziqish mavjud.

Sizga savdo umumiy ovqatlanish va xizmat ko'rsatish bo'yicha kasblarga tayyorlovchi kasb-hunar kollej yoki aniq fanlar akademik litseylarda o'qish tavsiya etiladi.

Javoblar varaqasi

№																		
1	1		12		23		34		45		56		67		78			
2	2		13		24		35		46		57		68		79			
3	3		14		25		36		47		58		69		80			
4	4		15		26		37		48		59		70		81			
5	5		16		27		38		49		60		71		82			
6	6		17		28		39		50		61		72		83			
7	7		18		29		40		51		62		73		84			

8	8		19		30		41		52		63		74		85		
9	9		20		31		42		53		64		75		86		
10	1 0		21		32		43		54		65		76		87		
11	1 1		22		33		44		55		66		77		88		

FOYDALANILADIGAN ASOSIY DARSLIKLAR VA O‘QUV QO‘LLANMALAR RO‘YXATI

Asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar

1. G‘oziev E.G‘. Oliy maktab psixologiyasi. ToshDU 1996 y.
2. Lyaudis V.L. – Metodika prepodavaniya psixologii. iz.vo 2000 URAO g.
3. Badmaev M. Metodika prepodavaniya psixologii. M. “Vlados” 2001
4. Haydarov F.I. Xalilova N.I. Psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi o‘quv qo‘llanma
T.: “Aloqachi” 2007 y
5. Karandashev V.N. Metodika prepodavaniya psixologii. M.: “Piter” 2007
6. Badmaev M. Psixologiya kak yee izuchit i usvoit: M. “Vlados” 1997
7. N.I.Xalilova Psixologiya o‘qitish metodikasi fanidan uslubiy majmuasi 2007 y

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. G‘oziev E.G‘. Mamatov M.M. va boshqalar “O‘spirin psixologiyasi” Tosh D.U 1992

2. G'oziev E.G' O'tanov B "Hamkorlik psixologiyasi" T., Tosh D.U. 1992
3. Davletshin M.G. Obshchaya psixologiya T. 2002
4. Filatova O.G Sotsialnaya psixologiya S.P 2000
5. Zimnyaya I.A Pedagogicheskaya psixologiya: Uchebnik dlya vuzov. –M.,2002.-384s
6. Vygotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya., M., 1991
7. Abramova G.S. Prakticheskaya psixologiya: Uchebnoe posobie.-Ekategrinburg,1998.-365s.
8. Xrestomatiya po vozrastnoy psixologii: ucheb.posobie dlya studentov. sost L.M
9. Internet ma'lumotlari quyidagi saytlardan olinadi:
www.bilimdon.uz,
www.de.uz,
www.tatu.uz

MUSTAHKAMLASH UCHUN NAZORAT SAVOLLARI.

1-variant

1. Psixologiya o'qitish metodikasi fanining predmeti.
2. O'zbekiston psixologlari tadqiqotlarida o'qitish muammolari.
3. Talabalarning ta'lim faoliyati psixologiyasi.

2-variant

1. Psixologiyada dars o'tish metodlari.
2. O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari.
3. O'qitishning interfaol usullari.

3-variant

1. Kollej va litseylarning o'quv tarbiyaviy jarayonida qatnashish.
2. Litsey va kollejda psixologik xizmatning tashkil qilinganligi bilan tanishish.
3. 3Amaliyotda eksperimental metodikalar, testlar o'tkazish.

4-variant

1. Olingan natijalarni qayta ishlash, tahlil qilish.
2. Pedagogik jamoa natijalari haqida talabalarga axborot berish, tuzatish ishlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.
3. Diplom oldi amaliyot hujjatlarini tayyorlash.

5-variant

1. Sharq allomalari asarlarida o'qitish usullari muammosi.
2. O'qituvchilik kasbining psixologik xususiyati.
3. Talabalar ta'lim faoliyati psixologiyasi.

6-variant

1. Psixologiyada dars o'tish metodlari.
2. O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari.
3. O'qitishning interfaol usullari.

7-variant

1. Pedagogik oliy o'quv yurtlaridapsixologiya o'qitishning metodik xususiyatlari.
2. Pedagogik oliy o'quv yurtlarida psixologiya o'qitishning metodik xususiyatlari.
3. Nazariy psixologiyani o'qitishning metodik xususiyatlari.

8-variant

1. Oliy maktab psixologiya.
2. Psixologiya fanlarini o'qitish xususiyatlari.
3. Umumiy psixologiyani o'qitishning metodik xususiyatlari.

9-variant

1. Yosh va pedagogik psixologiyani o'qitishning metodik xususiyatlari. Ularning muammo va yechimlarini taxlil etish.
2. Ijtimoiy psixologiyani o'qitishning usullari.
3. Oila psixologiyasini o'qitish usullari.

11-variant

1. Xuquq psixologiyasini o'qitishning usullari. Psixologiya fanlarini o'qitishni takomillashtirish

2. Psixologiya o'qitishning o'ziga xosligi Amaliyotda eksperimental metodikalar, testlar o'tkazish.
3. Oliy maktab psixologiya.

12-variant

1. Talabalar ta'lim faoliyati psixologiyasi.
2. Psixologiyada dars o'tish metodlari.
3. O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari

13-variant

1. Talabalarning ta'lim faoliyati psixologiyasi.
2. Psixologiyada dars o'tish metodlari.
3. O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari.

MUNDARIJA

Kirish.....	4
1-mavzu. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining predmeti.....	5
2-Mavzu. Psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi fanining nazariy masalalari.....	11
3-Mavzu O'quv faoliyatini tashkil etish shakllari.....	17
4-mavzu. O'qitishning intrfaol usullari.....	24
5-mavzu. Psixologiya kursidan maruzalar tashkil etish metodikasi.....	39
6– mavzu. Psixologiya kursidan seminar va amaliy mashg'ulotlar takil etish metodikasi.....	45
7– mavzu. Psixologiyadan mustakil ishlarni tashkil etish.....	52
8-mavzu. O'qitish metodlariga umumiy tavsifi.....	57
9- mavzu. O'qitishning interfaol metodlari.....	61
10-mavzu. Psixologiya bilimlarini nazorat qilish va aloqalarini tashkil etish.....	76
11- mavzu. Psixologiya fanidan bilimlarni baxolash tiplari	82
12-mavzu. Psixologiyani o'qitishning xususiyatlari.....	86
13-mavzu. Umumiy psixologiyani o'qitishning metodik xususiyatlari.....	96
14-mavzu. Oila psixologiyasining o'qitish usullari	115
15- mavzu. Ijtimoiy psixologiyani o'qitishning metodik usullari	120
17- mavzu. Yosh va pedagogik psixologiyani o'qitishning metodik o'ziga xosliklari.....	129
18- mavzu. Pedagogik oliy o'quv yurtlarida psixologiya o'qitishning metodik xususiyati.....	134
Interfaol ta'lim usullaridan na'munalar	150

Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun metodi.....	150
“Ajurali arra” metodi.....	151
“Sinektika” metodi.....	152
“Dumaloq stol” metodi.....	152
“Ruchka stol ustida” metodi.....	153
“Rotatsiya” metodi.....	153
“Galireya” metodi.....	153
“Qor bo‘ron” metodi.....	154
“Dumalovchi qor uyumi” metodi.....	154
“Sindikat” metodi; “akvarium”.....	154
Karabey texnologiyasi.....	155
Veer texnologiyasi.....	155
Delfi texnologiyasi.....	155
T –jadval texnologiyasi	156
Insert texnologiyasi.....	156
“Bilaman .Bilishni xohlayman .Bilib oldim” metodi.....	157
“Zig-zak” metodi.....	157
“Davra suhbat” metodi.....	158
“Mojar” metodi, Munozara metodi.....	159
“Aqliy hujum” metodi.....	160
“Kichik guruhlarda ishlash” metodi.....	162
“Davra suhbat” metodi.....	164
“Ishbop o‘yin” metodi.....	166
Rolli o‘yin metodi.....	168

“Muammoli vaziyat” metodi.....	171
“Loyiha” metodi.....	173
Psixologiya fanlariga doir test metodlari.....	176
Kaliforniya universitetida taklif qilingan test.....	176
O‘quvchilarni kasbga yo‘nalganligini aniqlash.....	177
Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar ro‘yxati.....	184
Mustahkamlash uchun nazorat savollari.....	185

